

LE
MONDE.
diplomatie
kurdî

Almanya: 3,50 euro
Welatên din: 4,00 euro

Gulan 2010 - Hejmar 7

www.lemonde-kurdi.com · info@lemonde-kurdi.com

32 Rûpel

Kurd û self-determination

A. CELİL KAYA*

Di sedsala 20'an de çendîn gelên cihanê azadiyên xwe bi dest xistin û dewletên serbixwe damezirandin. Ev yek carna bi rê û rêbazên dîplomatîk, carna jî bi têkoşînên çekdarî pêk hatin. Koloniyên kevn ên li Asya û Afrîka'yê û her weha Îsraîl'ê jî dîsa di vê demê de serbixwebûna xwe bi dest xistin. Heta filistinîyan jî dewletek damezirand. Di sala 1971'an de Bengladeş ji Pakistan'ê veqetîya û serxwebûna xwe ragihand. Ev pêvajoya di sedsala 21'an de jî berdewam dike. Çekoslovakya ya berê jî niha du dewletên cihê ye. Gelên Yugoslavya ya berê jî ji wan gelan in ku serxwebûna xwe ya siyasî bi dest xistin. Herî dawî di Sibata 2008'an de Kosova'yê jî azadiya xwe ragihand. Her çend Sîrbistan'ê li dijî vê veqetînê derket û serî li Dîwana Navneteweyî ya Edaletê da jî, Tîrkiye jî tê de, 66 ji 192 dewletên endamê Neteveyên Yekgirtî (NY) serxwebûna Kosova'yê nas kir. Sê dewletên endamê Civata Ewlekariyê (Dewletên Yekgirtî yên Amerîka'yê, Brîtanya û Fransa) jî di nav van dewletan de.

Rewşa kurdan

Kurd bi serjimara xwe ya nêzikî çil milyonan wekî mezintirîn gelê bê dewlet dihên naskirin. Her ji ber vê yêkê navê 'sêwiyên dîrokê' li wan hatiye kirin. Erdnîgariya Kurdistan'ê, ku hema hema bi qasî axa Fransa'yê mezin e, di navbera çar dewletan de hatiye perçe û belavkirin. Her çend di dîroka nûjen de kurd, bi têgihîştina îro-

yîn, nebûne xwedî dewletekê jî ew her tim otonom bûne an ku di herêma xwe azad bûne.

Piştî Şerê Yekemîn ê Cihanê, ku tê de Împaratoriya Osmanî tîk çû, di navbera tirkên û dewletên hevgerî (îtîlaf) de Peymana Sèvres'ê hat girêdan. Li dû vê peymanê kurd xwedî wî mafî bûn ku li jora Mûsil'ê li cihên ku lê piraniyê pêk tînin, dewleta xwe damezirînin. Lê belê, tirkên li jêr pêşengiya Mustafa Kemal ev peyman nas nekir. Piştî damezirandina Komara Tîrkiye'yê peymanê ku an ku Peymana Lausanne'ê hat girêdan û Kurdistan a ku cara pêşîn di sala 1639'an de bi Peymana "Qesra Şîrîn" di navbera Îran û Osmanîyan de hatibû perçekirin bû çar perçe.

Mafê self-determinasyonê

Prensîba self-determinasyonê (mafê diyarkirina qedera xwe) cara pêşîn di xala yekemîn a Şerta NY'yê de wekî yek ji hîmên bingehîn ên huqûqa navneteweyî ya mafên mirovan hat naskirin (1). Ev rêgez di hîma xwe de mafê gelan e ji bo diyarkirina qedera xwe an ku ev maf him mafekî takekesî û him jî mafekî hevbeşî yê gelan e ji bo hîlbijartina statuya xwe ya siyasî û diyarkirina dirûvê aborî, çandî û pêşketina komelgeyî (2). Ev rêgeza self-determinasyonê bi giştî bi pêvajoya azadkirina welatên kolonî tîkildar e ku ev pêvajoya li dû pejirandina Şerta NY'yê ya sala 1945'an hatiye destpêkirin.

Bi ya biryara Civata Giştî ya NY'yê hejmar 1541 mafê self-determinasyonê dikare bi sê awayan were bikaranîn: Serx-

► 5

* Huqûqnas, rojnamevan

TIRKIYE

“Dema ku dewlet bibe mijar,
girîngiya dadê namîne”

İSMAİL BEŞİKÇİ*

Foto: Murat Yazar

Di 12'ê Nîsana 2010'an de, li Samsûn'ê, li dijî Ahmet Türk, ku serokê Partiya Komelgeya Demokratîk bû, ku ev partî ji aliyê Dadgeha Destûra Bingehîn ve hatibû girtin, û endametiya wî ya parlamentoyê hatibû betalkirin-êrîşek pêk hat. Êrîşbir bi kulekê pozê Ahmet Türk şikeland. Ahmet Türk û hevalên wî li Samsûn'ê amade bûn da ku rûniştina darizandinekê, ku dadgeha bilind ji Mûş'ê rakiribû Samsûn'ê, bişopînin.

Partiya Komelgeya Demokratîk (BDP) di 9'ê Berfanbara 2009'an

* Civaknas

de ji aliyê Dadgeha Destûra Bingehîn ve hatibû girtin. Li ser vê yekê, kurdan, da ku vê biryarê şermezar bikin li her deverên ku lê dijîn xwepêşandan li dar xistin. Li navçeya Kop'ê ya bi ser Mûş'ê, berevanekî gundan ku dikana wî hatibû kevirbarandin, bi ser xwepêşandêran gulle reşandibûn ku di encamê de du kes jiyana xwe ji dest dabûn. Xizmên qurbanîyan sebarêt bi van kuştinan doz vekiribû. Dadgeha bilind jî, ji ber sedemên ewlekariyê doz ji Mûş'ê rakiribû Samsûn'ê.

Endamên BDP'yê û endamên parlamentoyê da ku vê dozê bişopînin çûbûn Samsûn'ê. Bi ya gotinên wan kesan, ku di dema

rûdanê de bi xwe li wê derê amade bûn, dema ku BDP'yî diçûn nav hêwana dadgehê, komeke bi qasî 40 kesî bela xwe bi wan dabûn û xwestibûn ku êrîşî wan bikin. Ev kesên ku di bin baranê de du saet rawestiyabûn, piştî rûniştinê jî her berdewam bûn berizînê.

Polêsan da ku pêşî li wan bigirin tu tişt nekir. Heta wan derfet da êrîşbiran ku êrîşê pêk bînin. Êrîşa li dijî Ahmet Türk di hawîdoreke weha da pêk hat. İsmail Çelik'ê 27 salî, di vê êrîşê de, ku li jêr berevaniya polêsan de pêk hat, pozê Ahmet Türk şikeland. Êrîşbir paşê hate destgîrkirin.

► 16

ASYA

Li Kirxizistan'ê, ji şoreşekê ber bi yeka din ve

VICKEN CHETERIAN*

Beriya deh salan li nava Qafqasya'yê, Kirxizistan wekî "cenneta demokrasiyê" bû, ew niha li bi teqîneke şerekî sivil re rûbirû ye. Roja 6'ê Nîsan'ê, li dijî zêdebûna buhayên enerjîyê û gendeliya di nava erkanê dewletê de çêbûyî, şênîyên bajarê Talas'ê, ku li bakurê welat e, daketin nava kolanan. Di heman rojê de wan hin navendên girîng ên dewletê girtin destê xwe û alîkarekî serokwezîr û her weha wezîrê navxweyî jî rehîn girtin. Rojek şûnde bûyer gihîşt heta Bîşkek'ê, paytexta welat. Li wê derê 5000 kes çûn bi ser qesra serokatîyê. Di dawîya rojêke tije pevçûn de 84 kesan jiyana xwe ji dest dan, bi hezaran jî hatin birîndarkirin.

Ji sala 2002'an û vir ve, ji bûyera pevçûnê ku tê de 6 xwepêşandêr ji aliyê polêsan ve, li bajarê Asky'yê hatibûn kuştin, ev cara yekem e ku li vî welatî bûyerên weha bişiddet rû didin. Di destpêka bûyeran de serok Kurmanbek Bakiyev xwe kişand başûr, bajarê Celalabad'ê ku ji xwe re wekî qele dibîne, û xwest li wê derê alîgirên xwe birêxistin bike. Xwepêşandana ku ji aliyê wî ve, li bajarê Oş'ê hate rêxistin karibû tenê çend sed kesan bicivîne, di 15'ê Nîsan'ê de wî Kirxizistan'ê terikand û çû Kazaxistan'ê.

Kes nikare bêje ku wê hikûmeta demî, ya ku di bin serokatiya wezîra berê xanim Roza Otounbaeva ve damezrandî, bikaribe bendên rêvebirîya welat bigire destê xwe û bersivê bide daxwazên girseya ku her roj di nava xizaniyê de wenda dibe.

Ji niha ve dixuye ku dema Bakiyev wekî pêvajoya paşveçûna demokratîkkirina welat derbas

bû. Di sala 2005'an de dema ku ew bû serok, bi alîkariya "şoreşa lale" ya ku serokê wê demê Askar Ayakev ji peywira wî dîrxist, wî soz dabû gel ku ewê pêvajoya demokratîkkirinê û durûstiyê pêş bixe. Piştî ku wî wezîfe girt, dest pê kir ku ji yê dema borî zêdetir zextê bide meşandin. Wî pir zû peyva "ji malbatê ye" ji xwe re qebûl kir û bi taybetî, kesên nêzîkî xwe di peywirên girîng de, yên wekî xebatên şewirmendiyê û balyozxaneyan de bi cih kirin. Her weha wî kontrola xwe ya li ser firmayên neteweyî jî zêdetir kir (1).

Li Bîşkek'ê peyva "arzikirin"ê bibû pêkenok û wateya wê wekî "dest danîna ser malê dewletê" dihat fêmkirin. Di nava firmayên li welat, ên ku zêdetir pêş diketin ew bûn ku bertîl û xûgî didan birêz Maksîm Bakiyev, kurê serok. Maksîm Bakiyev tu bertîl venedigerandin. Di wê dema dawî de partiyên siyasî û medya jî ketibûn bin zexta diwar a rêvebirên dewletê.

Her tişt hatibû kirin, ji bo ku agahiyên sebareti bi hevkarê birêz Maksîm Bakiyev, ê bi navê Yevgueni Gurevich, ku li Îtalya'yê hatibû girtin û bi ya wan ew bi mafyaya îtalî re ketibûn nava pevçûnê û her weha dihate gotin ku wî pereyê mezîni kirîye ser hesabê xwe. Hate zanîn ku birêz Gurevich firmayên îtalî yên telekomûnîkasyonê xapandine û 2 mîlyar euro kirîye ser hesabê xwe. (2)

Ji bo rexneyan bitepisîne, çî sebareti bi vî bûyerê be û çî jî sebareti bi mijarên din be, rêbazên ku ji aliyê malbata Bakiyev ve dihatin bikaranîn, ji yê çeteyên mafyayê cudatir nebûn. Di 2006'an de, yek ji rayedarên muxalefeta kirxiz, birêz Omurbek Tekebavev li balefirgeha Varşova'yê hate girtin; di bagaja wî de eroîn hate dîtin. Pir pê neçû ku were zanîn ku heman bûyer kiriyara saziya saloxdariya kirxiz e ku ji aliyê birayê

serok, birêz Zhanibek Bakiyev, ve dihate birêvebirin. Di meha Kanûn a 2009'an de, rojnamevan Genadi Pavliuk ji ser avahiyeke bilind ê li Almata'yê, Kazaxistan'ê hat têwerkirin. Sebareti bi heman bûyerê, muxalefetê, bi awayekî tund xebatkarên saziya saloxdariyê tewanbar kir.

Tengasiyên civakî ku roj bi roj girantir dibin, bûne faktoreke din, ji bo serhildanên girseyî ku rejîm wergerand. Pereyên ku ji çavkaniyên zêran, ên li Kumtor'ê hatine kişandin, ku ev çavkanî parçeyê mezîni a dewlemendiya sereke yê welat in, bûye sedema kêmbûna jêhatina giştî ya welat. Wê were zanîn ku piraniya van pereyan mafê kesên teqawitbûyî ye, ku li Rûsya'yê dijîn (Ji sîsiyan yek ê hêza zindî yê welat e). Lewre, ji krîza aborî ku di sala 2008'an bi şûn de hatibû, jêhatina heman çavkaniyan pir kêmbû. Bi ya hejmarên Banke ya Cîhan'ê (3), dey- nê derve yê Kirxizistan'ê derketiye 2,2 mîlyar euroyan, ev dike ji % 48 mehsûla hindir a brût; bi ya birêz Edil Baisalov, yek ji rêvebirê hikûmeta demî ye, ji % 40'ê nifûsa welat di bin rêjeya xizaniyê de dijî, lêçûnên wan ên mehane ji 50 euroyî derbas nabin. Hikûmeta demî çend rojan berê topavêtina welat ragihand û da xuyan ku di xezîneya dewletê de bi tenê 986 mîlyon som heye -dike 16 mîlyon euro. (4)

Piraniya çavdêrên navneteweyî, ev rewşa li Kirxizistan'ê wekî encama têkoşîna ji bo xurtkirina bandorê pejirandin ku di navbera Washington û Moskova'yê de dimeşe. Wekî di hê zanîn, Kirxizistan yekta welat e ku li ser axa wî hêzên rûs û yê amerîkî hebûna xwe diparêzin. Çi qas jî rola ku ji Kremlîn'ê re hatiye naskirin jî, di nava demeke kurt de naskirina hikûmeta demî ya ji aliyê Moskova'yê, xuya dike ku têkili-

yên di navbera van du welatan de ew qas jî xerab nîn e û Moskova ji têkçûna Bakiyev nerehet nîn e. Di rastiyê de têkiliyên di navbera van her du welatan de, bi taybetî ji meha Sibata 2009'an û bi şûn de, ber bi xerabbûnê ve diçûn. Di heman demê de peyman 2,1 mîlyar dolar (1,6 mîlyar euro) wekî alîkarî ji bo Kirxizistan'ê hatibû îmzekirin û serok Bakiyev dabû xuyan ku wê baregehên leşkerî yê amerîkî werin girtin. Lê belê piştî demekê bi şûn de, di navbera Kirxizistan û Washington'ê de peymanê nû hate îmzekirin, bi ya vî peymanê bingehên leşkerî yê amerîkî dimînin.... Ev bûyera veşartina têkiliyan bû sedem ku Moskova alîkariya aborî bide rawestandin.

Heger Kremlîn ji "guhertina rejîmê" ya li Bîşkek'ê razî be, Washington zêdetir xemgîn e. Baregeha hewayî ya li Manas'ê, ji bo stratejiya li ser Afxanistan'ê ya Dewletên Yekgirtî yê Amerîka'yê û her weha ya NATO'yê, xwedî girîngiyê pir mezîni e. Lîstikeke din a siyasî ku hebûna wê diparêze jî tişteke din e, her weha ew di nava karekî bêqanûnî de ye. Ji bo ku Pentagon hebûna xwe li herêma biparêze wî bi "malbat"ê re hin peyman îmze kiribûn. Heman kiriyar di dema serokê berê Akayev de jî bibû, lê belê peymanên herî xurt bi Maksîm Bakiyev re hatibûn çêkirin.

Berjewendiya herî zêde di dema kirîna nefta kirxiz a ji aliyê Amerîka'yê ve de çêbû ku heta niha ji aliyê Rûsya'yê ve bi buhayêke piçûk dihat kirrîn. Di yekê Nîsan'ê de, Moskova'yê li Kirxizistan'ê ferz kir ku ew baca sebareti bi kirîna enerjîya ku, ew di axa Rûsya'yê re derbasî welatên sêyem dike bide. Hikûmeta demî niha daxwaz dike ku di barê bêqanûniyên nefta Manas'ê de lêkolînek çêbibe (5).

Ji bo ku Washington baregeha xwe ya leşkerî li herêma bihêle, wî bi malbata Bakiyev re hin peyman çêkiribûn, ev jî bibû sedem ku ew li hemberî bêqanûniyan û her weha li hemberî negirtina sozên sebareti bi pêşxistina demokrasiyê bigire.

Di buhara 2005'an de, piştî ku serok Akayev destûr da ku ew di hilibijartinan de beşdar bibe, xanim Otounbaeva derket ser dikeya siyasî û bi muxalefetê re hevkarî kir. Ji heman demê bi şûn de, cara yekem, ew wekî figureke siyaseta herêma derkete pêş. Vê xanimê di dibistanên herî baş ên bloka Rojhilat de xwendîye, berî ku ew bibe wezîra karên derve yê Kirxizistan'a ciwan, wê di wezaretê karên derve yê Sovyet'an de kariyera xwe pêş xistibû. Di 2004'an de, xanim Otounbaeva, li Gurcistan'ê, di dema şoreşa pembe de, peywira nûnertiya taybet a Neteweyên Yekgirtî dikir. Di 24'ê Adar'a 2005'an de jî, heman xanimê li kêleka Bakiyev cih girt û di guhertina rejîmê de rol leystibû.

Digel hemû tiştan, tenê salekê piştî "şoreşa lale"yê, li pêşberî mîlîtanên xwe yê ku ji her derê welat hatibûn, wê nerazîbûna xwe bi vî rengî anîbû ziman "Tiştê neguherîye, rejîma Akayev her tim zindî ye. Em xwedî welatekî ne ku her tim di nava guherînan de ye. Hevwelatî tu cudahiye di navbera desthilatdariyê û muxalefetê de nabîne." Digel vî nerazîbûna xwe wê bibiryarbûn û her weha bihêvîbûna xwe jî venedîşart. "Ji bo ku em bikaribin li welatê xwe demokrasiyê bi cih bikin, hîna karê me pir e. Dema avakirina partiyên siyasî hatiye." Di vî barî de xanim Otounbaeva bêsebrîya xwe ya li hemberî welatên rojava jî, bi taybetî li hemberî bédengiya Ewropa'yê, venedîşart. "Hemû tiştên ku ew dikin, tenê dayîna deynê piçûk e, lê belê pêwisti-

* *Rojnamevan, nivîskarê War and Peace in the Caucasus (Ser û Aştî ya li Qafqasan), Hurst/Columbia University Press, New York, 2009.*

Foto: Adem Sönmez

yeke me ya mezin bi çêkirina pergaleke siyasî a fire-partîbûnê heye.”

Bûyerên ku di meha Nîsanê de rû dan, careke din rewşa hessas a dewleta kirxiz diyar dike. Di 2005’an de, tenê meşên ku tê de dora 10 heta 15 hezaran kesan beşdar bibin karibûn di nava rojekê de hikûmetê biguherînin. Serok Akayev, ê ku wekî otokrateke bîriqî hatibû naskirin, pêwîstî bi meşandina zextê nedîtibû. Lê belê, hêzên ewlekariyê yên Bakîyev netirsîyan ku bi ser girseyê de gulebaranê bikin; lê dîsa jî ev rejîm hilweşiya. Hejmara mezin a kuştîyan tenê bilindbûna tansiyona li vî welatî û hessasiyete diyar dike. Ev welatê ku pir kesan hêvî dikirin ku wê bibe Swîsre ya Asya ya Navîn.

Li welatekî wisa, ku hejmara mîlîtanên partiyên siyasî û şefên wan qasî hev in, çêkirina rewşeke mayînde xebateke rehet nîn e. Xanim Otounbaeva

û ekîba wê neçar in ku her tiştî ji destpêkê ve bikin. Di vê demê de ku hê pergala fire-partîbûnê tune ye, ew neçar in ku destûreke nû ya bingeşîn çêbikin, parlamentoyekê bi cih bikin û saziyên bibandor ên rêvebirîya welat ava bikin. Divê ev kar hemû di nava rewşeke xerab a aborî de pêk werin. Di vê demê de ku alîgirên sereke yên welat, Rûsya jî di nava wan de, di nava rewşeke aborî ya xirab de ne, barê deynê wê jî her ku diçe girantir dibe. Gelo reformîstekî, tenê bi daxwaza xwe ya paqij, dikare ji bin vî barî hemû derkeve û dewletê ber bi pêvajoyeke demokratîk ve bibe? ev dewleta ku ne xwediyê saziyekê ye û ne jî çandekê wê heye.

Ev tirs di barê hemû herêmê de heye. Dîwarekî ji çiyayên bilind ên bilindiya wan ji 3000 metreyan zêdetir e û bajarên sereke ji hev du diqetînin, Bişkek li aliyê bakur e, Oş li aliyê başûr e. “Şoreşa lale”yê, Serok

Akayev ku bi eslê xwe ji aliyê bakur e, xistibû. Bûyerên ku di demên dawî de pêk hatî, li aliyê bakur zêdetir pêşketin. Di vê herêmê de helwesta gel li dijî rejîma Bakîyev’ê ku eslê xwe başûrî ye pirtir e. Nakokiyên bakur-başûr, qasî ku ew rastiyeke siyasî ye ew qas jî ew rastiyeke jeografîk e.

Niha, mozaîka herêmî, ya ku ji eşîretan an jî ji etnîkan pêk dihê, yekîtiya welat parçe dike û nahêle ew bibe xwediyê blokeke rast a siyasî, wekî ku li Ukrayna’yê ku piştî şoreşa zer pêk hat.

Di nava vê rewşa krîza aborî de ku li cihanê heye û têkçûna siyasîyên lîberal ên dema bloka piştî Sovyeta berê, bûyerên li Kirxizistan’ê îşareta jinûvehatina hêzên sosyal didin ku wê di nava Komarên Asya’ya Navîn de hebin. Di 1992’an de, dema ku rêvebirên Federasyona Rûsya’yê bandora xwe ya lîberal belav kirin, di aliyekê de wan

alîkariya civakî kêm kirin, di aliyê din de jî, ji pêşxistina arzîkirinê re piştgirî kirin. Wê demê tirs hebû ku wê dijberiyê tund a girseyî derkeve holê. Digel wê rewşê û wê tirsê, serbesthiştina buhayên tiştan û bandora ku wê li ser asta jiyana civakê çêkirî, tu serhildaneke girseyî çênebû.

Krîzên ku di van bîst salên dawî de rewşa herêmê hejand, ên ku armanca wan daxwazên siyasî û her weha etnîkî bûn, bi giranî bêdadiyên aborî û yên di dema hilbijartinan de dikirin rojevê. Li Talas’ê û li Bişkek’ê, sedemên ku girse dakete kolanan, zêdetir bilindbûna buhayên enerjîyê bûn. Şoreşa nû ya kirxiz dikare di dîroka Piştî-Sovyet’ê de (Post-Sovyet) wekî tevgerê yekem a civakî were nivîsandin.

Wergêr ji fransî
Ahmet Dere

(1) “Inevitable family rule in Kyrgyzstan” (Hikûmkirina malbatî ya li Kirxizistan’ê ku pêşî lê nikare bê girtin), Ferghana.ru, 6 Kanûn 2009.

(2) “Kyrgyzstan: Is the financial consultant of Bakîyev’s family the associate of Italian mafia?” (Kirxizistan: Gelo şewirmendê darayî yê malbata Bakîyev endamê mafyaya îtalî ye?), Ferghana.ru, 10 Adar 2010.

(3) www.worldbank.org.kg

(4) Matt Siegel, “Economy in tatters, Kyrgyzstan awaits Russian aid”, (Aborî di tengasiyê de ye, Kirxizistan li benda alîkariya rûsan de ye.) AFP, Bişkek, 11 Nîsan 2010.

(5) Alan Cullison, Kadyr Toktogulov et Yochi Dreazen, “Kyrgyz Leaders say U.S. Enriched Regime”, (Serokê Kirxizistan dibêjin DYA’yê rejîm zexmtir kiriye) Wall Street Journal, New York, 11 Nîsan 2010.

Hrant Dînk û komkujiya li Tirkiye'yê

TRINE KLEVEN*

Mêrkuj çar mîtroyan dîrî min ru-nîştiye. Ez li wî dinihêrim, ew jî li min û ez difî-kirim ka ji bo çî ez li nav çavên mirovekî, yê ku mirovekî din kuştiye, mêze dikim. Ez li dilxerabî û dijminatîya wî ya li dij mîrovatiyê digirim, lê belê bi tenê xortekî cilreş û cavreş ê destgîrêdayî û awirên bêwate dibînim. Ew paniya pêlava xwe li erdê dixê. Gelo destgehên tirk dixwazin hemû kartên xwe li ser maseyê birjînin û ji ber kuştina Hrant Dink li hember tawanbaran darizandineke bi dad bimeşînin yan na? Ez li hêwana dadgeha Stenbolê li ser sireyêke darînî ya hişk û qehweyî rûniştîme. Di hêwanê de ew cara 11'emîn e ku rûniştina Hrant Dink wê were berde-wamkirin. Rojekê Cotmeha 2009'an a bi tav e.

Em ji serê sibê ve li benda rûniştinê rawestiyane. Nûnerên Komîsyona Tirkiye'yê ya Parle-mentoya Yekitiya Ewrûpa'yê (YE) û nûnerên Partiya Kesk'an a YE'yê tê de beşdar bûne. Gelek parêzerên fransî jî ku li ser pirs-girêka ermeniyana xebatê dikin û mafên wan diparêzin li vê derê amade ne. Sekreterê giştî yê PEN'a dinyayê Eugene Schoulgin, saziyên mafên mirovan, Komîsyona Lêpîrsîna Parle-menterî ya Mafên Mirovan û hin parêzerên din jî, ku ji bo azadiya ragihandinê piştgiriyê didin, cihên xwe girtine. Ez jî li ser navê PEN a Norwecê îro li vir im.

Hêwan hetanî qirikê bi mirov, ciwan, pîr û kal, malbata Dink, heval û parêzeran re tijî ye. Ji ber ku hêwan teng e ew qas mirov jî li ser piyan in. Rojnamevanekî bangî min kir û got: beriya du rojan bi hezaran mirov li Taksîm'ê bi hêviya dadê ji bo Hrant û mirovên bêserû-şûnkirî yê li Tirkiye'yê meşek li dar xistiye. Piraniya rojnamevanan kaxiz û penûsên xwe amade kirin. Tevahiya rojnamevan ciwan bûn û vê yekê bala min kişand û min ji parêzerê pirs kir. Gelo çima hemû rojnamevan ciwan in? Wê got: "ew, ên ku wêrek in."

Nezikî 20 kes di vê dadgehê de dihên tewanbar kirin, lê bi

Foto: Adem Sönmez

tenê 5 kes di rûniştinê de beşdar dibin. Ew 5 kes li ser sireyê ji hev cuda rûniştine. Mêrkujê çavreş hîn 20 saliya xwe tije nekiriye. Ez li ser gotina Hannah Arendt fikirîm ku wê digot "Totalitarîzm ji wan destan derdikeve ku bê şik û guman bi ya gotinên kesên din dikin û bi çavgirtî peywîrên xwe bi cih tînin û li ser encamên wan nafirînin. Gelo Ogün Samast lewma Hrant Dink kuşt?"

Parêzera Malbata Hrant Dînk, Fethiye Çetin, rabû ser piyan û got: "Em pirsyarkirina hemû tawanbarkirî û şahidên veşartî dixwazin, lê belê dadgeh vê yekê girîng nabîne. Pewîst e ku siyaset û hêzên organîze, ku di paş kuştina Hrant Dink de ne, werin eşkerekirin." Daxwazên ji bo pirsyarkirina komîserên polêsên Stenbol û Trabzonê û serrekê destgeha îstîxbaratê hatin redkirin. Malbata Dînk ji destpêka rûniştinê ve daxwazên xwe anî ziman û got tawanbarkirî û parêzerên wan naxwazin ku rastî werin eşkerekirin.

Tiştê nû ku vê carê hatiye holê ew bû ku demançeya ku Hrant pê hatiye kuştin hat raberkirin. Bersûc dibêjê ku nayê bîra wî ka wî kîjan demançe bi kar aniyê, ji ber ku yekî rojek

berê di sertiraşxaneyê de demançeyek di ber doxîna wî re kiriye. Di rûniştinê de dema parêzera Dink digot bersûc derwan dîke, di wê navberê de bersûc şûşeya avê avêt serê Parêzerê. Demançeya ku pê Hrant hat kuştin a polêsan e.

Gava ku toqmaqa dadger li kursiyê ket, em ji hêwana dadgehê derketin. Hin rojnamevan hatin cem parêzera Hrant û wê jî ji wan re fikrên xwe gotin. Digel saziyên navneteweyî jî heypeyvîn hatin kirin.

Serokê PEN'a navneteweyî, Eugene Schoulgin, yê ku li Stenbolê dijî û çavdêriya zêdetirî sed darizandinan kiriye, dibêje hêdî hêdî ev pêvajoyên vediguhere pêkenîkeke xerab. Schoulgin her weha careke din anî ziman ku di 35 salên dawî de bi tevahî 17 hezar kes hatine kuştin û kiryarên wan bûyeran nehatine diyarkirin.

Bi kurtasî û kinasî dikarim bêjim ku vê carê jî di dadgehê de tu tiştêkî nû derneket. Gelo destgehên fermî dixwazin xelkê bixapînin an wan aciz bikin? Dîsa jî bersûcê fermî ji ber kuştinê derket pêşiya dadgehê. Bi vî awayî eşkere bû ku berpirsiyarên kuştina Hrant nehatin binavkirin. Bi tenê polêsên Stenbol û

Trabzonê dihên tawanbarkirin, ji ber ku wan plana kuştinê ji berê ve zanibûn. Lê belê dîsa jî delîl dihên veşartin û ji bo lêkolînê destûr nayê dayîn.

Hrant Dînk, gerîndeyê giştî û nivîskarê rojnameya Agos'ê, li Stenbolê bû. Armanca rojnameyê bidengxistina ermeniyên li Tirkiye'yê û avakirina diyaloga navbera tirk û ermeniyana bû. Di xebata parastina mafên mirovan de Hrant kesekî herî li pêşê singvekirî bû. Hrant û Orhan Pamuk her du jî gelek caran rexne li dewleta tirk digirt ji ber ku dewlet komkujiya ermeniyana ku di sala 1915'an de pêk hatibû red dîke û naxwaze ku digel sazgehên navneteweyî hevkarîyê bike da ku belgeyên rexnekirî werin eşkerekirin. Her du jî ji ber fikrên xwe hatin xapandin, darizandin û gef li wan hat xwarin. Ê dawî Hrant di sala 2007'an de li Stenbolê li ber pêşiya nivîsgeha xwe hat kuştin.

Ji 100 hezarî zedetir mirov di merasîma veşartina Hrant de beşdar bûn. Ew meş bû nîşaneyê piştgiriyê civakî, nerazîbûneke hevpar a li dijî nîjadperestî û netewperestî. Hrant sembola qirkirina ermeniyana e lê belê dewleta tirk dixwaze vê komku-

jiyê, piştî Holocaust'ê ku li dinyayê herî zêde dihê gotûbêj-kirin, reş bike, bixe binê xaliyan û veşêre.

Mîlyonek an jî 2 mîlyon mirov hatin kuştin. Ji bo çî heta îro qebûlkirina komkujiya ermeniyana ji bo dewlet/saziyên tirk dijwar e û şîrovekirin qedexe ye?

Her çî qas saziyên fermî li Tirkiye'yê qirkirinê red jî bikin, gelek kes li derveyî Tirkiye'yê vê meselê tînin ziman. PEN a navneteweyî jî pêşniyar kir ku benda (301), ku xebardana li ser qirkirina Ermeniyana ku ji aliyê tirkan ve hatibû pêkanîn, ceza dîke bê rakirin. PEN'a navneteweyî îro darizandinê (ên ji ber 301) 25 nivîskar, rojnamevan û gerîndeyan dişopîne. Kongreya Dewletên Yekgirtî yê Amerîka'yê kuştina ermeniyana wekî "komkuji" bi nav kir. Her çî qas li Swêdê partiyên liberal di destpêkê de li dijî pejiwandina peşniyaza partiyên sor û keskan ji bo qebûlkirina komkujiya ermeniyana bûn jî, parlamentoya Swêdê jî di 11'ê Adara 2010'an de qirkirina ermenî, asurî/ suryanî/keldanî û yûnanên pontus ên ku bi destê dewleta tirk pêk hatibû, wekî komkuji nas kir.

Tirkiye'yê jî bi vekişandina balyozên xwe yê li Swêd û DYA'yê bersiv da û piştî wê jî Recep Tayyip Erdoğan seredana xwe ya bo Swêdê betal kir. Serokwezîrê tirk Erdoğan gef li wan kesan xwar ku navê komkujiyê tînin ziman û got ewê 100 hezar ermeniyên li Tirkiye'yê ku ne xwedî hevvelatiya Tirkiye'yê ne dersînor bike.

Di Sibata îsal de gava ku rûniştina 12'emîn pêk dihat, li derve li ser kolona koşê, di nav meşa ji bo mirovên kuştî û Hrant de mirovan bang dikir û digot: "Kuştina Hrant biryareke fermî û hevpar e." Çavdêrên navneteweyî û parêzerên mafên mirovan him li nav û him jî li derveyî Tirkiye'yê dixwazin ku nîşanî dewleta tirk were dayîn ku têkoşîna li hember pêkanînê li dijî azadiya ramanê û dad-xwaziye wê her berde-wam be.

**Wergera ji swêdî
Sharo Brahîm Garip**

Ev nivîs ji bo Le Monde diplomatique kurdi hatiye nivîsandin

* Nivîskar, endamê PEN'a Norwecê

Foto: Murat Yazar

Nihêrîneke huqûqî li ser mafê self-determînasyonê

1 ◀

webûn, otonomî û tevlêbûna dewleteke heyî.

Ji bo gelek encama tatmînkar a yekane ya vê prensîbê serxwebûna giştî ya siyasî ye. Ev yek piranî ji bo welatên dagirkirî yan jî neteweyên kolonî rast e. Ji bo yên din mebesta serke asteke otonomiya siyasî, çandî û aborî, nebûna mudaxele û êrîş/dagirkeriya ji derveyî welêt û carina jî dirûvê avabûneke federal e.

Mafê self-determînasyonê di huqûqa navneteweyî de wekî mafê pêvajoya endambûna gelekî hatiye ragihandin, ne ya dewlet yan jî hukûmetan (3). Lê belê, di pêkanîna de, dewlet di

warê bidestxistina vê yekê de ji gelan bêhtir bandoker in ji ber ku daxwazên otonomiya çandî ji aliyê dewletan ve bi awayekî hêsantir dihên pejirandin û daxwazên serxwebûnê ya komekê piranî dihên redkirin.

Sebaret bi mafê self-determînasyonê du xebatên sereke yên NY'yê hene ku tê de du faktor dihên destnîşankirin ku mafê bikaranîna self-determînasyonê dide gelan: Dîrokeke (raboriyeke) serxwebûnê yan birêvebirineke xwe bi xwe ya li ser axeke diyarkirî, çandeke cihê-reng û vîn û zerengiya dubare bidestxistina birêvebirina xwe bi xwe (4).

Dema ku yekparebûna xaka

welatekî were rojevê, mafê self-determînasyonê di prensîbê de derbaz nabe (5). Dîwana Navneteweyî ya Edaletê di nêrîna xwe ya şewrê ya sebaret bi yekparebûna axa dewletan de serî li xala 6'emîn a biryara şîretî ya Lijneya Gelemperî hejmar 1514 (6) dide û biryara xwe dispêre wê (7). Xala 6'emîn weha dibêje: "Hemû hewldanên ji bo xerabkirina, giştî yan qismî, ya yekitiya neteweyî û yekparebûna xaka welatekî digel mebest û prensîbên Şerta NY'yê bi hev nake" Bi gotineke din mafê self-determînasyonê ya gelan, wekî ku di pergala NY'yê de peyda dibe, bi tenê ji bo wan gelan derbaz dibe ku li jêr desthilat-

dariya mêtînger yan a biyaniyan de ne an ku ev maf ji bo wan gelan derbaz dibe ku li jêr desthilatdariyeyeke rewa de najîn.

Di peyman an jî di pêkanîna rêxistina NY'yê de mafê veqetîna ji dewleteke endam nîn e. Ji ber ku dozkirina vî mafî ji bo parçekirina yekitiya netewî û yekparebûna axî ya dewletekê wê bibe çewt şîrovekirina prensîba mafê self-determînasyonê ya li dij mebestên Şerta NY'yê (8). Lê belê, rastiyeke heye ku kes nikare li dij derkeve, di ronahiya têkiliyên modern a navneteweyî de, prensîba self-determînasyonê xwedî taybetmendiya jus cogens e (9). Him Dîwana Navneteweyî ya Edaletê û him jî Komîsyona Inter-

Amerîkan a li ser Mafên Mirovan a Rêxistina Dewletên Amerîka'yê di wan dozan de ku hatibûn pêşiya wan weha biryar dan ku ew piştgirî didin wê nêrîna ku dibêje prensîba self-determînasyonê her weha xwedî statuya erga omnes e (10).

Di heman paralelê de, di sala 1970'an de bi boneya 25'emîn salvegera damezrandina NY'yê de biryara hejmar 2625 hate pejirandin. Her çend gelek mijarên biryara hejmar 1514 di vir de jî hatin dubarekirin, sebaret bi yekitiya netewî û yekparebûna axa dewletekê de ev biryar hin şert û mercan rêz dike ku tê de yekîtî û yekparebûnê derbaz nabin. Li dû wê:

Foto: Adem Sönmez

“Prensîba yekitiyê digel prensîba mafên yeknesak û mafê self-determinasyonê bi rê ve diçe û ji bo wan hukûmetan derbaz dibe ku hemû şênîyên welat bêyî ku cudageriya ji ber nijad, bawerî û reng hebe temsîl dike.” Bi xwendina berevajî hukûmetek ku cudageriyê bike nikare ji prensîba yekitiyê sûdê werbigire.

Lê mixabin, dema em li wan rewşan dinihêrin ku tê de doza prensîba self-determinasyonê

hatiye kirin, em rastî siyaseta jêrevînê (îmtînakirinê) dihên: Prensîba self-determinasyonê veguheriya çeka vegotinên siyasî. Komeleya navneteweyî, ji ber vê yekê, ew gelên ku doza prensîba self-determinasyonê dikin, bi tenê hiştine. Divê were israrkirin ku komelgeya navneteweyî wan rewşan ku tê de doza mafê self-determinasyonê dihê kirin bi awayekî rêk û pêk, bi awayekî legal binirxîne.

Di huqûqa navneteweyî de self-determinasyon

Prensîb û mafê bingehîn a self-determinasyonê yê hemû gelan di huqûqa navneteweyî de bi awayekî eşkere hatiye ragihandin.

Prensîba self-determinasyonê cara pêşin ji aliyê Serokê Dewletên Yekgirtî yê Amerîka'yê (DYE) Woodrow Wilson ve hat pejirandin. Wilson di sala 1916'an de gotibû ku ‘Her gel

xwedî wî mafî ye ku hilibijêre ka li jêr kîjan desthilatdariyê bijî’. Lenîn jî piştgirî da mafê self-determinasyonê ji ber ku bi ya wî ev prensîb rêyeke baş bû li dij kolonyalîzmê.

Paşê, li dû Şerê Yekemîn ê Cîhanê ev prensîb bû prensîba jî-nûveavakirina Ewrûpa'yê. Ev prensîb her weha di sala 1941'ê de li Şerta Atlantîk hat zêdekirin û paşê jî bi awayekî eşkere di xala yekemîn a Şerta NY'yê de teşe girt. Şerta NY'yê diyar

dike ku naskirina vê prensîbê di asta gerdûnî de pewîst û bingehîn e ji bo domdariya tekiliyên hevalbend û aştiyane ya di navbera dewletan de.

Mafê self-determinasyonê her weha di xala pêşin a hevbeş a Peymana Navneteweyî ya sebareti bi Mafên Medenî û Siyasî (ICCPR) û Peymana Navneteweyî ya sebareti bi Mafên Aborî, Komelgeyî û Çandî (ICESCR) de, ku ev her du peyman di sala 1976'an de ketin meriyetê, wekî

KALAŞ; YÛNAN AN JÎ MAKEDON IN?

Aleksanderê Mezin û nêviyên wî yên wenda

NICOLAS AUTHEMAN*

Ji bo wan rojavayîyan ku hîna jî li Pakistan'ê dikewin pey geşteke serpehatiyane, gera li geliyê dûr ê Şîtralê li herêma Hindou-Kouch'ê, ku dikeve nav tixûbên Afxanistan'ê, yek ji aliyên herî balkêş ê rêwîtiyê ye. Di nava vê dekora xwezayî de, ku mirovan matmayî dihêle, heger rêya wan rêwîyan bikeve warê gelê kalaş, ewê bibin xwedî heman hestan ku Aleksanderê Mezin di dema dagirkirina herêma persîyan de, li bajarê Nysa'yê (1), hîs kiribû. Qewmê vî bajarî bi awayekî ecêb, wekî ew li welatê wî ji dayîk bûne, rojane îbadet û rî-tuelên bi awayê Dionysos pekdianîn (2).

Gelê kalaş li herêmê xwedî taybetmendiyên cihê ye, di urf û adetên wan de hewayeke nerm heye, ji atmosfereke îslamî ya (derengmayî) dûr e û ew xwedî baweriyeyeke polîteîst (fire-xwedawendî) in, bi gotineke din bawerîya xwe ne tenê bi yezdanekî dihînin, lê bi pir yezdanan dihînin. Ew di nava îbadet û rî-tuelên xwe yê olî de araqê vedixwin û awayê lixwekirina îslamî, wekî hicaba jinan red dikin. Li herêma Bumburet'ê, ku yek ji 3 geliyan e û ji wan re bûye war, surprîzeke mezin li ber çavên me ket: li Kalaşa-Dur, avahiyeke mezin a sê qatî hatiye avakirin. Baniyê wê bi mîmariya yûnanan hatiye çêkirin. Di vê avahiyê de dibistanek, naven-deke tendurûstiyê û heta muzexaneyek jî hatine vekirin, stûnên avahiyê weha hatine neqşandin ku şopên mîmarîya yûnana antîk a îyonîyan dihîne bîra mirovan.

Ev çend sal in ciwanê kalaşî yê bi navê Wazir Zada li parlamentoya Peşawar'ê hewlê dide mafên hindikahiyên neteweyî yê gelê kalaş bi dest bixe. Helbet, li van zozanan pir dijwar e ku mirov doza bidestxistina herêmeke azad bike. Di destpêkê de armanc ew e ku bikaribin di

nava vê tevliheviyê de bidin qebûlkirin ku ew xwedî urf û ade-teke cuda ne û her weha bibin xwedî wî mafî ku bibikaribin bi serbestî araqê hilberînin û ji bo vexwarinê bikaribin. Hilberîna û birakaranîna araqê ji ber ku dihê de ew made heye ku mirov pê serxweş dibin, ji aliyê musulmaniyê ve hatiye qedexekirin. M. Zada dibêje "Hemû hewldanên ji bo qedexekirina şerabê, çalakiyeyeke durû ye, ji ber ku gelek musulmanên niştecîhên geliyê Şîtral'ê dihên cem me û şerabê vedixwin. Ev vexwarin li van herêman adeteke pir kevin e."

Ciwanê bi navê M. Zareen Xan ku ji bo xwendinê niha li Peshawar'ê dijî bi bîr dixê ku di salên 1950'î de, hejmara şênîya kalaşan dora 30.000 bû. Piraniya van kesan, di encama zora Îslamê de, ku Pakistan kir qangi- ren, neçar man, ola xwe biguherînin û bibin musulman. Zareen Xan mizgefta ku di nava gelî de hatiye avakirin nîşan dide û bi xemgînî dibêje "Îro hejmara me daketiye heta sê hezaran" (3000).

Di dema van axaftinan de, navê Alexanderê Mezin hat bilêvkirin, Zareen Xan dibêje "Berîya çend salan, di şikefteke li herêma Bumburet'ê de, perçeyeyeke zêr a bi figurê Aleksanderê Mezin hatiye dîtin." Mirovên berê yê kalaşî tu car naxwazin qala figurê Aleksanderê Makedonî bikin. Lê ciwanên wan di her firsendî de, qala wê ihtîmalê dikin ku Alexandrê Mezin wira û di vî herêmê re derbas bûye. Bi vî ihtîmalê ew dixwazin ku gelê herêma Kalaşa-Dur xwedî li kevnesopiyên xwe derkevin û bav û kalên xwe ji bîr nekin.

Herêma Kalaşa-Dur berî her tiştî berhema yûnanekî dilsoz e. Athanasios Lerounis mamosteyekî kevn e, ev nêzikî sî sal in ku li geliyên derdora Kalaş'ê li ser navê rêxistineke ne-hukûmetî (NGO) ya bi navê Greek Volunteers (Dilxwazên Yûnan) kar dike. Ev kesê ku di heman demê

de profesor û bijîşk e, ev bîst sal in, li van gelî û zozanên bilind, gelek bi nav û deng e. Gelê herêmê di sala 2001'ê de, di çarçoveya bernameya tevkariya wezareta kar û barên derveyî ya Yûnanistan'ê ya bi navê Hellenic Aid (Alîkariya Helenî) de, alîkariyeyeke girîng a aborî bi dest xist. Di Nîsana 2005'an de, Adihîna û Îslamabad di navbera xwe de peymaneke tevkariyê îmze kirin û bal kişandin ser "têkiliyên çandî" yê di navbera her du welatan de. Di van demên dawî de jî gelek xwendevanên kalaşî ji bo ku biçin li Yûnanistan'ê perwerdehiyê bibînin, ji vî welatî mafê bûrsê bi dest xistin.

Rêxistina Hellenic Aid bi biryar naxwaze mîqtara alîkariyê ku ji herêmê re kiriye, eşkere bike. Xanim Maureen Lines ku zêdeyî 20 salan in ku rêxistina ne-hukûmetî ya îngilîz Hindu Kush Conservation Association (Komeleya Parastina Hindu Kush) bi rê ve dibe, di wê baweriyê de ye ku gelê yûnan heta niha "bi milyonan rûpî" alîkarî daye herêmê. Mirov dikare sedema vê alîkarî û tevkariyê di nivîsarên d'Arrien (3) de bibîne, Ev pirtûk qala rêwîtiya Aleksanderê Mezin û leşkerên wî (sala 329 berîya Îsa) ya li van herêman dike. Bi ya hin teoriyan, hukûmdariya yûnan a îyonî û ya sûriyeyî girtiyên di zindanên xwe de ne, da ku li herêmên herî dûr ên tixûbên împaratori- yê leşkerî bikin, wan serbest berdidin û dişînin wan deran.

Lê di rastiyê de heta niha di navbera gelê kalaş û artêşa yûnaniya kevin a Aleksanderê Mezin de tu têkilî nehatiye îspatkirin. Bi ya dîrokê ev herêma Hindou-Kouch tu caran di nava tixûbên fetihkirî yê Baktrian de cih negirtiye. Etnolog, civaknas Augusto Cacopardo ku bi qasî sih salan li herêmê di nava xebatên lêkolînê (4) de ye dibêje dema ku wî dest bi xebatên xwe kiriye, di nava gelê kalaş de, ne bi awayekî devkî ne jî bi rêya çîrokên efsanewî tu caran qala

rêça Aleksanderê Mezin nehatiye kirin. Ji aliyê din ve, lêkolînanên zimanan û zimanzan jî di wê baweriyê de ne ku di navbera zimanên yûnanî û kalaşî de tu xalên hevbeş xuya nakin. Zimanê kalaşî ji ber ku ji malbata zimanên Hîndo-Ewropî ye, demekê hin zimanzanên yûnanî ketin nava heyecanê ku bikaribin bi zimanê xwe re aliyekî hevbeş bibînin. Kalaşî di rastiya xwe de, bi ya musulmanan, bermayiyên gelê kafir in. (wateya lîteraturî ya gotina kafir: ne îtat- atkar). Piraniya wan îro çûne ser ola îslamê. Ev herêma li aliyê Afxanistan'ê, niha navê Nuristan (diyarê ronahiyê) lê hatiye kirin. Hebûna wan a li vî herêmê digihîje gelek beriya hatina Aleksander.

Efsane ya nêviyên yûnanî ku ev bîst sal in li herêmê vejîyaye, îro li serê çiyayên Hindou-Kouch'ê wenda bûye. Li rojava, referansên dîrokî her tim di navbera seyahatname (ya Marco Polo kaşîfê îngilîz) û efsaneyên wêjeyî (5) de diçin û dihên. Xebatên Etnolog Cacopardo yê li ser vî mijarê aliyekî din ê meseleyê derxist holê. Dëshilatdarên musulman ên herêmê bi sed salan e, sebarêt bi koka vî gelî pir îddîa li hev rêz kirine. Yek ji wan ew e ku dëshilatdarên Badaxshan'ê vî gelî wekî "Zulqarnain" bi nav dike (xwediyê du qiloçan). Ev sîfat di Quran'ê (6) de jî bo Aleksanderê Mezin dihe bikaranîn. Li herêma Hunza û Swat'ê ya Pakistan'ê jî meselokên bi vî rengî hene.

Yek ji mantiqên bîngêhîn ku koka vî qewmî bi Aleksander ve girê dide ew e ku dëshilatdarên nû yê herêmê îngilîz bi vî wêsiyê karibûn bi hêsanî ji xwe re di bin navê "têkiliya biratî" de hevalbendî çêbikin. Bi qasî du sed sal piştî hukûmdariya Badaxshan, nav û dengê Aleksanderê Mezin ji nû ve li herêmê belav dibe. Lêkolînen psîkosoyolog Nikos Kalampalikis nîşan didin ku di avakirina nasnameya nûjen a yûnanî de (7) he-

bûna Aleksander wekî navgîn dihê bikaranîn. Bi taybetî jî di van bîst salên dawî de navê wî her ku diçe bêhtir dikeve rojevê. Balkêş e ku li herêma Hindou-Kouch'ê jî tam di heman deman de an ku ev bîst sal in qala têkiliya wî ya bi vî gelî re dihê kirin. Ev navê kesayetiya dîrokî her weha di navbera Yûnanistan û Makedonya'yê de jî bûye mijara nîqaşan. Ji sala 1991'ê û vir ve hingî Makedonya ji Yugoslavya'ya berê veqetiyaye û serxwebûna xwe ragihandiyê, sebarêt bi parvekirina mîrata navên dîrokî bi Yûnanistan'ê re li hev nake.

Yek ji aliyên girîng ku Komara Makedonya'yê ji cîranên wê, Albanî û Bulgaristan'ê cuda dike ew e ku ev welat sembolên xwe yê antîk ku li ber wendabûnê ne, ji nû ve derdixê ser rûyê avê. Lê belê Atîna hê jî di têkiliyên xwe yê diplomatîk de Makedonya'yê wekî komareke serbixwe bi nav nake, wekî herêmeke dîrokî ya girêdayî xwe qebûl dike. Di sala 1992'an de Makedonya'yê jî bo amadekirina ala xwe ya neteweyî, Roja Vergîna wekî sembol hilbijart. Ev sembol di sala 1977'an de di gora Philippe II yê Makedonî de - bavê Aleksander - de hatibû kifş kirin. Ev hewldana Makedonya'yê ku xwest vî sembolê bixê ser ala xwe ya neteweyî bûbû sedema nerazîbûneke tund a rêvebirîya yûnan. Di encama van dijberî û nerazîbûnan de, Komara Makedonya'yê neçar mabû ku di sala 1995'an de ev sembol dîsa ji ala xwe derxîne. Digel her tiştî Makedonya'yê dîsa jî di sala 2007'an de navê balafirgeha xwe ya li Skopy'ê (Uskup) kir "balafirgeha Aleksanderê Mezin."

Di vî tevliheviyê de, her du alî ji bo aîdiyetên nasnameya xwe ji hev cuda bikin û her kesê xwe îspat bike, ketin nava hewldan û di vî çarçovê de çûn cem gel û qewmên ku wekî "nêviyên" xwe dibînin. Alîkariya aborî ku Yûnanistan ev bi salan in

* Şêwirmendê têkiliyên navneteweyî

Foto: Paşa İmrek

dide gelê kalaş dikare di vê çarçovê de were xwendin. Di van demên dawî de, li Yûnanistan'ê sebareti bi koka gelê kalaş de bi dehan belgefilm, film û pirtûk hatine amadekirin. Ji aliyê din ve, makedonî jî îddîa dikin ku li geliyekî din ê herêma Hindou-Kouch'ê, li geliyê Hunza'yê nêviyên rastîn ên Aleksander dijîn. Di Tebax'a 2008'an de, prensê herêma Hunza, Ghazanfar Ali Xan bi tevî prenses Rani Atiqa, ji aliyê Makedonya'yê ve hatin vexwendin û di axaftinên xwe yên li Skopye'yê de gotin: "Ji bo me rûmeteke mezin e ku îro em vegeyane welatê xwe Makedonya'yê (8)." M. Kalampalikis ku li ser mijarê pirs jê hatin kirin, bê îronî dibêje: na, ev bûyereke psîkolojîk e ku wekî "çihguherandin" dihê binavkirin.

Dîsa di van deman de, li ser vê efsaneyê fenomeneke din derketiye holê. Bi rêya navgînên danûstendinê yên nûjen, li ser gelê Kalaş gelek belgeyên din hatine amadekirin. Bi ya van belgeyan, bêyî ku haya gelê

kalaş jê hebe, dihê îddîa kirin ku li herêmeke dûr a xwedî îslamiyeke dijwar, hin qewmên rojavayî ji bo bidestxistina nasnameya xwe di nava tekoşînê de ne. Xanim Lines dibêje her sal bi dehan lêkolîner û rojnamevan serî li wan didin da ku bikaribin sebareti bi vî gelî ku li hemberî hewldanên îslamizekirinê li ber xwe didin, agahiyan bigirin. Di çihana entelektuelî de ku îro dunya kirine du beş: medenî û barbar (9), "nêviyên" Alexander her ku diçe gelek bi nav û deng dibin. Gelek derdor bi rêya roportaj û malperên înternetê piştgiriya didin hewldanên ji bo parastina nasnameyek ku dişibe ya rojavayî him ji aliyê neteweyî (10) ve him ji aliyê olî (11) ve.

Vejîna prisgirêka kalaşan bêguman pir dişibe, prisgirêkên din ên nasnameyî. Ji Anabasis'a Aleksander bigire heta roja me, mijarên sebareti bi cudahî, barbarî û asimilasyonê (12) bi dawî nebûne. Mantalîteya ku "pevçûna şaristaniyan" wekî teorî derdixe pêş û mantalîteya îs-

lamê ku kesên derveyî xwe tim wekî "yê din" destnîşan dike prisgirêkên nûjen ên nasnameyî ne. Doza Kalaş'ê wekî perçeyek ji van prisgirêkan dihê hesabandin. Di vê çarçoveyê de mirov dikare li ser armanca filma Oliver Stone ya bi navê Aleksander (2004) hin pirsan ji xwe bike. Gelo armanca wî ne ew e ku Alexanderê Mezin û George W. Bush wekî kesayetiyan nêzî hev nîşan bide. Ji ber ku her du jî kurên "rêberên serkêş" in ku hewldan tekoşîna dijwar a bidestxistina Rojhilata Navîn ku bavê wan nivco hiştibû, bidin berdeham kirin.

Ev teoriya dawî bêguman a herî nêzî rastiyê ye. Cacopardo destnîşan dike ku bi ihtîmaleke mezin, qewmê kalaş temsîla dawî ya çanda Paiyen a Hind-Ewrûpa'yê ye ku beriya belavbûna baweriya monoteîzm (yek-xwedawendî) û yekyezdanî, li herêmê bi cih bûne. Di rîtuêlên wan de hin aliyên ku dişibin îbadeta awayê Dionysos hene. Bi ya mîtolojiya yûnan ev xwedawendê kevin Dionysos ji

Rojhilat'ê hatiye. Ev mînaka prisgirêka kalaş jî nîşan dide ku "xeyalên nasnameyî" û cureyên wan ên neteweyî, pir caran dibin sedem ku çirokên cur bi cur derkevin holê û di vê çarçoveyê de civînên ew qas hêsan û surprîz ên entelektuelî dihên organîzekirin ku mijarên Huntington û Dionysos li ber çirokên wan kêr dimînin.

Wergera ji fransî Bedran Dere

(1) Dibe ku navê wî yê îro Celalabad a li Afxanistan'ê be, dibe ku ji ber îbadeta awayê Dionysos, navek wisa lê hatibe kirin.

(2) Cf. Arrien, L'Anabase d'Aleksander le Grand, Minuit, Paris, 1984, pirtûk V, beş. I heta III. Di sesala II'an de piştî îsa hatiye nivîsandin. Ev nivîsên d'Arrien li ser rêwîtiya Aleksander wekî belgeya herî girîng dihê dîtin.

(3) Ibid, pirtûk IV.

(4) Cf. Augusto S. Cacopardo û Alberto Cacopardo, Gates of Peristan,

Rome, Istituto Italiano per l'Africa, L'Oriente, 2001, û Augusto S. Cacopardo, Proceedings of the First International Conference on Language Documentation and Tradition, with a Special Interest in the Kalaş of the Hindu Kush Valleys, Himalayas - Thessaloniki, 7-9 novembre 2007.

(5) Cf. Rudyard Kipling, The Man who would be King (1888), û filma John Huston (1975).

(6) Coran, S. XVII, 83, 84, 85.

(7) Nikos Kalampalikis, Les Grecs et le mythe d'Aleksander. Etude psychosociale d'un conflit symbolique à propos de la Macédoine, L'Harmattan, Paris, 2007.

(8) "Hunza Royals visiting Macedonia", Macedonia Daily, 12 Juillet 2008.

(9) Cf. Tzvetan Todorov, La peur des barbares: au-delà du choc des civilisations, Robert Laffont, Paris, 2008.

(10) Li ser malpera Altermediainfo.com, sebareti bi kalaşan de, pir referans hene. Versiyona wê ya amerîkî ji aliyê David Duke ve hat çêkirin

(11) Li ser pir malperên olî yên orthodoxes.

(12) Li vê derê serhildana Opis dihê ziman, berê îsa di sala 324'an de serleşkerên Aleksander rastî artêşa pers dihên.

“GLOBALÎZM HÊMANEKE AŞTIYÊ YE?”

Di nava werçerxeke gerdûnî de

ANDRÉ BELLON*

Ya rastî ew tiştê ku mirov bi awayekî lezgîn û bi kurtî, navê “globalbûnê” lê dîkin, yan jî bi navê gelekî îdeolojîk ê “gerdûnî-bûnê” dihê nasîn, bi awayekî gelekî nakok pêk hat. Yê ku ev nav lê kirin jî guman nedikarin ku ev nakokî ew qas mezin e. Wan xwest ku li ser mirovan ferz bikin da ku bibin xwediyê nihêrînekê ku pesnê dîroka modern bide. Wan her weha ya bihurî yan jî bir dikir yan jî piçûk dixist, sedemên muxalefetan ku bandor li serdemî kiribûn îhmal dikir. Wan an lîberalbûnê li pergala nû ya dinyayê hemû piçûk dikirin, an jî wekî kevneperestî dinirxandin.

Lê belê şîroverkirîneke gelekî cuda guncan e. Robert Bonnaud, analîstekî dem û werçerxên diyarker ên dîrokê, weha rave dike: “Di sedsala 20’an de, êdî dîrok jî navendîbûnê û ji serweriya Rojava’yê xelas bû. Hetta digel afirandinên teknolojîk jî pêşveçûn êdî bi awayekî heqanîtir belav dibûn. ... Ji ber ku ji salên 1970 û 1980’î û vir ve, Lê rewşê rê li ber rewşê berevajî vekir. ... Gelo wateya ew e ku ji bo ji çar paran sisîyê mirovatîyê hatiye dawîya dîrokê? (1)” Ya rastî armanca serreke ya destwerdana nihêrînên li ser globalbûnê ew bû ku, serdestiya aborî ya Rojava’yê di bin kirasê gerdûnîbûneke erînî û xwezayî de Rewa bike.

Nezanîn û nehesebandin du tişt in ku di bingeha vî nihêrînê de ne: Ji aliyekî piraniyê ve globalbûnê ku îro li dar e û baş girêdayî şert û mercên heyî ye, bi tenê globalbûneke pîrsgirêkên aborî ye; ji aliyê din de jî bi hev ve girêdayîbûna bûyerên dîrokî yê cihanê ne, diyardeyeke nû ye. Beriya sedsalek û nîv, dîroknas û filozofê fransî-italî Joseph Ferrari weha nivisîbû: “Di dîroka min a şoreşên Îtalyayê de, min nîşan da ka çawa dewletên gelekî ji hev cuda, bêtir ku pê zanibin, di heman rêyê de bi hev re dimeşiyên ... [ez hewlê didim rastiya] van giştîkirinan [bidim

fêhm kirin] ji bo vî jî rewşa dinyayê bi mînaka Çînê diyar bikim (2).” Heger em wisa lê binihêrin, wê demê dîrokî hemû wekî gerdûnîbûneke, yan jî bêhtir wekî bûyereke cihanî bêndîtin. Wê gavê bi tenê pîrsek dimîne; kîjan bûyerên cihanî girîngtir in û kî ji wan kar dike.

Bi awayekî têra xwe derengmayî, Navenda Neteweyî ya Lêkolîna Zanistî (CNRS) di sala 2008’an de ev pîrsa girîng kir: “Gelo gerdûnîbûnê hêmaneke aştîyê ye yan na?”. Hin encam di heman demê de hem tîkîliyên îro yê navneteweyî û hem jî yê şerê dema bihurî ronî dikin: “Çendîn welat jî bazirganiya navneteweyî re vekirî dibin, xetera qewimîna şer li cem wan ew qasî mezintir dibe. Bazirganiya dualî di navbera du welatan de ihtîmala şer kêmtir dike. Bazirganiya bi temamî ya pîralî di navbera van her du welatan û welatên din ên cihanê de, ihtîmala ku di paşerojê de şerê di navbera wan de derkeve, zêdetir dike. Tîkîliyeke li ber çavan û eşkere di navbera bazirganiya cihanî û derketina şeran de tune ye (1870-2001) (3).”

Îro, lawazbûna dinyaya yekqutbî, ya ku dema sedsala bihurî qulipî sedsala nû, pêk hat û derket li ser dîka bazirganiyê, pêşketina welatên nû (Brezîlya, Çîn, Hindistan, Afrîka’ya Başûr...) ku xwediyê demografîyên dînamîk in, van dijberîyan xurttir dikin. Ji ber ku neolîberalîzm tiştên gelekî girîng vediguherîne çavkaniyên kêmtir peyda yê wekî - av, erdên berhemdar ên cotkariyê, sotemeniyên fosîl, û hwd...

Erê, sexlebûn û pêşdetirbûna berjewendiyên Rojava karîbûnê îluziyona hebûna hevkekîşîyê cihanî ya nisbî peyda bikin. Tevî ku kirrînûfirotinên transatlantîk (yên di navbera parzemîna Amerîka û dinyaya mayî de) hîna bi rola motorê bazirganiya navneteweyî radibin, wisa xuya ye ku hêza amerîkî garantiya seqemgîriyê ye. Lê dinyaya yekqutbî ku bi salên 1990’î re ava bû, nakokiyên heta vî demê kifş nekirî, darî çav kirin.

Planên vejandina aborî ku li pey hev hatin, seqemgîriya

aboriya amerîkî nîşan dan. Ji dema ku amerîkiyan Îraq dagir kir, an ku ji sala 2003’an, û vir ve, Dewletên Yekgirtî yê Amerîka’yê lawazbûn û bi tîkîlîyên hard power (hêza hişk) a leşkerî diêşîn. Derfetên budçeya wan êdî tîra lîçûna wan nake û hêzên serbazî bi xwe ketine rewşê mîna krîzekê. US Air Force (Hêzên Hewayî yê DYA’yê), Navy û Marines (Hêzên Deryayî) dibînin ku alav û cîhazên wan êdî kevî bûne û lîçûnê tamîrkirinê jî giran dibin. Her çend ihtîmala êrişbirîna ser Îranê heye jî, çî bi awayekî sererast çî jî bi alîkariya Îsraîlê, wisa xuya ye ku “siyaseta bi darê zorê” êdî ne realist e, gunçer nîne e ku bi ser keve. Bi ser de jî, rejîmên ku rola Amerîka’yê li herêma xwe bi cih diantîn, yê wekî rejîma Misir an jî ya Cezaîrê, westiyayî û bêbandor xuya dibin.

Wisa xuya ye ku pardariya transatlantîkê ya kevî gelekî serûbinî hev bûye û bazirganî ku şerta teorîk a tîkîliyê baş e jî nîşanên kêmbûna xwe dide der. Li ber vî rewşê Konseya Aborî û Civakî ya Fransî vî tespîtê dike: “Bazirganî cihê ku bi taybetî Yekîtiya Ewropa’yê û Amerîka li hev radikin, xisletên wan ew in ku qanûnên çareserkerîna lihevkerînan ên Saziya Bazirganiyê ya Cihanê her diçe kêmtir pêk tînin. (4)” Naxwe em ê çawa ji hebûna ahengekê bawer bikin ku heta niha wekî rastiyeke dîrokî ji me re qala wê dihat kirin? Di sala 2005’an de Axel Ponia-towski di rapora Komisyona Kar û Barên Derve ya Meclîsa Neteweyî ya Fransa’yê (Assemblée Nationale) de van bûyeran weha analîz dike (5): “Gelo Dewletên Yekgirtî yê Amerîka’yê û Ewropa êdî di dinyayê de çawa di jîrin? Axaftinê li ser tîkîliyên transatlantîkê gelek caran rê vedikin li ber axaftineke li ser demdirêjiya nirxên hevpar ên di navbera her du parzemînan de (6).”

Ewropa, ku di warê mezinkirina bazara xwe ya yekane de gelekî pêşveçûyî ye, bi xwe jî dibîne ku hêzên navendî bandorê lê dîkin. Her çî qas li aliyekî zêdebûneke gelekî eşkere ya ba-

zirganiya navbera dewletên Ewropî ji demê avabûna wê heta bi salên 1990’î pêk hatibe jî, digel firehbûna Yekîtiya Ewropa’yê heta bi 27 dewletan, êdî piştgiyê mezînbûna vî bazirganiyê ji firotinên ber bi derveyî welatên Ewropa’yê ve kêmtir e. Bazirganiya di nava qada euroyê de jî, bi awayekî eşkere kêmtir bû.

Bi awayekî paralel, tîkîliyên siyasî yê nav Yekîtiya Ewropa’yê bi kûrahî pêş ve çûn. Ji dema hilweşîna Dîwarê Berlînê ya di sala 1989’an de û firehbûna Yekîtiyê ya di sala 2004’an de bi tevî lêbûna welatên rojhilata Ewropa’yê pêk hat, Almaniya êdî dibe navenda jeostrajîk a parzemîna pîr (Ewropa wisa dihê binavkirin). Wekî sembola vî girîngiyê Almaniya di nava koma tîkildariyê ya sebarê bi pîrsgirêka bînameya navokî ya Îranê cihê xwe digire (8). Dadgeha Destûra Bîngehîn a Almaniya’yê ya li Karlsruhe, bi qebûlkerîna Peymana Lîzbonê, wateyeke huqûqî da vî rewşê. Lê belê dadgehê xwest ku “ji bo ewlekîna kêrhatîbûna mafê hîlberînanê û ji bo parastina mafê bîyardayîna xwe ya demokratîk” tedbîr werin girtin (9). Dadgehê hebûn û bîdawîbûna gelê alman û nebûna gelê ewropî jî di biryara xwe de derdixist pêş.

Lewra hem yekbûn û ahenga Yekîtiya Ewropa’yê bi awayekî eşkere û hem jî zêdebûna nelihevkerînan û nakokiyên navxweyî di heman demê de hene. Bi vî awayî du tişt bi hev re pêk dihe: Li aliyekî rêvebirên ewropî pêkanîna peymanekê wekî ya Lîzbonê - di salên 1990’î de çêbûye - bi darê zorê ferz dikin, li aliyê din de jî Joschka Fischer, wezîrê berê yê Karên Derve yê Almaniya’yê balê dikişîne ser dawîya vî demê û dibêje: “Dibêjin îro em êdî euroyê di bazarê de bikar nayînin. Em dibin wekî alîgirên De Gaulle... em Ewropa’yê her ku diçe zêdetir wekî amûrekê dibînin, ne wekî projeyeke. (10)”

Ji van hemû bûyeran, ya ku em karin derbixin bi tenê jinûvepekanîna hevkekîşîyê ye.

Helbet, eger mirov bawer

bike ku Yekîtiya Ewropa’yê, dutbiya Dewletên Yekgirtî û Çînê û veguherandina G-8’an, heta ku bibe G-20, wê destûrê bidin ku karê cihanê baştir were birêvebirin - bêtir ku guman ji “rêvebirîya baş” were kirin. Lê belê dinya ji xwe him di nava hewldaneke parastina vî aramiyê de ye û him jî di nava jihevketîneke berevajî vî rewşê de ye.

Seqemgîriya di navbera ahengeke kevî û yeka din de ku nû ava dibe, bi tevneke tevlihev a hevgerînan ên ku dirûvê wan diguhere dihê karakterîzîkirin. Li hemberî globalbûna darayî, ruh careke din bi stratejiyên neteweyî dihê: Welatpareziyeke aborî û civakî li Almaniya’yê û Rûsyayê çêdibe. Ev welatparêzî li Amerîka ya Latîn rengekî wisa digire ku li ber pergala global bêtir radibe.

Hejmara komên dewletan ku bi peymanên fermî girêdayî hev in zêdetir dibe: Paralelî Yekîtiya Ewropa’yê, peymanekê wekî ya Kirînfîrotina Serbest a Bakurê Amerîka’yê (NAFTA) (11), Bazara Hevpar a Başûr (Mercosur) (12), Yekîtiya Neteweyên Başûrê Rojhilata Asya’yê (Asean) (13) hatin mohrkirin. Çî îro ew dewlet e ku Japoniya herî zêde pê re bazirganiyê dike. Japoniya jî nîvê kirînfîrotinên xwe yê derve bi herêma ji Kore ya Başûr û Çînê heta bi Awûstralaya’yê re dike. Di heman demê de koma dewletan a ku ji Brezîlya, Rûsyayê, Hindistan û Çînê pêk dihê (BRIC) (14), bi awayekî fermî doza ahengeke nû ya aborî ya navneteweyî dikin; weha dihê gumankirin ku “giraniya wê (BRIC) ya di aboriyê de ku sala 2004’an ji sedî 10 bû, sala 2025’an ji sedî 20’an bi bîhure. (15)”

Ev piştgirî û hevgerînan nû, pergala aborî ya heyî ya serwer hem rexne dikin û hem destek dikin. Binketinên wekî ya Dewra Doha’yê (peymanekê 3 salî) li ser bazirganiyê, û wekî civîna bilind a Kopenhagê ya li ser avûhewayê, vî yekê nîşan didin. Netewepareziyên aborî ku li hemberî vî pergale radibin, bi awayekî radikalîtir derdikevin pêş. Ev yek bi mînaka Rêxistina Hevkariya Şangayê (OSC) (16)

* Serokê berê yê Komîsyona Kar û Barên Derve ya Meclîsa Neteweyî ya Fransa’yê.

Foto: Murat Yazar

baştir dihê fê m kirin: Bêguman li aliyekî armancên wê yên aborî hene, lê li aliyê din jî rûyekî wê yê gelekî siyasî derdikeve holê û çalakiyên serbazî yên rûs-çînî organîze dike û tatbîkatekê ku dişibe dagirkirina Taywanê pêk dihîne.

Li parzemîneke din, Hevgirtina Bolivarî ji bo Gelên Amerîka'yê (ALBA) (17) welatên Amerîka ya Latîn û yên Karaîban li hev dicivîne. Ev welat li dijî serdestiya kevneşop a amerîkî ne. Prensîba serweriya gel derdixin pêş û serdestiya dolar jî bi avakirina Sîstema Yekane ya Berdêla Buha ya Herêmî (SUCRE) (18) red dikin. SUCRE peryekî hevpar bû û di 16'ê Nîsana 2009'an de hat qebûl kirin. Avabûna Yekitiya Neteweyên Başûrê Amerîka'yê (UNASUR) (19), nemaze zêdetir otonombûna Brezîlyayê bi xwe re anî.

Di "dinyaya nû ya pirqutbî" de, heman beşdar dikarin hem li dijberî hev bin û hem jî hevalbendê hev. Bi vî awayî Rûsya û Çîn ku endamên BRIC'ê û Koma Şangayê ne, nihêrînên dijberî terorîzmê yên Washingtonê qebûl dikin ... û tekiliyên xwe bi Tehranê re jî qut nakin. Pekîn a ku bi kirrîna bonoyên xezîneya Amerîka'yê ewlekariya dolar misoger dike, qala derfeta ava-

kirina bazarekê dike ku ev bazar wê bi peryê asyewî bixebite. Pişt re jî heman Pekîn qala, endekskirina yuanê (pereyên Çîn'ê) bi ya dolar dike. Têkiliyên Brezîlyayê û Washingtonê baş in, belê têkiliyên wê û rêvebiriya Havana'yê jî baş in. Ew piştgirî dide Tehranê da ku bigihîje hêza navokî ya sîvîl. Serokdewletê Venezuela'yê Hugo Chavez li welatê xwe li ser navê laîkbûnê, li dijî hiyerarşiya katolîk têtikoşe û di heman demê de rejîma dînî ya Mahmûd Ehmedînejad erê dike û vê yekê eşkere nîşan dide. Serokdewletê Bolîvyayê Evo Morales, ku hevalekî baş ê Serokdewletê Brezîlyayê Luiz Inacio Lula da Silva ye, dewra G-20'an red dike ... Brezîlyayê bi xwe di G-20'an de bir rola xwe radibe.

Di hewladana nîşandana nerazîbûna ji yên alîgirê azadiyê û serxwebûnê de, hêzên muhafazakar piştgirîya darbeya serbazî ya li Hondurasê dikin, gefan li Venezuela'yê dixwin, yan jî dema rastgir li Şîli'yê dibin desthilatdar hev du pîroz dikin û kêfxweşiya xwe nîşan didin. Îluzyonên li ser gerdûnbûneke bi exlaqtir, civakîtir an jî ekolojîktir û aramtir zêde dibin. Tevî ku navgînên hê jî dewamkirinê yên pergala heyî hene jî,

krîza îdeolojîk a gerdûnbûnê ku navenda wê Dewletên Yekgirtî ye, baweriyê bi vê pergalê hebû, lawaz dikin. Krîza aborî ya sala 2008'an vê yekê eşkere dike.

Hevgirtinên nû yên zêde yan jî potansiyela hevgirtinên nû, nîşana lêgerîneke paradîgmayeke nû ye, ya ku karibe wan marjînal bike. Dîrokas û kronîkvan William Pfaff, pisporê siyaseta derve ya Amerîka'yê ye. Ew derdixê holê ku di navbera hilbijartina B. Obama li Dewletên Yekgirtî, serketina muxalîfên sosyal-demokratên a li Japonayê û li Îngilistanê gengeşeyên li ser paşeroja têkiliyên transatlantîk de pêwendiyek heye (20). Em dikarin li vê listeyê gelek alîgirtinên nû zêde bikin ên wekî pêşveçûna dîplomasiya alman, tekiliyên di navbera Rûsya û Polonyayê de nû peyda dibin, ji nû ve diyarkirina helwestên stratejîk ên Tikiyeyê (21) ... Bi vî awayî bi maneya ku Joseph Ferrari dixwest bibêje, xetên gerdûnbûneke nû dihên kişandin, maneya vê jî hebûna girêdaneke objektîf a di navbera beşdaran de ye ku xuya ye ji hev belawela ne.

**Wergera ji fransî
Lokman Turgut**

(1) Robert Bonnaud, Y a-t-il des tournants historiques mondiaux? (Gelo demên diyarker ên dîrokî yên gerdûnî hebûn?, Kimé, Paris, 1992.

(2) Joseph Ferrari, La Chine et l'Europe. Leur histoire et leurs traditions comparées (Çîn û Ewropa: Dîrok û reûresmên wan bi awayê li ber hev girtî), Paris, weşanên Librairie académique, 1867.

(3) CNRS, Institut de sciences humaines et sociales (Instîtuya Zanistên Mirovan û Civakî), 14'ê Nîsana 2008'an.

(4) Conseil économique et social (Konseya Aborî û Civakî), fikra 24'ê Adara 2004'an li ser rapora Michel Frank, Paris.

(5) Rapora hejmarê wê 2567 ya 11'ê Cotmeha 2005'an.

(6) Devjêberdana çêkirina mertalê li dijî mûşekan, mirov dikare wekî berjewendiyekê kê m pêşde ya Dewletên Yekbûyî beramberî Ewropayê binirxîne.

(7) Para bazirganiya bi derve re ya di nava herêmi de ya 'panzdehan' (15 dewletên endamê wê demê endamê Yekitiya Ewropayê) di sala 1990'î de ji sedî 66 bû, di sala 2004'an de ji sedî 61 bû. Di nava qada euroyê de ev rêje ji sedî 55'ê sala 1990'î daketa ji sedî 51'ê sala 2004'an.

(8) Di nava vê komê de pênc endamên daîmî yên Konseya Ewlekariyê ya Neteweyên Yekgirtî ku hemû jî hêzên nukleer in û Almanya cih digirin.

(9) Biryara 30'ê Hezîrana 2009'an a li ser ligorîbûna Destûra Bingehîn a Peymana Lîzbonê.

(10) Arnaud LeParmentier di rojnemaya Le Monde a 16'ê Tîrmeha 2009'an de ji devê wî ev gotina wî nivîsiye.

(11) Jêrenota wergêr: North American Free Trade Agreement

(12) Jêrenota wergêr: Mercado Común del Sur

(13) Jêrenota wergêr: Association of Southeast Asian Nations

(14) Jêrenota wergêr: Ji tîpên destpêkê yên dewletên Brezîlyayê, Rûsya, Hindistan (India) û Çînê (China) pêk tê.

(15) "BRIC II et la croissance Big-Bang (BRIC II û mezînbûna Big-Bangê", Rediff.com, 10'ê Mijdara 2004'an.

(16) OCS, jêre her weha Hevgirtina Şangayê jî dihê gotin, di vê hevgirtinê de Rûsya, Çîn û gelek dewletên Asya ya Navîn jî cih digirin.

(17) Jêrenota wergêr: Alianza Bolivariana para los Pueblos de Nuestra América.

(18) Jêrenota wergêr: Sistema Único de Compensación Regional

(19) Jêrenota wergêr: Unión de Naciones Suramericanas

(20) "Notes sur une tentative de révolte (Notên li ser hewldaneke serhildanê)", 5'ê Îlona 2009'an, dedefensa.org.

(21) Bixwîne Wendy Kristiansen, "Ni Orient ni Occident, les choix audacieux d'Ankara (Ne Rojhilat û ne Rojava, tercihên Enqerê yên wêrek)", Le Monde diplomatique, Sibata 2010'an.

PEYMANA BELAVNEBÛNA NUKLEER

Kunên di mertalê de

OLIVIER ZAJEC*

Fikra Peymana Belavnebûna Nukleer (Navokî) di salên 1950'î de dest pê kir. Di vê demê de sê welat (Dewletên Yekgirtî, Rûsya û Brîtanya) ji xwe xwediyê çekên navokî bûn û du dewletên din Fransa û Çîn'ê jî lêkolînên xwe dewam dikirin. Çavdêran qet guman jê nedikir ku her du jî wê bigihîjin armanca xwe (Parîs di sala 1960'î de bû xwediyê çekên navokî û Pekîn jî di sala 1964'an de). Ji ber ku di vê mijarê de xwediyê hêza herî pêşketî bû, Dewletên Yekgirtî tîkildarê sereke yê bisînorkirina pêşbirka çekên navokî bû. Ji destpêka salên 1950'î ve ji bo "bisînorkirineke" diplomatîk a ji aliyê dewletan ve çêkirina bombeyê, amerîkiyan hewl da. Bi vê mantiqê serokê Dewletên Yekgirtî Dwight Eisenhower di 8'ê Kanûna 1953'an de, di Civîna Giştî ya Neteweyên Yekgirtî de pêşniyar kir ku Ajansêk were damezrandin ku peywira wê kontrolkirina bikaranîna madeyên navokî be (1).

Di perspektîfa aştîya cîhanî (û ji bo parastina statuyên xwe yê heyî) de hêzên din ên navokî û yê ku hindik maye bibin hêzên navokî bi lez û bez hesabên xwe kirin: Wekî din berjewendîya wan e jî ku saziyek hebe ku pêşketina wan bipejirîne û "demokratîzasyona" navgîneke hêza rawestandîne ku bêhtir cudageriyê dike. Hêvgirên objektîf xwe ji badana zend û bendan venadin.

Fikra Eisenhower ku xwe dispart xetera belavbûneke giştî, rêya xwe çêkir. Demeke dirêj di tîkiliyên navbera Dewletên Yekgirtî û Yekîtiya Sovyetan (Şerê Kore'yê hîna nû bi dawî bûbû) ev fikr wekî çek hat bikaranîn. Piştî nîqaşên bi heraret û

kelecan Neteweyên Yekgirtî di dawiyê de di Cotmeha 1956'an de Ajansa Navneteweyî ya Enerjiya Navokî (IAEA) damezrand. Erka wê ya rastî bi ya xala 3.5 a destûra wê weha ye: "Mîsogerkirina ku wê maddeyên navokên wan parçe dibin (radioaktîf) ên taybet û madeyên din, xizmet, ekîpman, bicihkirin û zanînen ji aliyê ajansê yan bi daxwaza wê, yan bi rêvebirîya wê û yan jî di kontrola wê de ji bo armancên leşkerî neyên bikaranîn." Li aliyê din xala wê ya 3.1 weha dibêje: "ajans li tevahiya dinyayê teşwîq û hêsan dike ku enerjîya navokî ji bo armancên pasîfîk û di qada lêkolîna wê mijarê de were pêşxistin û bikaranîn."

Rêza peywirên li pêş dihên girtin, di nivîsa destûrê de berepaş e: Ji ber hevkeşîya di navbera hêzan a wê demê de xala 1'ê encama ya 5'an e û ne berevajî. IAEA pêşî nobetdarek e û paşê jî derfet-afirînerak e. Xala 3.5 rê li ber encameke mezin vedike: Tevî ku xeter heye wekî komîteyeye teknîk a dûrî navendê û lawaz bimîne, IAEA neçar e ku xwediyê peymaneke ferzker be ya ku peywira wê ye ku wê bide qebûlkirin. Nabe bibe notirvanekî bêqanûn.

Ev "nexşerê" ya xwediyê nirxa qanûnî û gerdûnî wê bibe Peymana Belavnekirina Navokî (Treaty of Non-proliferation - TNP). Di 1'ê Tîrmeha 1968'an de 43 dewletan (Koreya Bakur jî tê de) ev peyman mohr kir. Di 5'ê Adara 1970'î de peyman hat erêkirin. Ji bo 25 salan kete meriyetê. Ewê bi serketana heta ku bibûya peyman herî zêde "komker" a cîhanê (bi tenê sê dewletan angî Îsraîl, Hindistan û Pakistan'ê peyman qet mohr nekirin). Deqa peymanê di destpêkê de qala armanca gihiştina gerdûnî ya enerjîya navokî ya sivîl dike û ya ku me ji bîr kirî angî îdeala mirovatiyeye bê çekên navokî, bi bîr dixe. Ya ku dewletên peyman mohr kirî

dixwazin di encamê de ev e: "Kêmkirina tengezariyên navneteweyî û xurtkirina bawerîbhevanîna dewletan da ku guncan bike hilberîna çekên navokî were rawestandî, tevahiya çekên navgotî, çekên navokî û bataryayên wan ên li cebilxaneyên neteweyî werin tunekirin. Ev hemû jî bi ya peymaneke bêçekkirina giştî û bêkêmasî ya di kontrola hişk û kêrhatî ya navneteweyî de wê pêk werin." Bi wateyê, serokê Amerîka'yê Barack Obama heger li şûna axaftina xwe ya li Pragê ya li ser "sifir alternatîf" – ya ku ji îddîayan hindiktir wêrek bû – deqa peyman TNP bixwendana wê tiştêkî guhertî negotana (2).

Li benda wê "vîzyona devê mirov ji hev dihele", TNP bi rewşa xwe ya niha nivîsî, teknolojiya navokî ya leşkerî bi deha xalan carnar eşkere û carnar sergirtî diparêze. Bi awayê eşkere di xalên 8. û 10. de her dewleta peyman mohr kirî, mafê wê heye ku guhertinan pêşniyar bike û eger "bûyerên awarte yê tîkildarî mijarên vîzyonê biqewimin û ev bûyer ne bi ya berjewendiyên sereke yê welêt bin" ev welat dikarin xwe ji peymanê vekişînin. Xalên 2. û 3. cewherê bi rastî yê deqa peymanê ne. Wekî mînak di van xalan de bi awayê sergirtî qala saziyeye belavnekirina plan û madeyên çek bi wan dihên hilberandin dike û ev xal her weha dibêjin "welatên ne xwediyê çekên navokî (WNXSN)" ne, wê soz bidin ku ewê çekên navokî ji bo leşkerî hilneberînin û ewê rejîma mufetîşiyê (çavdêriyê) ya di bin reveberîya IAEA de qebûl bikin. Li hemberî wê yekê, mafê van welatan wê hebe ku bigihîjin teknolojiya sivîl a ku ji aliyê "welatên xwediyê çekên navokî (WXSXN)" ve dihê misogerkirin (3).

Tevahiya hêza peymanê û tevahiya zelaliya wê jî di vir de ye: Da ku bi dilê xwe û azad

WNXSN dev ji çekên navokî berdîndî divê li hemberî wê WXSXN li aliyekî bi awayekî rîkûpêk û bi rastî çekên xwe yê navokî kêmkirin (4), li aliyê din divê teknolojiya xwe ya navokî bi awayekî serbest belav bikin. WXSXN wê her weha doktrinên bikaranînê yê gelekî bisînorkirî û hişk qebûl bikin da ku WNXSN xwe di xeterê de hîs nekin. Yek ji van sê xalan jî wê tu carî bi rastî pêk neyê, lê belê tevî gelek nîqaşan jî (5) heta ku sala 1995'an ji bo demeke bisînorkirî bikeve meriyetê peyman TNP wê ji xwe re rewabûnek çêkirana. Di sala 1998'an de protokoleke li peymanê zêdekirî azadiya giştî û bêkêmasî ya tevgerê ya mufetîşîyê IAEA yê li ser peywîr misoger kir (6).

Sê zehmetiyên mezin peymanê lawaz dikin: Li aliyekî sînora di navbera teknolojiya navokî ya sivîl û ya leşkerî de her diçe bêhtir dikeve nav hev; li aliyê din xisleta danezanîyê ya pêvajoya kontrolê (dewlet haya IAEA'yê bi tesîsên ku divê werin kontrolkirin dixin, lê dikarin hinan veşêrin) û her weha binavnekirina "delîlên" reel ên kêmasiyên pêkan; û herî dawî derfeta hin WNXSN'ên peyman mohr kirî heye ku ji bo werin "ber hilberîna" navokî yan jî jê bibihurin manevrayan dewam bikin, vê jî dikarin bi rêze mohrkirin-erêkirin-serlêdanan dirêj bikin (7).

Tevî tedbîrên di nivîsa peymanê belavnekirî de jî, hejmara binketinan gelek e. Lê belê gelo ev binketînen ku mirov dikare yekser bi peyman TNP ve girê bide ya na? Hêja ye ku mirov wê pîrsê bike. Xalên tarî yê sereke yê ku divê mirov qala wan bike ev in: Birayên dijminên hev ên başûrê Asyayê Hîndistan û Pakistan bûn xwediyê çekên navokî û di 1974 û 1985'an de bûn hêzên navokî yê leşkerî– her duyan jî peyman TNP mohr nekiriye. Di mijara Hîndistan'ê de di çarço-

veya şerê sar de Washington'ê heta 1965'an û paşê Mosko-va'yê ji qestan ji ber sedemên hevkeşîya jeopolîtîk alîkarî dan Delhiya Nû. Lê belê ev "pêvajoya dersdayîne" berê ya çêkirina peyman TNP û erêkirina wê ya bi giştî di sala 1970'î de baş pêk hatibû. Beriya 1974'an an ku sala ku Hindistan'ê yekemîn bombeya xwe teqand, êrîş hatibû kirin (8).

Mijara Pakistan'ê bi xwe bi zelalî û nediyariyê dest pê dike: Fransa jî di nav de hin dewletan zanîna xwe ya sivîl dan Pakistanê, bi hêviya ku Îslamabad wê tev li peyman TNP'ê bibe. Ev yek pêk nehat û piştî rawestandina wê alîkariyê, Çîn'ê ev alîkarî dewam kir heta ku Pakistan di sala 1985'an de bi ser ket. Gelo ev "binpêkirina peymanê" ji aliyê dewleteke xwedî çekên navokî ve bû? Bi awayekî xwerû teknîkî na, lewra Pekîn'ê heta sala 1992'an peyman TNP'ê mohr nekiribû.

Îsraîl jî yek ji binketînen mezin e û di nava listeya yê ku peyman mohr nekirî de ya herî bi pîrsgirêk e. Lewra Îsraîl bi awayekî fermî rastiyê înkâr dike (berevajî Pakistan û Hîndistan'ê) û Dewletên Yekgirtî tevî ku gelekî baş pê dizane Tel Avîv wekî ku nexwediyê çekên navokî be nîşan dide jî alîkariyeye bi dilê rehet û wêrek dide Îsraîl'ê. Ev yek jî rewşê xirabtir dike.

Di nava dewletên peyman mohrkirî de Taywan, Koreya Başûr û Japonya bîguman di warê teknîkî de bûne "dewletên li ber hilberîne". Lê belê Taywan nikare peymanê bin pê bike, lewra statuya wê destûrê nade ku peymanê mohr bike (siyaseta hebûna yek Çîn'ê). Di dawiyê de Washington'ê "projejen" wê asteng kirin. Koreya Başûr û Japonya yê ku peyman dereng mohr kirî (1975 û 1976) û di warê teknolojiyê de di asta herî bilind de ne, her du jî di bin parastina "miso-

* Peywîrdarê lêkolînê di Compagnie européenne d'intelligence stratégique – CEIS (Înstîtuya îstîxbarata stratejîk a ewrûpî) de, li Parîs'ê

Foto: Murat Yazar

gerkirina ewlehiya navokî” ya amerîkî de ne.

Rewşa Îran’ê zelaltir xuya dike: Dewletek e ku peyman mohr kiriye, diyar e hewlê dide çekên navokî bi dest bixe û peyman mohr kirî bin pê dike. Di mijara garantiyê de tu kes, ne Çîn ne jî Rûsya nikarin bibin xwediyê îddîaya peymaneke dualî ya hewldana bibandor beramberî Îranê. Koreya Bakur bi xwe jî ji bo ku em lê bikolin mijareke gelekî xirab e, lewra ew berevajî Îran’ê ji peymanê vekîşîya (sala 2003) û pêşketinên wê dereng jî bin bi awayekî neyekser jî be ji aliyê bikaranîna WXSAN ve hatin ser girtin. Ev welatê WXSAN Çîn bû (tevî ku piştî erêkirina peymanê TNP wekî ku alîkariya xwe ya yekser dida Pyongyangê qut kiribe xuya dikir jî).

Dema mirov bi vî rengî pê re rû bi rû dibe rewş ne gelekî baş e. Mirov dikare bi rengekî erînî jî li mijarê binihêre. Koreya Bakur ne tê de, tu dewlet ji peymanê venekîşîya. Û di sala

2010’an de tu dewleta peyman mohr kirî û ne xwediyê bombeyê, hîna jî nebûye xwediyê wê. Ji roja peymanê TNP ji dayik bûyî û vir ve, dinyayê şahidî ne li şerekî navokî, ne jî li bilindbûna tansiyonê ya mîna ya Kuba’yê ya sala 1962’an kir. Herêmen ji navokî bi rêya peymanan paqijkirî (ya ku diviyabû bi ya xala 7’an a peymanê TNP pêk were) (9) zêde bûn - Antartîka di 1959’an de (beriya TNP’yê), başûrê Pasîfikê di 1985’an de, Amerîka Latîn di 1995’an de. Kazaxistan, Ukrayna, Belarûs, Afrîka Başûr û Swêdê cebilxaneyên xwe yê navokî tune kirin. Brezîlya û Arjantînê jî lêkolînên xwe rawestandin.

Ev hemû, ne bandora yekser a peymanê TNP’yê ye, dîsa jî peymanê 1968’an sîwana hîmê qanûnî û exlaqî ye ku hevdi-tinên ji bo aliyên hemûyan gelekî kêrhatî ne, yê dualî yan jî na yê ku ew gihandin serketinên wê, li ser wê zêde dibin yan jî xwe dispêrin wê. Di 1995’an de

dirêjkirina peymanê “ji bo demeke bisînornekirî”, bi serê xwe nîşana pîvana girîngiya vê peymanê ye (ku dikarî bi awayekî teorîk bi tenê ji bo demeke diyarkirî ya wekî bîst û pênc salan bihata dirêjkirin).

Gelo pîrsa kêrhatîbûna peymanê TNP dikare li vir were kirin? “Alternatîfa sifirê” ya îdeal a em li bendê ne pêk neaniye û ev jî nemaze girêdayî doktrînen çavtirsandinê yê “berpirsiyar” ên WXSAN ye (wekî mînaka Fransa’yê; fikra bikarneanînê û hejmara bi tenê ji bo pêdiviya xweparastinê di destê xwe de girtina çekên navokî). Belkî divê mirov li ser bifikire heger TNP nebûya wê rewş çawa bûna. Ya rastî, bi ya mirov qala wan ku neqewime bike, hêsantir e mirov tiştên peymanê nikare asteng bike, bijimêre. Di vê qadê de ne serketinek, nemaze jî heger ev serketin bi negatîf-bûnê dihê terîfkin, binketin girîng e.

Di demeke weha de ku polemîka li ser bernameya navokî a

Îran’ê di dilê rojê de ye, wekî encam em li xwe mikur werin ku wekî kesên ew piçûk didîtin digotin, peymanê TNP li hemberî xetera belavkirinê mertalekî tijî kun e û nikaribû vê xetera belavkirinê rawestîne. Belê mirov tê re aliyê din bibîne jî, dîsa jî ew mertalek e û tu kes naxwaze wê bavêje nav stiriyan.

Wergera ji fransî Lokman Turgut

(1) Nîqaşa bi navê “Atoms for Peace (Atom ji bo Aştiyê)”. Nivîsa bêkêmasî: www.atomicarchive.com

(2) Bixwîne; Selig S. Harrison, “Le dilemme nucléaire du président Barack Obama (Dîlemaya navokî a serok Barack Obama)”, *Le Monde diplomatique*, Nîsana 2010’an.

(3) Lihevkirina misogerkirinê ya her dewletê bi IAEA re bi awayekî teorîk divê piştî mohrkirina peymanê di nava 180 rojê de bê mohrkin.

(4) Divêbi ya xala 6’an a peymanê vê bikin.

(5) Tevgera Dewletên Nealî (ku hejmara wan 118 welat e), bi awayekî bi rêkûpêk sebarêt bi parvekirina teknolojiya sîvîl banga vekirîbûneke mezintir a WXSAN’yan dikir û dixwest Îsraîl peymanê erê bike.

(6) Ji sed û bîst û nehê dewletên peyman mohr kirî, li derdora şestî protokola li peymanê zêdekirî jî pêk tînin.

(7) Bixwîne; Pierre Vandier, *La prolifération nucléaire en Asie menace-t-elle l’avenir du TNP?* (belavbûna navokî li Asyayê gelo paşeroja peymanê TNP dixê xeter yê?), *Collège interarmées de défense* (Koleja navarteşî ya parastinê), Parîs, 1’ê Cotmeha 2005’an. Em bi bîr bixin ku Fransa’yê heta sala 1992’an peymanê TNP erê nekiribû.

(8) Ya ji vê gelekî xirabtir peymanê hevkarîya navokî ye ku Washington’ê bi Delhiya Nû re di sala 2006’an de mohr kir. Bi vê peymanê xuya ye Hindistana ku tevî hebûna TNP’yê jî bû xwedî çekên navokî hat xelatkin. Bixwîne, “Prime nucléaire pour l’Inde (xelata navokî ji Hindistanê re)”, *La valise diplomatique (valîza diplomatîk)*, *Le Monde diplomatique*, 23’ê Mijdara 2006’an.

(9) “Tu naveroka peymanê mafê komeke dewletan ku bi armanca bi tevahî nebûna çekên navokî li ser erdên xwe dixwazin peymanên herêmi mohr bikin, asteng nake.”

TAWANEKE JIBÎRKIRÎ

Qirkirina asûriyan

DAVID GAUNT*

Foto: Murat Yazar

Di 11'ê Adara bihurî de parlamentoya Swêd'ê biryarek erê kir û bi vê biryarê di Şerê Yekemîn ê Cihanê de qirkirina ermenî, asûrî, suryanî, keldanî û rûman nas kir. Nerazîbûna fermî ya Komara Tirkiye'yê weha bû; paşvekişandina bal-yozê xwe yê li Swêd'ê û zextkirina li ser hukûmeta Swêd'ê. Ev

*Profesorê dîrokê li Södertörn University College a Stockholm'ê

krîza dîplomatîk bi îhtîmaleke mezin baş dihê zanîn û weha xuya ye ku çareser bûye. Lê belê ez wisa bawer dikim ku vê krîza dîplomatîk agahiyên sebarek bi tiştê ku parlemana Swêd'ê erêkirî vedişartin. Lewma li vir ezê hewlê bidim qala qirkirina gelê asûrî (ev navlêkirineke etnîk e) bikim ku di nava xwe de bi ya gelek dêrên cur bi cur cihê bûne: nastûrî, ortodoksên asûrî, keldanî û her weha yên ku protestanî û katolîkî qebûl kirine. Girêdana bi kurdan ve ya mijarê

jî ew e ku asûrî heta sala 1915'an para bêhtir li navenda bakurê Kurdistan'ê li herêmên Hekarî, Botan û Tur Abdînê (Tor) diman. Kurd cîranên wan bûn û wan jî mezinahiya axayên kurd qebûl dikir, heta di hin konfederasyonên eşîran de carinan endamên asûrî mezinên eşîran bûn.

Dema Şerê Cihanê yê Yekemîn bi dawî bû, serekên cihanê li Parîs'ê li hev civiyan da ku aştiyeke mayînde pêk bînin. Gelek hindikahiyên ku zordarî li wan

hatibû kirin, şandeyan bi rê kirin da ku doza serxwebûnê bikin, a ku xwe dispêre prensîba diyarkirina çarenûsa neteweyî. Di nava wan de şandeyeke asûrî-keldanî jî hebû û îddîa dikir ku li ser navê komên suryanîyên li rojhilata Anatolya'yê û bakurê Mezopotamyayê diaxivin û nûneriya wan dikin. Daxwaza wan a dewletekê xwe dispart du argumentan: Wan êş û azara komkujîyên gelekî xerab kişandiye ku ji aliyê dewleta Osmanî ve hatine birêvebi-

rin; fermandarên leşkerî yê payebilind ên Rûsya û Îngilistan'ê soza dewleteke serbixwe dane wan, eger ew ji bo armanca hevpar digel wan şer bikin, baskê nastûrî yê gelê asûrî jî bi ya vê yekê, dema ku ketin ber siyaseta paqijîya etnîk a dewleta Osmanî, şer kiribû.

Piştî Şerê Cihanê yê Yekemîn welatê gelê asûrî hema hema bi giştî hatibû valakirin û pêvajoya bichkirina penaberan, ku ji aliyê karbidestên dewletê ve hatibûn şandin, lê dewam dikir.

“Dibû her tirkekî ev yek bikirina..”

1 ◀

Xwediyê qehwexaneya ku êrîşbir lê dixebitî, li wî xwedî derket. Xwediyê qehwexaneyê got: “Tiştê ku wî kir, dibû her hevvelatîyekî tirk bikirina. Ez pê serbilind im. Zilamê wekî zilaman e.” (Radikal, 13.4.2010)

“Tiştê ku her hevvelatîyekî tirk dibû bikirina ...”?

Ka em bêjin, li kuçeyê, li taxê şewatek heye. Di nav xaniyê de ku agir lê heye kesekî pîr heye, û xelk dibêje divê ev kes were rizgarkirin. Ji nav wan, xortekî ciwan xwe çeng dike û diçe nav avahiyê, bîsteke din digel wî kesê pîr derdikeve derve, niştecihên taxê û nûçegihan awirên heyranane diavêjin. Û ew xort jî dibêje, “Tiştê ku min kir, wê her tirk, her hevvelatîyekî tirk bikirina.” Ka em bêjin, kesek li sûkê, li bazarê, li xeracê çenteyek wenda dike ku tê de gelek pere hene. Kesek vî çenteyî dibîne û dibe qereqolê. Polêsên peywardar ên li qereqolê awirên pesndayîne diavêjin.

Ka em bêjin, têşikekî pisîkan hilkişiyaye ser dareke dirêj. Lê belê nikare dakeve. Xelk vehewiyane û li pisîkê dinihêrin, gotûbêjê dikin ka ew çawa dikarin wê pisîka hejar bînin xwarê. Di wê keliyê de xortek hildikişê serê darê, têşik rizgar dike û wê tîne xwarê. Dema xelk bi dilweşî û pesndayîne awiran vedidin ew jî dibêje “Tiştê ku min kir, wê her tirk, her hevvelatîyekî tirk bikirina.” Belê, bi kulman êrîşbirina Ahmet Türk jî weha dihê fêmkirin ku “Tiştê ku her tirk, her hevvelatîyekî tirk dixwaze bike...”

Mirov nikare bifikire ku, kurdek ku ji Ahmet Türk hez bike yan neke, dixwaze hevdilê PKK be dixwaze nebe, bi kulman êrîşî Ahmet Türk bike. Lê belê, ev yek hejayî liserfikirinê ye ku tirkek vê êrîşê wekî “tiştê ku her tirk, her hevvelatîyekî tirk dixwaze bike...” têdigihîje.

Tirkek çawa dikare bîra van tiştan bike û çawa dikare bi hêsanî wan pêk bîne? Divê mirov li ser vê pêvajoyê hûr bibe. Beriya her tiştî êrîşbir dizane ku ji ber vê çalakiyê tûşî darizandinê nabe, ceza naxwe û hetta dewlet jî wê pesnê wî bide. Ev yek asayî ye ku heger ew weha bifikire, hîs bike û tev bigere. Ji ber ku, dadgehên tirk, gotinên wekî “dema serbazek hat şehîdkirin divê pênc DTP’yî werin kuştin” wekî tawanek, wekî derbirîneke teşwîqkirina ji bo şiddetê nabînin. Ji ber ku, dadgeh daxwazên kurdan ên ji bo mafên demokratîk wekî tawan dibînin, van daxwazan didarizandin û derbirinên ji bo şiddeta li dij kurdan asayî dibînin, ev yek jî hêz û piştgirîyeke

mezin dide êrîşbiran. Wekî mînak, li stranbêj Rojda’yê ji ber ku bi kurdî striye sal û heşt meh cezayê zindanê hat birîn. (Radikal 26.3.2010).

Haya êrîşbir ji wî tiştî jî heye ku, polês, dozgerî li dij wan kesan ku kevir avêtine kurdan dest bi tu lêpîrsînan nake. Wekî mînak, polês temaşeyî wan kesan dike ku kurdan didin ber keviran, û her weha temaşeyî bersiva kurdan a li dij keviran. Lê dema ku kurd keviran biavêjin polêsan, panzêran an jî tîmên taybet wê demê li wan cezayên giran dihên birîn ku di nav van kesan de gelek zarok jî hene. Bi hezaran zarok ji ber ku kevir avêtine polêsan tûşî lêpîrsîn û darizandinan dibin. Bi sedan zarok jî hîna di zindanan de ne. Li van zarokan îşkence jî dihê kirin. Ev reftara cudager a li dij tirkan û kurdan wêrekiya êrîşbiran zêde dike.

Êrîşbir dizanin ku dewletê heta niha sebareti bi kurdan û zimanê kurdî tu tiştêkî êrînî negotiye, tenê tişt ku gotiye ev e: ‘emê wan tune bikin, koka wan biqelîhînin...’ û her weha êrîşbir ji ber pêngava kurdî û ji pêngava TRT şeş bi hukûmetê hêrs ketine.

Bi kulman êrîşbirina bi ser kurdekî ku bahsa mafên neteweyî dike, doza mafên demokratîk ên kurdan dike, bi tenê ne çanda garsonêkî ye ku li qehwexaneyekê dixebite. Ev çanda siyasî li cem polêsan jî heye, li cem cendermeyan jî. Piraniyeke berbiçav a dozger û dadgeran jî ev çanda siyasî ye gelek mamosteyên zanîngehan jî bi heman awayî teşe girtiye.

Ev yek asayî ye ku li dij kurdan çandeke weha ya siyasî pêş ve biçe. Ji ber ku, li Tirkiye’yê di warê hin mijarên bingehîn de dewlet hêza yekta ye ku nihêrîna gelemperî diyar bike. Di warê hin mijaran de, ên wekî kêşeya kurd, kêşeya ermenî, kêşeya Qibris’ê, elewîtî, destgehên ragihandinê peyvdariya dewletê dikin. Dewlet jî, wekî mînak sebareti bi kêşeya kurdî, ji kokqelehandin, tunekirin û taswîyêkirinê pê ve xwedî tu fikr û ramanên din nîn e.

Rakirina darizandinan

Divê mirov li serî raweste ka çima dozên sebareti bi hin bûyeran ku li herêmên kurdan rû didin radikin hin bajarên li herêmên rojava yê Tirkiye’yê.

Di 21’ê Mijdara 2004’an de li navçeya Qoser’ê ya bi ser Mêrdîn’ê Ugur Kaymaz’ê 12 salî û bavê wî Ahmet Kaymaz, li pêşiya malên xwe, ji aliyê polêsan ve hatin kuştin. Ugur wê rojê hîna nû ji dibistanê vegeriyabû malê. Cilên dibistanê jî hîna lê bûn. Ev doza ku diviya li Mêrdîn’ê bihata dîtin rakirin Eskişehir’ê.

Di 12’ê Adara 1995’an de li taxa Gazî’yê piştî ku qehwexaneyek ji aliyê endamên dewleta kûr ve hatibû gullebarandin bûyeran rû dabû. Pevçûnan bi rojan ajot. Dozên sebareti bi van bûyeran, bi

awayekî xwezayî, diviyane li Stenbol’ê bihatana dîtin. Lê belê ev doz jî rakiribûn Trabzon’ê.

Sedema rakirina van dozan çi ye? Heger tu ji dewletê bipîrsî sedem ewlekarî ye. Dibêjin doz ji

ber sedemên ewlekariyê dihên rakirin. Sedema rast jî pêkanîna sert û mercên ji bo beraatkirina endamên hêzên ewlekariyê ne ku di qetlîaman de cih girtine. Dema ku doz radikin yek ji baja-

Foto: Mu

rat Yazar

rên rojavayê, êdî dijwar dibe ku qurbanî, xizm û parêzerên qurbanîyan dozên xwe bişopînin. Heger bivê ku mirov ji Mêrdînê here Eskîşehîrê yan jî ji Mûşê here Samsûnê yan jî ji Stenbolê

here Trabzonê wê demê şopanîna dozê helbet diwartir dibe. Serê pêşîn astengiyên aborî pirs-girêkeke mezin derdixin holê. Jê girîngtir, hawîrdora komelgeyî, siyasî û psikolojîk a li wan baja-

ran ku doz lê dihên dîtî astengiyeke mezin e li pêşîya şopanîna dozan. Harkirin, rê li lînkirina kurdan vedike. Qurbanî, xizm û parêzerên qurbanîyan û şahid ji ber ku xelk bela xwe bi wan dide,

erîşî wan dike nikarin xwe bigihînin hêwana dadgehê. Her weha dihê zanîn ku di vê pêvajoyê de polêsan bi tenê temaşeyî bûyeran dikin û hetta jî hawîrdoreke rehet ji bo êrîşan pêk tînin. Di wan rewşan de ku tê de li şahidan dihên xistin, gef li wan dihên xwarin, parêzerên bersûcan, ku endamên hêzên ewlekariyê yên dewletê ne, dikarin dozê bi ya daxwaza xwe bi rê ve dibin.

Wekî ku li ber çavan e, her çend ji wan re hêzên ewlekariyê dihê gotin jî, lê belê diyar e ku mijareke ewlekariya kurdan qet nîn e.

Û em carekê bi vî awayî bifikirin: Em bêjin doz li Mêrdînê, li Mûşê û Stenbolê dihên dîtî. Wê demê qurbanî, xizm û parêzerên wan û şahid wê çalaktir bibin û bikaribin di rûniştinan de, wekî ku divê, cih bigirin. Di van şert û mercan de hejmara wan kesan ku herin temaşeyî rûniştinê bikin zêdetir be. Qurbanî û xizmen wan û her weha kesên din ku temaşeyî rûniştinê dikin, dikarin hêzên ewlekariyê şermazar bikin. Lewma, da ku bikaribin pêşî li van bûyeran bigirin, dozan ji bajarên kurdan radikin bajarekî li rojavayê yan ji bajarê gelek dûr.

Di 4'ê Gulana 2009'an de, li gundê Zangirt a bi ser navçeya Şermix a Mêrdînê komkujiyek pêk hat. Di vê qetlîamê de 44 kes hatibûn kuştin. Him kesên ku ev komkujî pêk anîbû û him jî kesên ku di vê komkujiyê de hatibûn kuştin ji heman malbatê bûn. Ev komkujiyeye weha bû ku ji aliyê berevanên gundan ve hatibû lidarxistin. Weha hatibû plankirin ku berpîrsiyariya bûyerê wê bixistana stûyê PKK, lê belê ev plan bi gotina şahidekî û daxuyaniya wezîrê karûbarên navxweyî hatibû pûçkirin. Ev doz jî rakiribûn Çorumê. Mebesta vê rakirinê li dijî protestoyên pêkan, ewlekariya hêzên ewlekariyê bû.

Çanda siyasî ya rûniştî û pêşniyazên ji bo veguherînê di destûra bingehîn de

Li ber çavan e ku pergaleke siyasî, ku xwe spartiyê înkarkirina kurdan û zimanê kurdî, çandeke siyasî ya çawa afirandiyê. Pêşniyazên guherandinê xwedî wê taybetmendiyeke ne ku dixwazin vê nihêrîna siyasî biguherînin, pergaleke demokratîk bikin û mudaxeleya wan dezgehên bingehîn bikin ku vê pergaleke pêk tînin.

Taybetmendiya sereke ya pergala siyasî ya tirkî ew e ku li ser wesayetê hatiye avakirin. Di birêvebirina vê wesayetê de artêş û dadgehên bilind wekî destgehên bingehîn derdikevin pêşîya me. Ew hêzên nepenî, ku nahêlin demokrasî û mafên mirovan pêş bikevin, di hawîrdoreke weha de pêk dihên û hêzdar dibin. Pêşniyazên ji bo guhertina destûra bingehîn jî xwedî wê taybetmen-

diyê ye ku vê pergaleke têk dibe.

Hevdem, divê mirov li serî raweste ka dadgehên bilind cihan û Tirkîyeyê çawa fêhm dikin. Yek ji nûnerên dadgehên bilind, dema ku li dijî pêşniyazên ji bo guhertina destûra bingehîn ên AKP'ê derdiket nîşan dabû ku ewê dest ji kar vekêşe. (Milliyet, 18.4.2010) "Dadgerên li Pakistanê da ku guhertinên destûra bingehîn erê nekin dest ji kar kişandibûn. Em ji wan kêmtir heshtiyar nîn in..." Lê belê wan dadgeran, da ku Ziya-ul Heq, ku li dû darbeyeke leşkerî desthilatdarî girtibû destên xwe, protesto bikin, da ku darbeya leşkerî protesto bikin dev ji kar kişandibûn.

Qala serbixwebûna erka darizandinê, dadgerên dadgehên bilind dihê kirin. Derblêdaneke mezin li serbixwebûnê dihe kirin. Dadger jî pir caran diyar dikin ku ew serbixwe ne. Lê belê, erka darizandinê, dadgerên bilind û dadgerên din bi hişkî dilsozê bîrdoziyê ne. Gotina "dema ku dewlet bibe mijar wê demê dad ne xwedî tu girîngiyê e." jî ya dadgeran e. Rastiyeye eşkere jî ew e ku bîrdoziya fermî xwe dispêre derew û înkarkirinê. Helwesta erka darizandinê û ya zanîngehan, ku hewlê didin ku van derewan meşrû bikin, ev her du destgehan yekser rizandine. Gelek balkêş e ku erka darizandinê, ku ew qas dilsozê bîrdoziya fermî ye, her tim qala "serbixwebûnê" dike lê belê tu caran peyva "bêalibûn" nayê bilêvkirin.

Têgihîştina ku dibêje "AKP hewlê dide ku xwe rizgar bike" têgihîştineke rêk û pêk nîn e. Hewldana AKP'ê ya ji bo rizgarkirina xwe û diwartirkirina girtina partiyên siyasî wê her weha bi kêrî partiyên din jî were. Wekî mînak, 11 dadgerên Dadgeha Destûra Bingehîn bi awayekî gelek hêsan dikaribûn partiyên siyasî yê wekî Partiya Kedê ya Gel (HEP), Partiya Demokrasiyê (DEP), Partiya Demokrasiya Gel (HADEP) û Partiya Komelgeya Demokratîk (DTP) bigirin û li dijî birêvebirên partiyê û endamên parlamentoyê cezayên cur bi cur bibirin. Heger guhertinê di warê vê mijarê de bikevin jiyane, an ku di girtina partiyên siyasî de komîsyona nav-partiyan, ku di TBMM'ê de were damezrandin, bi awayekî çalak cih bigirin, wê demê girtina partiyên siyasî ew qas hêsan nabe. Ji ber ku partiyên ku di komîsyonê de cih bigirin xwe bêgav hîs bikin da ku bi awayekî hesabê bidin gel. Lewma, divê beriya her kesî Partiya Aştî û Demokrasiyê piştgirî bide van pêşniyazên guherandinê. Ji ber ku, statuko ji her kesî zêdetir zirarê dide kurdan û partiyên wan ên siyasî.

Ev nivîs ji bo Le Monde diplomatique kurdî hatiye nivîsandin

Wergera ji tirkî
A. Celil Kaya

DI NAVBERA ZIMAN Û HEVWELATIYÊ DE

Li mîrnîşînên ereb pîrsgirêka nasnameyê

AKRAM BELKAÏD*

Zarokê dora deh salî ku di nigên wî de pêlavên bi teker hebûn, li ser mermerên Marina Mall ku navenda bazarekê sereke yê bajarê Abou Dhabi ya paytexta Mîrnîşînên Erebe, hewl dida ku zû biçê û her weha bizavên akrobatîk bike. Bavê wî, mîrnîşînyek ku cilên kelepûrî dishdasha lê bûn, bi erebî bangî wî dikir da ku zarok zû here cem wî. Wisa diyar bû ku zarok bavê xwe nedibihîst, wî dewam dikir ku bizavê du heb rojavayîyan bike ku li ser cemedê xwe xiş dikirin. Bavê zarok bi hêrs ket û vê carê bi zimanê îngilîzî, jê re sond xwar ku ewê pêlavên wî jê bistîne û wî terbiye bike. Zarok wê demê li bavê xwe hesiya, û bavê wî ji çend kesên li dora xwe re weha got: "We dît, dema ku mirov bi zimanê wan 'îngilîzî' diaxive ew fêhm dikin, lê belê dema ku mirov bi erebî diaxive ew naxwazin tişteki bibihîsin!"

Bav û zarok çûn, pişt re mîrnîşînyên ku li ser terasa avahiyê cîran rûniştibûn dest pê kirin ku heman bûyerê şrove bikin. "Di nav pîr malbatan de wisa ye, got birêz Jalal Al-Sultan, karmendekî ji Dubaî'yê. Em nizanin gelo ew zarok ji vir in an ew ên bibin amerîkiyên piçûk û îngilîzên piçûk ku nikarin xwe bi erebî derbibirin. Ev pîrsgirêkeke ciddî ye ku divê em pê re têkildar bibin. Ev rewş me neçar dihêle ku em di sîstema xwe ya perwerdehiyê de reforman çêbikin. Ev her weha mijara parastina nasnameya me ye jî." Cîranê wî, birêz Youcef Al-Aisa, karmendekî dewleta federal, bi bîr xist ku, li Mîrnîşînê, zimanê îngilîzî her tim wekî çareserîya hemû pîrsgirêkan dihê xuyan: "Henekvan dest pê kirine ku bêjin ku di nêzik de wê

mûezzin jî bi zimanê îngilîzî, bi taybetî jî bi devoka Oxford'ê, azan bidin..."

Ji sala 2008'an û vir ve, dîroka ku bi awayekî fermî, ji aliyê rêvebirîya federal ve, wekî sala "nasnameya neteweyî" hatiye naskirin, nîqaşên sebarêt bi îngilîzî her ku diçe gurtir dibin û civakê bi xwe re mijûl kiriye, hetta car caran ew nîqaş bûne sedema şiddetê jî. Di aliyekî de kesên ku dixwazin ew li cihanê vebibin, modern bibin û îngilîzî jî bibe zimanê perwerdehiyê, di aliyê din de jî kesên ku li dijî tişteki wisa ne û dibêjin wê zerarê bide nasnameya neteweyî û her weha mîrnîşînî, ereb û musulmanên herêmê, ji wan re dibêjin xurbetiyên rojavayî.

Di Mijdara 2009'an de, li pêşberî rojnamevanên ku, ji bo sî û heştêmîn salvegera damezrandina Federasyona Mîrnîşînên Erebe hatibûn, birêz Abdul Aziz Al-Ghurair, "berdevkê" Konseya Neteweyî ya Federal, organeke şewirmendiyê ku nivê endamên wê hilibijartî ne, peyameke eşkere da "Em civakeke vekirî ne, lê belê ev nayê wê wateyê ku em nasnameya xwe ya neteweyî ji bîr bikin. Heke em wê neparêzin, ewê wenda bibe, ji aliyê pêşketina globalîzmê ve wê were xeniqandin. Ez fêhm nakim, gelo çima Quebec'î dikarin wekî xwe bimînin lê belê em na!"

Heman rojê, û li hemberî heman civata ku wezîrên payebilind ên perwerdehiyê amade bûn, Şêx Nahyane Ben Moubarak, axavtineke pîr cuda dikir: "Em hemû bi nasnameya xwe û bi zimanê xwe serbilind in, lê belê ev nayê wê wateyê ku îngilîzî zimanê zanistiyê û teknolojîyê nîn e. Ne guncan e ku em di nava reqabeta navneteweyî de cih negirin. Heger em dixwazin welatê me di nava reqabeta cihanî de cih bigire û pêş bikeve,

ji bilî perwerdehiya bi îngilîzî tu derfeteke din tune."

Di meha Sibata 2010'an de, civîna ku sebarêt bi cihên kar ji bo xwendevanên ku bawernameyên xwe girtine, ya ku ji aliyê Emirates Center for Strategic Studies and Research (Navenda Mîrnîşîn'an ji bo Lêkolîn û Xebatên Stratejîk- ECSSR) ve, think-tank a sereke li Abou Dhabi, hatibû rêxistîkirin, me baş dît ku nîqaşên sebarêt bi ziman wisa zû naqedin. "Ji me re hate gotin ku zanîgehên me pîr xerab in û divê ew îngilîzî qebûl bikin. Pişt re, ji me re gotin ku divê em bang li zanîgehên biyanî bikin ku ew ji me re alîkar bin da ku asta perwerdehiya me bilind bibe. Lê belê me hîna pîrsgirêkan xwe çareser nekirine, ciwanên me yên ku bawernameyên xwe digirin bêkar in, her ku diçe hejmara wan zêdetir dibe û di nava wan de pîr kes nizanin ew kî ne. Ew îngilîzî biaxivin an na, dîsa jî bêkar bêkar e", Ev gotin, bi awayekî îronîk, ji aliyê xwendevanê zanîgeha Khalifa Al-Souwaidi ve hatin ziman.

Ji derveyî van nîqaşên kevnar ku armanca wan ew e ku civakên Kendav'ê wekî koçeran nîşan bide, divê ew nîqaşan wekî wergera pîrsgirêkeke pîr kûr û dorfireh were dîtin. Digel dijwariyên aborî yê Mîrnîşînên Dubaî'yê, bi alîkariya çavkaniyên pîr mezin ên Abou-Dhabi, Federasyon di nava welatên pîr dewlemend de cihê xwe diparêze. Di sala 2010'an de, pêşketina berhemên navxweyî gihîştîye ji % 5'an û krîza aborî nikaribû ji hatina xebatkarên biyanî re bibe asteng: bi ya rojnameya fermî ku di Cotmeha 2009'an de hate weşandin, hejmara van xebatkarên gihîştîye % 83'yê ji serjimêra heyî, ku 5 mîlyon kes in. Ev girêdana bi xebatkarên biyanî, çî yê pispor û çî jî yê

din, ji bo nasnameya neteweyî, pîrsgirêkeke sereke ye û mijûliyekê derdixê holê.

"Em li welatê xwe bi xwe bûne hindikayî, li vê derê kesên nêzikî ji du sed neteweyan dijîn, rêvebirêkî payebilind jî, bi rewşa xwe ya anonîm heman nihêrîne par ve dike. Ev rastî dikare bi wateyê çemberbûyîne were xwendin, heman çember dikare tundbûneke nasnameyî derxe holê. Wekî mînak, ew rewş her weha nîqaşên sebarêt bi îngilîzî jî dide xuyan. Em dixwazin ji van kesên ku me ji bo çêkirina welatê xwe aniye ji me cuda bimînin. Eger em hewlê bidin ku zimanê wan biaxivin, ev faktoreke homojenizasyon ku pîr kesan ditirsîne derdixê holê. Ji ber vê yekê ye, ku sebarêt bi cilên neteweyî, em ew qas şiyar in û hemû karmend mecbûr in li xwe bikin."

Haya her kesî jî vê xetera nasnameyê heye, gelek pisporên herêmî xemgîniyên xwe yê sebarêt bi vê mantiqa bêrehm a demografîk venaşêrin. Çi senaryoya ku hatiye çêkirin dibe bila bibe, pêdiviya mîrnîşînyan wê her tim bi xebatkarên biyanî hebe û ew ên di welatê xwe de her tim wekî hindikahî bijîn. Bi xemgîniyê be jî ew dizanin ku di sala 2020'an de wê hejmara wan, bi ya kesên li welatê wan dijîn, dakeve ji % 10'an. Birêz Gameel Mohamed, lêkolîvanê Koleja Perwerdehiya Pêşketî a mîrnîşînî weha digot "Pîr lezgîn e ku em nîqaşeke neteweyî ya ciddî li ser vê pîrsê pêş bixin. Heke tişteki neyê kirin, heke çareseriyên ji bo kêmkirina pêdiviyên me yê bi xebatkarên biyanî neyên dîtin, pîr eşkere ye ku, rojekê em erebên kendavê bibin gelên xwecih ên herêmê. "Neteweyên pêşîn" ên wekî îndiyanên emerîkî, ji ber hejmara wan a qels, aded û nîrxên ku bi

pêşeroja wan re têkildar nîn in, hatine empozekirin."

Ev rastî wisa bûye her ku ji aliyê gelek derdorên ve dihê parvekirin, di aliyê din de hin daxwazên ku ji aliyê civakên biyanî ve dihên kirin zêdetir xwe biisar dikin. Her weha, nûnerên derdorên karmend ên hindistanî, ku ji nîşa sêyem vir ve li Dubaî û li Abou Dhabi'yê dijîn, her tim daxwaz dikin ku biyanîyên ku li ser axa Mîrnîşînê ji dayîk bûne bibin xwediyê nasnameya mîrnîşînî. Xanim Nancy R. Natyam, ciwanek e ku şewirmendiyê dike, weha şahidî dike, "Ez li vir hatime dinyayê û min tu car gav neavêtiye Hindistanê, welatê bav û kalên min. Ez Dubaî wekî bajarê xwe dibînim, Mîrnîşînan jî wekî welatê xwe, lê belê ez dikarim her rojê bi bûyera ji vê derê şandinê ve rû bi rû bimînim. Ev ne rast e."

Çapemeniya herêmî, bi taybetî ya îngilîzî, her tim gilî û gazine kesên bi eslê xwe hindistanî diweşîne. Her weha gilî û gazine rewşenbîrên anglosakson jî ji aliyê heman çapemeniyê ve dihê weşandin. Daxwaza wan hemûyan ew e ku reformeke ciddî di qanûna nasnameyê de were kirin. Ev daxwaz zêdetir ji aliyê civakên ku li vê derê, bi taybetî di warê aborî de, entegre bûne dihê ziman. Ev derdor, ji vir deh sal berê, bi alîkariya rêvebirên wê demê, wekî xebatkarên biyanî hatibûn û wan di şantiyan de kar kiribûn.

Digel hemû hewldanan, daxwaza sebarêt bi nasnameyê, ya kesên biyanî, bi taybetî jî yê asyayî, ji aliyê rêvebiran ve hatiye paqijkirin. "Em destûrê nadin ku nasnameya mîrnîşînî ji derveyî me ji kesên din re were naskirin. Ev gotin ji aliyê rêvebirêkî payebilind ê Abou-Dhabi ve hatine ziman û sebarêt bi çareseriyê jî wî wisa berdewam kiriye "Ji bo ku em pêdiviya bi

* Rojnamevan

Foto: Adem Sönmez

xebatkârên biyanî kêm bikin, divê em ciwanan bikin nava jiyana xebatê.” Li vir divê em gotinên birêz Majid Al-Alawi, Wezîrê Kar ê Mîrnîşîna Bahreyn’ê jî bi bîr bînin: “Xebatkârên biyanî ji bo gelên Kendav’ê xetereyeke wisa ye, ew ji bombeya atomê yan jî ji êrişbirineke Îsrail’ê xeternaktir in”

Ev bêbawerî, her weha, sebarret bi biyanîyên ku ji welatên ereb hatine jî heye. Ji ber ku, tenê di nava wan de hin filistînî karibûn mafê nasnameyê bi dest bixin, bi taybetî jî ewên ku ji sala 1948’an vir ve li herêma ne. Ev mafê ku wan bi dest xistiye wekî rewşeke pir taybet e. Bi ya bankevanekî serbixwe yê Dubaî’yê, ku ew pêşketineke

weha wekî tiştêkî xwezayî dibîne “Naskirina mafê nasnameya mîrnîşînî ji bo misirîyan û magrebiyan, bêyî ku zerarê bide nasnameya ereb û musulman, wê gelheya Mîrnîşîn’ê jî zêdetir bike. Heke em naxwazin ji aliyê nifûsa ku ji Hindistanê hatiye ve werin dagirkirin ev tiştêkî pir pêwîst e.” Heman kesî balê kişand ser bêbaweriya rêvebirên herêma ku li dijî ereban heye û wisa dewam kir: “Kengê ew mafê nasnameyê bi dest bixin wê dest bi daxwazên siyasî jî bikin.”

Dema ku mirov mijara nexwasteka entegrasyona biyanîyan digire dest, rêvebirên herêma balê dikişînin ser nêzîkatiya wan a li dijî dijminatîya

biyanîyan. Di vî warî de kesên li dora Emir Khalifa Bin Zayid Al-Nahyan, serokê Federasyonê, weha dibêjin “Em derewan nakin, her kesê ku heq dike were Mîrnîşînên Ereba ên Yekgirtî serçavan hatine, lê belê dema ku peymanan wan a xebatê qediya pêwîst e ew biçin. Em nikarin wekî Fransa’yê an jî Kanada’yê bikin, li van welatan biyanî dikarin, piştî çend salan, mafê nasnameyê bigirin. Ji bo me, ji ber ku hejmara me pir kêm e, ev dibe aloziyeke mezin.”

Şefê polîsên Dubaî’yê, general Dhahi Khalfan Tamim, yek ji şexsiyetên medyatîk e, û her weha ew yek ji kesan e ku vê mijarê, bi awayekî eşkere, li pêşberî raya giştî diaxive. Bi ya

wî, bi hinceta parastina mafê kesayetiye, kes nikare daxwaza nasnameyê, ji bo bi sed hezaran biyanîyan ku li Mîrnîşînan dijîn, bike. “Kêmbûna mîrnîşîniyan li ser axa wan bixwe dikare wekî mafê mirovan were dîtin?”, her dema ku ew sebarret bi vê mijarê diaxive weha dibêje “Bêguman biyanîyan di çêkirina destgehên bingeîn ên Emiratana de bi awayekî çalak kar kirine, lê belê sûda ku wan wergirtiye jî zêdetir bûye.”

Di bihara 2009’an de, di dema foruma li ser nasnameya neteweyî de, li Dubaî’yê, heman generalî, bi dengê bilind û li pêşberî gelek rayedarên payebilind ên Dewleta Federal, weha got “gelo di dema pêş de hindû-

yek nebe berendamê serokatiya welêt?” Dema ku mijara pirsgerêka nasnameya Mîrnîşînên Ereba ên Yekgirtî û her weha bêhevkeşiya demografîk dihê nîqaşkirin, ev helwesta pir medyatîk wekî referans derdikeve pêşî. Ev helwest di heman demê de pozîsyona muhafazakar a rayedaran û her weha ya parçeyeke mezin a mîrnîşîniyan e jî. Lê belê, divê dema ku welat di nava pêvajoya pîrozbahiyên çilemîn, di Kanûna 2011’an de, ên salvegera serxwebûna xwe de ye, ev nîqaş tu çareseriyekê dernaxin holê.

**Wergera ji fransî
Ahmet Dere**

DI NAVA ŞERÊ PROPAGANDAYÊ YÊ ÎSRAÎL'Ê DE

Muftiyê Qudus'ê ku her dimîne

GILBERT ACHCAR*

Di van salên dawîn de, bi piştgiytiya çalak a partizanên her du aliyên ên li Ewropa û Dewletên Yekgirtî, şerê propagandayê ku Îsraîl li dijî filistinîyan û ereban bi rê ve dibe, bi awayekî pir darî çav gur bû. Ev qonaxa taybet a şerê ereb-îsraîlî ji bo dewleta Îsraîl'ê her tim gelekî girîng bû: Îsraîl ji destpekê ve wekî keleheke di nava derdoreke herêmî ya dijinane de xwe bi cih kiriye, neçar e piştgiytiya wêlatên Rojava ji bo doza xwe bi dest bixe.

Di sala 1982'an de, di dema dagirkirina Lubnanê de, cara yekem îmajê Îsraîl'ê li ber çavên Rojavayê gelekî xerab bû. Raya giştî ya cihanê, bi dorgirtina demdirêj a li Beyrûd'ê û bi komkujiyên di kampên filistinîyan, Sabra û Şatîla de yên ku bi çavdêriya Îsraîl'ê pêk hatî, behîti û matmayî ma. Di nava Îsraîl'ê bi xwe de ev trawma, ku dişibe ya li Dewletên Yekgirtî ya bi şerê Vietnam'ê re çêbû, hîna jî didome.

Di vê keliyê û dema întifadaya yekemîn a salên 1987-1988'an de, yên ku bi navê "dîroknaşên nû" dihên naskirin, çirokên efsûnî yên herfî girîng ên îdeolojîya siyonîst a dewleta îbrî bi awayekî rexnegir, ji nû ve analiz kirin. Ev jinûvenivîsandina dîroka destpêka Îsraîl'ê, rê li ber fikreke "post-siyonîzmê" vekir. Ev tevgera fikrî, kêmjimar be jî, di warê çawanîyê de girîng e. Lê vê yekê ne karibû gav bi gav alîrastbûna civaka Îsraîl'ê rawestîne, ne jî karibû xitimîna pêşwext a Lihev- kirinên Oslo'yê, heta bi îddîakirina "neo-siyonîzmeke" êrîşkar rawestîne.

Bi ya vegotina civaknasê îsraîlî Uri Ram, "post-siyonîzm welatîbûneke (piştgiytiya yek-saniya mafên -ji bo herkesî-dike û bi vî rengî dewleteke ji bo tevahiya welatîyên xwe yên di nava sînorên xeta kesk de [sînorên Îsraîl'ê beriya şerê 1967'an] tercîh dika) gerdûnî û

dinyayî dixwaze. Neo-siyonîzm tişteke e ku xwe taybet dibîne, eşîrparêz e, cihû ye, etno-neverteperest e, muhafazakar e, û hinekî jî faşîst e."

Sabotekirina gotûbejên aştîyê ya ji aliyê Îsraîl'ê ve, bi çêkirina wargehan, dagirkirina bi lez û bez a Filîstîn'ê û êrîşên wê yên kujer ên bi ser Lubnan'ê (2006) û Gaza'yê (2008-2009) de, îmajê Îsraîl'ê bi awayekî diwar xerab kir. Da ku vê xerabbûna îmajê xwe baş bikin, karbides-tên fermî yên îsraîlî û alîgirên wê ên zexm ku li rojava ne, wekî her tim, serî li bîranînên Shoah didin. Bi vî awayî ew hêvî dikin ku kiryarên xwe rewşa bikin.

Ya ji vê jî çêtir ev e: Wan her tim hewl da ku filistinîyan û ereban jî bikin hevkarên tawana nijadkujîyê ya bi destê Naziyan. Bi vê armancê, hema piştî Şerê Cihanê yê Duyemîn, paydarên siyonîst mixabin mî-naka bi nav û deng a "Muftiyê Qudus'ê" der dixî pês. Muftî di salên 1920'an û 1930'î de figurê girîng ê neteweperweriya filistinî bû. Ev zilam ê ku navê wî yê rastî Emîn el-Huseynî bû, di sala 1937'an de ji aliyê İngilistan'ê ve ji Filîstîn'ê hat mişxetkirin. Ew jî, piştî ku çendekê li Iraqê ma, di sala 1941'ê de tev li nav Hêzên Mihwerê bû. Ew, li Berlîn û Roma'yê, di propagandaya rêjîmên faşîst û nazî de, û di damezrandina komên musulman ên boşnak ên di nava SS'ê de bi roleke çalak rabû- lê belê van koman kiryarên li dijî cihûyan nemeşandin.

Emîn el-Huseynî beriya mişxetbûna xwe ya Ewropa'yê jî, di nava civaka ereb de û heta li Filistin'ê jî tîra xwe bîqîmet bû. Bi ya daneyên dîroknasekî leşkerî yê amerîkî, tevî ew qas hewldanên tevlekîrîna nava refên Hêzên Mihwerê, bi tenê 6 hezar û 300 leşker ji welatên ereb tev li "saziyên cihê yên leşkerî yên alman" bûn. 1.300 ji wan ji Filîstîn, Sûrî û Iraqê bûn, yên mayî jî ji Afrîka ya Bakur bûn. Divê em vê hejmarê li ber hejmarê 9 hezar leşkerên ereb ên ku bi tenê ji Filistin'ê tev li nav refên arteşa İngilîz bûbûn bidin ber hev. Divê mirov wê her weha bi hejmarê erebên Mexrebê, ku di nav refên Arteşa

Fransî ya Rizgariyê de şer dikirin jî bide ber hev ku ev hejmar 250 hezar bû. Piraniya kuştî û birîndarên vî şerî jî ew bûn.

Tevî vê yekê jî, di propagandaya tevgera siyonîst de, muftî wekî nûnerê fermî yê filistinî û ereban dihê nîşandan. Têvgera siyonîst xwest di sala 1945'an de muftî li Dadgeha Navneteweyî ya Nurnberg'ê wekî ku di pêvajoya qirkirina bi destê Naziyan de xwediyê roleke mezî be were dadgehkirin. Ev daxwaz pêk nehat. Vê propagandaya Îsraîl'ê ew qasî nivîs, kovar û pirtûk derxistin ku di wan de Huseynî dike tawanbarê mezî ê li hemberî gel ku divê bê cezakerî, ku mirov bi hêsanî dikare bawer bike ku ev zilam yek ji celadên girîng ên Nazîyan bû. Divê em qebûl bikin ku figura muftî destûr da ku filistinî wekî hev-berpîrsiyarên qirkirina cihûyan a Hîtlê werin nîşandan û bi vî awayî Îsraîl'ê karibû xwe rewşa nîşan bide ku welatê wan bike "dewleteke cihû."

Ev motifasyon, ji dema avabûnê û vir ve, bû dubareyeke misêwa di nava propagandaya Dewleta Îsraîl'ê de. Ew sedema girîngiya figura muftî bi diwarê abîdeya Yad Vashem a ji bo bîranîna Shoahê li Quds'ê tîne ziman. Tom Segev balê dikşîne ser ku ev diwarê jî bo bîranînê avakirî, wisa hatiye lêkirin ku mirov projeya qirkirinê ya Naziyan bi dijinatiya ereban li dijî Îsraîl'ê re girêdayî his bike. Li aliyê din jî, Peter Novick bala xwe da Encyclopedia of the Holocaust (Ansîklopediya Qirkirina Cihûyan) û dît ku tê de nivîsa danasîna mutftiyê li ser Yad Vashemê cih digire, ji nivîsên danasîna Himm-ler, Heydrich, Goebbels yan jî Eichmann gelekî dûvdîrêjtir e. Ji nivîsa li ser Hîtlê bi tenê hinekî kurttir e.

Bi agirê gês ê nijadperestiya dij-ereb û yê tîrsa ji Îslamê (îslamofobî) ku ji dema êrîşên 11'ê Îlona 2001'ê û vir ve harbûye, çapkirina nivîsên armanca wan îspatkirina hebûna xetereke qirkirineke li dijî cihûyan di sala 1948'an de li Filîstîn'ê hebû, gelekî zêde belav bûn. Ma ne rast e ku wekî muftî, ereb bi qasî Naziyan kîna wan li dijî cihûyan hebû - û îro jî ev kîna wan dimîne? Di van şert û

mercane de, ma derxistina filistinîyan bi avakirina Dewleta Îsraîl'ê re, û di vê çarçoveyê de tepisandina wan, ne mafê xweparastîneke rewşa ye?

Di nava vê loda propagandayê de nivîs û pirtûkên wisa bi kar tîne, didu ji wan ji ber xebatekê li ser arşîvên Naziyan in, cihê û ciddî xuya dikin: Ya Klaus-Michael Mallman û Martin Cuppers û ya Jeffrey Herf. Di her duyan de nivîskar dinyaya ereb û zîmanê wê gelekî kêmasî nas dikin. Dosyayeke rexnekirinê ya li ser pirtûka Mallman û Cuppers a bîkêmasî di kovara Weqfa Auschwitzê de heye, Témoigner entre histoire et mémoire (Şahidbûna di navbera bîr û dîrokê de). Di tevkeriya xwe ya vê dosyayê de Dominika Trimburi îddîa dike ku ev nivîs "di nava herikîneke dîrokî de ya ku di bin têsîra rojevê de ye, cihê xwe digire. Rojeva destpêka salên 2000'î [...] Tevahiya xebate bînuans hatiyê çêkirin. Wekî mînak wexta qala ereban an jî qala cîhana musulman dike, mirov dikare tê de dubarekirin û bêhtir qebûlkirina îdiyoma 'şerê şaristaniyan' bibîne."

Li hemberî bikaranîna bi vî rengî ya bîranîna Shoahê ji aliyê Tel Aviv'ê ve û ji bo ku doza filistinî rewşa bike, du meylên bi hev re nakok li aliyê ereb peyda bûn: Li aliyekî şibandina kirinên Îsraîl'ê û kirinên Naziyan, versiyona ereb a kevneşopîya gelekî kevnar a îsraîlî ku aliyê îsraîlî pê filistinî û ereban dişîbîne Naziyan; û li aliyê din jî inkarkirina bûyerên Shoahê (ku jê re dibêjin negasyonîzm).

Di cîhana ereb de tîkelkirina van her du nihêrînên nakok ji aliyê gelek ereban ve - nihêrînek jê nazîzmê wekî asta herfî bilind a xerabiyê dike dibîne, û ya din îddîa dike ku nazîzm bi qasî ku dihê gotin xerabî nîn e - bi awayekî eşkere nîşan didin ku: Ev bi şiddeteke sembolîk hewldaneke bersivdanê ye ku armanca wê telafîkirina bîgaviyeke bersivdaneke bi bandor a li dijî şiddeta bi rastî ye. Serokkomarê Îran'ê Mahmûd Ehmadinejad dixwaze bilindbûna vê negasyonîzmê muhafazakar û hisî di pêşbazîya xwe ya bi melîkiya Suûdî re bikar bîne. Ew dixwaze sempatiya Îslam'a sînî

ya ereb bi dest bixe.

Ya rastî, yên ku di civaka ereb de ji dil û bi zanîn piştgiytiya ve nihêrîna nenormal a negasyonîzmê rojavayî dikin - ji bo wan negasyonîzmê dibe "antisiyonîzmê ehmaqan" (em li vir bi şiklekî din, biwêja navdar ku antîsemîtîzmê dike "sosyalîzmê ehmaqan" dubare dikin) - gelekî kêmasî in, hindikahiyeke pir piçûk in.

Piraniya alîgirtina negasyonîzmê, bêhtir ji ber qedandina sebra mirovan e. Anketên li ser fikra raya giştî ya filistinîyan li Îsraîl'ê hatî kirin, vî rastiyê derdixin holê. Ev ereb bîguman di nava ereban de yên sebare bi qirkirina cihûyan de herfî zêde agahdar in. Lewra ev mijar di bînameya perwerdehiya dibîstana de ya ji aliyê meqamên îsraîlî ve hatî amade kirin tîra xwe cih digire. Zanîngeha Haifa'yê sala 2006'an anketek çêkir. Di encama vî anketê de surprîzeke giştî derkete holê. Ji sedî 28'ê erebên îsraîlî êdî "shoahê" qebûl nedikirin, ev hejmar bi ya asta xwendinê ya kesên tev li anketê bûn, mezintir dibû (asta xwendinê çî qasî bilind be, hejmara kesên ku qirkirina înkarkirina zêdetir dibû). Du salan paşê di çarçoveya şiddeta zêdebiyê de heman anket careke din hat kirin û anketê nîşan da ku ji sedî 40'ê beşdarên anketê negasyonîst bûn!

Wisa xuya ye ku tîrsnakbûna vî rewşa heyfî, ji her demê bêhtir komunîkasyona di navbera her du aliyên de neguncan dike. Lê belê dîsa jî herkesê ku dijbîriya di navbera ereban û Îsraîl'ê de nas bike ku di dehsalên hema piştî sala 1948'an û yê hema piştî sala 1967'an de dest pê kir û xuya ye kêmasî nabe, dizane ku îro tevî her tiştî, hejmara ereb û filistinîyan ku amade ne bi Îsraîliyan re di nava aştîyê de bi hev re bijîn, zêdetir e. Ew kes her weha hejmara îsraîliyan zilmkirina li filistinîyan ji aliyê dewleta xwe ve wekî gunehekî qebûl dikin jî, ji ya ku em guman dikin, bi gelekî zêdetir e.

Werger ji fransî
Lokman Turgut

* Profesore Dîbîstana Perwerdehiyên Rojhilatî û Afrîkî ya Zanîngeha London'ê (SOAS), nivîskarê pirtûka *Les Arabes et la Shoah. La guerre israélo-arabe des récits (Ereb û Shoah: Bi gotina xelkê şerê di navbera Îsraîl û ereban de), weşanên Sindbad/Actes Sud, Paris, 2009.*

AMERÎKA YA LATÎN

Rê, pir, elektrîk û Pacha Mama

MAURICE LEMOINE

Em di cihaneke cuda de dijîn. Ew li Bolîviya'yê dijîn, em li Collasuyo'yê!" Zilamê şêrn ku li vê derê dijî, birêz Constantino Lima, rêvebirê Tevgera Indiyayê Tupaj Katari (Mitka), li La Paz'an hêrs dikeve, bi gotinên tund li dijî Q'aras -kesên sipî. "Axa dayîk, Pacha Mama, Ewrûpa'yê daye wan; wê Afrîka ji bo afrîkiyan hişt, Asya ji bo asyayîyan û, ji bo me jî Bolîviya hişt. Bi ya qanûna me ya "bingehî", pêwîst e cezayê îdamê li hemû ewrûpiyan were birrîn, ji ber ku wan, bi dagirkirinê, sûcê herî mezin ê li dijî mirovahiye pêk anîne. Belê, ev hinekî dijwar e, lê ev rastiya pêşniyara me ye." Ji xwe... "Em, Çermesor, bi hejmar em piranî ne! Çawa em dikarin xwe bi xwe bikin hindikayî?" Kinayî, wekî gulmisteke çermesoran a radîkal, birêz Lima dixwaze serxwebûneke gelê xwecih, li ser axa împaratoriya kevin a Înka ji nû ve ava bike. Serdema zêrn. Dema ku gelên xwecih hukûmdar bûn, di nava ahengê de, li ser axa Amerîka'yê (her kesî bi vê rastîyê dizaniyê, lê belê nedaniyê ziman)

Di nava ahengê de? Di sala 1519'an de, perdeyên xwe li dîkeya transatlantîkê vekir. Împaratoriya Aztek axa ku niha bûye Meksîka, kontrol dikir. Dagirker derdikevin holê. Top û tîfingên bi heybet, şûr, hesp – heywanên nedîti, ên bipirç, bêhevsar û bi dêliyên dirêj! Ji bo ku parzemînekê bigirin bin destê xwe pir hindik bûne. Tenê... Bi armanca hukûmdariya Împarator Montezuma bişkînin, serokê çermesorên Totonaque'yê çar sed (400) hemalan diyariyê karwana Hernan Cortes dike. Bi armanca heman sedeman, Tlaxcala jî sed hezar (100.000) kesa dike xizmeta dagirkeran. Li başûr, li ser wê axê ku ku pişt re dibe Guatemala, Pedro de Alvarado bi Çakchiquels re hevkarîyê dike, yên ku bi Quichés'an re di nava şer de ne. Hîna li Başûr, li cihên bilind ên Andes, li cihê ku jê re Cuzco dihat gotin cihan dagir kiriye, Francisco Pizarro ji têkoşînan ku Împaratoriya Înka parçe dikin sûtê werdigire. Ew alîkariya Kanarrs, Cahachapuyas, Wankas û yên din jî digire

ku dawî li dewleta teokratîk bîne – û dawî li jiyana Athualpa tîne.

Hevkariyên trajîk, jihevqetandinên kûr. Ev e dawî. Bi zora şûran, bi alîkariya waazên keşîşan, dojhê hemû sawa xwe di carekê de dida der. Xwecih binketiye, şerpeze û birçî bûye. Kolêti, xebata bi darê zorê -di galeryên mayînan de-, di nava têlan de- di zêviyan de- dibin sîstemên afirinêr ên herî kêhatî.

Demâ hate gumankirin ku Amerîka'yê komar ava kirine, gelên xwecih bûn ên ku ji mirinê xelas bûne. Digel hemû berxwedan, serhildan û vîna xwe. Mixabin.... Serxwebûna wan di nava şertên bêhemwelatîyê de digire. Di nava rewşa herî baş de jî projeyê siyasî ya neteweyî, ji wan re pişavtina bi darê zorê pêwîst dike. Ji axavtinên dagirkeran wê de tir, ên bi niyetên tije başî an jî xerabî, kesên spî û biyanî hemûyan dest dane hev ku siyasîyê, aboriyê, pişesaziyê, karsaziyê û saziyên dewletê hemû bi hev re bimeşînin.

Giraniya wan a demografîk çiqas dibe bila bibe, ew wekî hindikayî hatine dîtin. Lewre çermesoran pir şertên objektîf (taybetmendiyên çandî, rêkûpêkiya civakî, girêdana bi axê) û súbjektîf (hestên aîdbûnê) ji xwe re kirin sedema berxwedanê. Bi vî awayî wan hestên xwe yên nasnameyî xurttir kirin. Lewre bi awayekî sîstematik wan nehişt ku ew girtî bimînin.

Di sala 1992'an de, bi boneya kampanyaya parzemînî ya "Pênc sed saliya berxwedana çermesoran û reşikan û ya girseyî" Mapuche'ê ji Şilî'yê Ana Yavo weha digot "Dê em bi tevgerên girseyî, xwendevan û sendîkayan re bibin yek". Wê xanimê, ku gelek kes nas dikirin. ... Augusto Pinochet. Du salan pişt re, heman daxwaz jî aliyê Chiapas û Zapatîsta ve hate parastin: "Artêşa me ya hêviyê, li dijî biyanîyan nîn e; ew li dijî reha pere ye. Ew li dijî rengê çerm nîn e, ew li dijî rengê pere ye. (...) Em ji bo xwecihan têdikoşin. Lê belê ne tenê ji bo wan jî. Her weha (...) em ji hemû kesên ku niha di nava xizaniyê de ne lê ji bo paşerojê rû-

meta wan mezin e jî têdikoşin."

Amerîka ya çermesoran ku jê re dibêjin "latîn" niha bi piranî ketiye destê biyanîyan. Heke rast be ku çermesor marjînal bûne, niha bi dehan milyonan gelên xwecih ji pêşketinên civakî, perwerdehî û hemwelatîyê bêpar mane. Ji xwe pêvajoya biyanîbûnê wisa pêş ketiye ku êdî ne guncan e ku mirov di navbera yekê û yê din de sînorekê çê bike. Civaknas Yvon Le Blot [Gelên Xwecih] weha dibêje "Ew di nava daristanan de, li serê çiyayên an jî di nava bajarên de jî dijîn, ew di nava civakên vekirî de ne, pêwendiyên wan bi gelên cur be cur re heyê, navê wan di nava dînamîkên neteweyî û navneteweyî de hatine nivîsandin."

Yekbûna di navbera hêzên çermesor û yên girseyî de wekî mijareke rojevê, di navbera tevgerên xwecih de dihê nîqaşkirin. Dema ku hinek daxwaza entegrasyona neteweyî, di nava cudahiyeke de, dike, ên din daxwaza xwe-pêşketina li ser bingeha etnîstîyê dikin. Di nava salên 1960 û 1980'î de, yên ku daxwaza entegrasyonê dikin ser ketine. Hewldanên gelên xwecih zêdetir di warê têkoşînan gundîyan de, bi taybetî bi rêya tevgerên girseyî, pêş ketine. Lê belê, pir caran vî nezîkatîyê ew tengav kirine û bûye sedem ku ew di nava xwe de bimînin.

Li hember nihêrinê aktoren civakî, globalîzma ku pêş dikeve wê encama pir tiştan biguhere. Westandin an jî xerabûna partiyên siyasî, paşveçûna çepgirên qels, tunebûna projeyên alternatîf ên civakî pêwîstiya bi nûkirina hewldanên ji bo pêşxistinê çanda herêmî derdixe pêş. Bi ya rêxistîbûna wan, a ku ji derdoran pir cudatir e, çermesor ketine nava pêvajoyeke dînamîk a ji bo tevgerkirina civakî ku heta niha nehatiye naskirin. Ji serhildanan heta serhildanan -ku tê de bi giranî ew hatine pelçiqandin- li dijî bazara global wan her tim li ber xwe dane û civaka xwe li pêş xistine. (beravajî wî jî her im rast nebû)

Baş dihê zanîn ku Konfederasyona Neteweyên Xwecihan a li Ekvator'ê (Conaie), li welatê xwe bû sedema rûxandina sero-

kên wekî Abdallah Bucaram (di sala 1997'an de), Jamil Mahuad (di sala 1999'an de) û Lucio Gutiérrez (di sala 2005'an de). Li Bolîviya'yê, di destpêkê de "şerê avê" pişt re jî "şerê gazê" bûn sedema daxwazên çermesoran û her weha yên giştî; ew şer bûn sedemên dawilêanîna neoliberalîzma Gonzalo Sánchez de Lozada (di sala 2003'an de). Heman rewş dibe qedera Carlos Mesa (yê ku di sala 2005'an de bû serok) û dibe destpêka pêvajoya ku ji çermesorekî re rêya serokatîya dewleteke Başûrê Amerîka'yê vekir, birêz Evo Morales. Bi awayekî sembolîk be jî, birêz Morales destpêkê ji aliyê derdorên kevneşop ve, li qada arkeolojîk a Tiwanaku, hate naskirin, rojekê pişt re wî li pêşiya Kongreyê sond xwar. Bi her awayî, di nava cudahiya "dij-minê bira" de, ew li dijî Felipe Quistpe, yê radikalê xwecihan, bi ser ket. Divê birêz Morales tenê xwe bi alîkariya xwecihan, ku di piraniyê de ne, negire, divê ew li ser sektora bajariyê, li ser firmayan, li ser kesên teqawitbûyî, li ser nîfşa biyanîyan jî bisekine û zimanê wî "neteweyî" be.

Li derveyî welat, kesên ku, -civaknas, etnolog, rojnamevan, komeleyên alîkariya mirovî û yên ekolojîk- sebarett bi saxlemkirina çermesoran de xeyalan dikin, bi awayekî egzotîk û îddîa dikin ku ew nasnameya wê saxlemtir bikin, bi nezîkîbûnê pir xerab ve rû bi rû dimînin. Pir caran ew rastî fêmnekirinan û her weha nezîkatîyên dijwar jî dihên. Lê belê carna jî ew serkevtin û pêşketinên xwe jî dibînin. Ji bo vî nostaljiya paqîjîyê "ji ber ku wan xurura xwecihbûnê wenda kir, ew dev ji cudabûna xwe berdidin û dikevin nava hewldanan da ku xwe entegre bikin." Her weha ew wisa guman dike "Lewre, divê civakên xwecih her tim têbikoşin ku taybetmendiyên xwe biparêzin, lê belê divê ew baldar bin ku ew hewldanên wan nebin sedema asimîlekirina cihêrengiya kesên din."

Li Bolîviya'yê, birêz Quispe – le malku (condor en aymara) – hêrsa xwe nasîne. "Em li ser neteweyêkê diaxivin, ku serxwebûna xwe dixwaze. Em dix-

wazin Komareke Callasuyo'yê ava bikin û bibin xwediyê rêvebiriyên xwe, hêzên xwe yên leşkerî û yên polîs" Lê belê nîjadperestiya wî ya Aymara di dema hîlbijartinan de nikaribû alîkariya hemû nîfûsa xwecih bike. Li Ekvator'ê, di sala 2006'an de, digel hewldanên serekê dîrokî yê Conaie, Luis Macas, ku li hemberî berendamê din (biyani) Rafael Corea ê çepgir, ketibû hîlbijartinan, tenê karibû ji % 2 dengên girseyaya xwe bigire. Gelo dibe ku mirov xwe zêde hêrs bike?

Xwecihbûn nabe sedem ku mirov ji nezîkatîyên nîjadperest, şûndemayî û muhafazakar were parastin (li vir em sebarett bi birêz Macas naaxivin). Di sala 1993'an de, Bolîviya'yê karibû şefekî fraksiyona katarîzm, birêz Victor Hugo Cardenas, bîne ser peywira cihgirê serokkomariyê. Di aliyekê de ev kesê ji Aymara'yê daxwaza guherti-neke destûra bingehîn ku "fire-etnîkî û fire-çandî" yê bike, di aliyê din de jî wî siyaseta fire-lîberal a serok Sánchez de Lozada (wê demê di dema xwe ya yekem de bû), yê ku çermesoran (her weha yên din) li ber mirinê dihişt, garantî dikir. Li Peru'yê, birêz Alejandro Toledo, yê ku xwe wekî cholo dide xuyan, hemû derfetên xwe dixebitîne ku xwe careke din bide hîlbijartîn (di 2001'an de), da ku ew welat ji pisporên Fona Navneteweyî a Pereyî (IMF) û Banke ya Cihanê re nehêle. Ev her du sazî jî li wê derê qadeke balkêş ji xwe re dibînin.

Bi taybetî di warê modela neoliberal de, girîngtirbûna qada civakî dikare bibe sedema rewşeke nediyar. Banke ya cihanê, ya ku ji 2004'an û vir ve foneke global ji bo gelên xwecih veqetandiye, xwe naxapîne û projeyên piçûk fînanse dike. Ev banke -çi di warê herêmî de û çî jî di warê hevkarîya bi sektorên taybetî û ên dewletê re, heman karî bi civakê re dimeşîne.

Di bin zextê de -ya rewşa tevgerên xwecih, tevahiya welatên latîno-amerîkî, destûreke bingehîn qebûl kirin û bi ya wê karakterê fire-etnîkî û fire-çandî ji bo neteweyê nas dikin. Di hin rewşan de ev destûr hin mafên spesîfîk ji çermesoran re nas

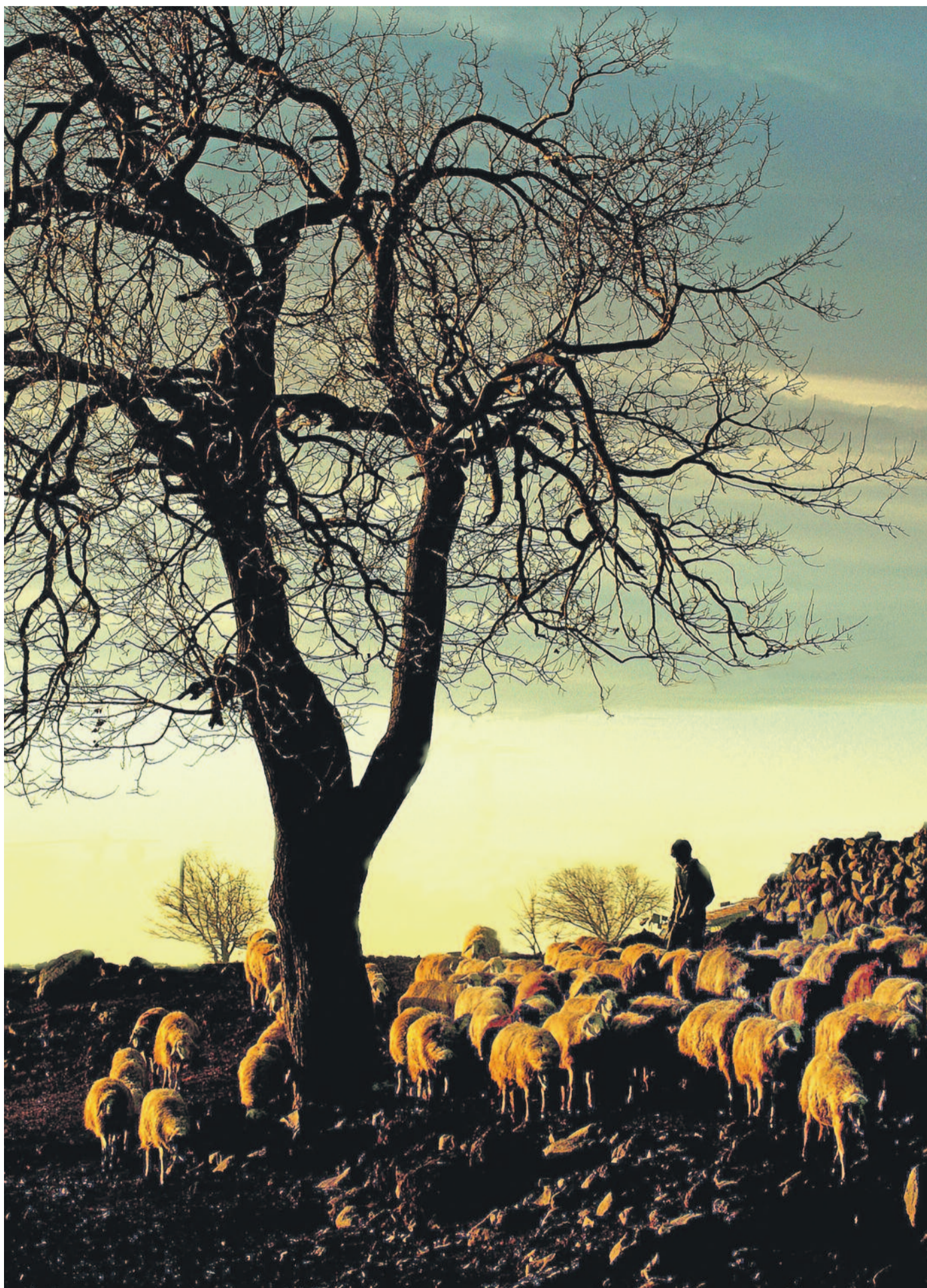

Foto: Murat Yazar

dike, (an jî ji bo wan kesên ku ji Afrîka'yê hatine). Bi rastî, heke tu rêxistineke xwech serxwebûna xwe ranegihîne, piraniya wan -bi taybetî yên li amazona jêrîn in- wê mafê tayînkirina

paşeroja xwe û otonomiyeke fireh, li ser axa xwe bixwazin. Piraniya dewletên ku ji wan re mafê otonomiyê nas dikin pir bipîvan tevdigerin.

Çiya, şelaleyên pir biheybet,

kendalên tîk, brûsk, dengê ewran, baran... Axa dayîk, Pacha Mama. Ahengeke di qada kâinatê de nihêrîna gerdûni yê. Bi awayekî giştî, amerîçermsor (Amérindiens), sebarek bi xwe-

zayê, ji rojavayîyan zêdetir xwe-diyê nihêrîneke birehm û rêzdar in. Ew dizanin ku hemû xerabbûna jîngehê li ser şertên jiyana wan bandoreke neyînî dike. Çi zêdetir rewşa ye, ji dema

ku ew li dijî berjewendiyên navneteweyan, ên ku daristanên wan diqelîhînin, axa wan a tropîkal, zêviyên wan ên avî, axên wan bi berhemên kîmyewî û cihên zivîlan xerab dikin, avên

wan jehr dikan dernekevin? Ji mijara ji tevlêbûna pêkanîna kontrola siyasatên civakî zêdetir biguman e?

Digel hemû tiştan, axê otom, an jî na, ew wekî parçeyê dewleta neteweyî ne. Li ser axê xwe ew berdeham dikan ku çavkaniyên xwezayî, bi taybetî yê hîdrokarbûran, bixebitînin. Û, di çarçoveya siyasatên heya de, ên ku ji aliyê pir welatan ve (Bolîviya, Ekwator, Venezuela) dihên bikaranîn, bi rêya netewekirinê, ji bo berjewendiyên projeyên kolektîf ên pêşxistinê, divê were bandorkirin. Li wê derê xala pevçûnên herdemî û ne erzan ên nakokîyan heye. Ji ber ku, “heman kes dikarin kontrola xwe li ser dewlemendiyên xwe yê binerd, bi rêbazên xwe yê rêxistibûnê, çêkin. Lewre ew natirsîn ku ji mudaxaleyeke mezin a dewletê nerehet bibin.” Wekî hemû kesan, her yek ji wan, daxwaza bidestxistina ava paqij, rê, dibistan, nexweşxane û hwd. dike. Divê bi lezgînî ev hemû werin fiñansekirin.

Bi awayekî berevajî, bêguman, divê çermesorên amazonî, yê Ekvatorê, bikaribin ji hîdrokarbûranê sûda jiyankirinê werbigirin. Di salên 1970-1980ê de, dewlemendîya neftê karibû zexta heya, ya li ser axa Andes, kêm bike. Bi rêya heman dewlemendiyê di bajarên de, bi çêkirina xaniyan, cihên xebatê hatin peyda kirin û ev bû sedem ku koçberkirina girseyî, yê ber bi herêmên daristanan kêm kir. Li heman herêmê mirov dikare kesên xwe, bi rêya axavtînen separet bi neteweyîyê radîkal, bibîne. Bi awayekî gîştî ew her tim li ser motorên erdê ne.

Her tiştê “biyanî” ku nêzîkî axa bav û kalan bibe wekî xeter dihên dîtî û her weha hemû tiştên ji derve hatî wekî êrişî li “nasnameyê” dihên pejirandin. Di sala 2008’an de, li Santa Cruz (Bolîviya), cihê ku wekî qeleya muxalefeta “spiyan” a li dijî birêz Morales dihê naskirin, di nivîsgêha walitiya “cudaxwaz” a Rubén Costas’yê de, yek ji parlamenterê neteweyî yê xweçihên quarayoyê, birêz Ignacio Urapuka weha digot “Serok dixwaze me di aliyê Oriente’ê de bibe, li aliyê birayên quechuas û aymarans. Dema ku ew dihên, bêyî ku xwezayê li ber çavan bigirin ew dest pê dikan ku daristanan biqelîhnin. Em bi vê re nîn in, ev ax a me ye.” Helwesta birêz Adolfo Chávez, serokê konfederasyona gelên xweçihên Amazonî, Chaco û Oriente’ê (sî û çar gel) jî weha bû: “Muxalefet birayên ku li gelê xweçih xiyarî kirin û axa me frotine cemen xwe. Ji bo wan bi kar bîne,

ew li wan deran dihên bicihkirin ku dikarin bastir ji wan partiyên re bibin alîkar ku heta niha zeraê dane welat.”

Li Venezuelayê, serok Hugo Chavez naskirina nasnameya çermesoran wekî deynekî dîrokî û her weha dewlemendiyê neteweyî pejirand. Di bin berpirsiyariya wezareteke rêvebirîya gel û civakê xweçih de, ku di sala 2006’an de hatibû avakirin, digel dijwariyên pêkanîna projeyên wisa, wî ax di nav gel de belav kir. Bi rêya vê projeyê, kesên ku axa wan ji dest hatibûn girtin gihîştin mafên xwe. Lê belê, li Karañakalê, nava Sîerra de Perijayê de, komeke Jivaros hatin û xwe li ser axa Bari de bi cih kirin. Sebareta vê bûyerê birêz Rufino Alawaiko, şefeke gel ê wê herême weha got: “Serok dibêje ku divê em bi xweçihan re bijî. Em vê naxwazin. Heke Bari naxwaze bi kesê re bijî divê em ji biryara wan re rêzdar bin.” Nijadperestîya etnikî jî dikare, bi taybetî pir xerab be. Deriyê dogehê ji niyetên baş re jî vekirî ye.

Li dijî bêdengiyê devê xwe ji gefan re vedikin – û nefreta xweçihan- di salên 1980’ê de, li Uruarâyê (Brêsil), dema ku hate gotin wê du hezar (2000) gundiyan xizan werin koçberkirin, ewên ji amazonê hatibûn anîn ku 800.000 hektar axa ku ji xweçihên Ararayê re hatibû veqetandin par ve bikin, çil û du kes di nava daristanê de hatin dîtî. Li Chiapasê, biryara ku di sala 1972’an de hatibû girtin, ya hukûmeta meksîkî ku sebareta bi 600.000 hektar axa ku wê ji bo civaka Lacandone hatibûna dayî, a ku nûneriya wan ji aliyê şêst û şeş şefan ve di hate kirin, bû sedema pevçûnên di navbera wan û xweçihên zapatîsta de.

Ev kesên ku bi wan re diyalog hatiye redkirin û bi têkiliyên diwar re, ên bi “cihana siyasî” ve, (çepgir û rastgir tevlihev in) rû bi rû mane dikarin ji helwestên xwe yê tund jî nerehet bibin. Dema ku Femandar Marcos, ji aliyê birêz Morales ve, zarokê têkoşîna xweçihan ku bûye serok, hatibû vewwendin, ji bo merasîma “dîrokî” ya sondxwarina serokatîyê ya li La Pazê, weha bersiv dabû: “Armanca me ne ew e ku em tev li zirveyan bibin, ya esasî ew e ku em li jêrê binihêrin. Qaîdeyê me ne ew e ku em serekên mezin bibînin. Em difikirin ku divê tevahiya gel tev li rêvebirîyê bibe, ne tenê yek kesek.” Bi awayekî hünermendiyê wî xwe tenê hişt.

Li vî welatî, –Bolîviya–, serok daxwaza xwe ya ji bo dawîlêna salê neolîberal diyar dike û gotinê “dagirkeriya navxweyî” – yek ji aliyê “nijadperestîya xweçihan” –, derew derdixê. Rêxistibûna nû ya otonomiya

axê ku li ser esasa naskirina çar rêbazên otonomiyê (beş, herêm, şaredarî û xweçih), yê ku bi hev re zêde nameşin lê belê di warê zagonî de xwediyê heman bingehe ne, digel xwe gelek pîrsgirêkan jî derdixê holê. Çawa, wekî mînak, edaleta civakî û edaleta asayî dikarin xwe bidin qebûlkirin. Ji ber ku, di pişt “kevnepoyîyê de”, “demokrasiya xweçihan dikare rêbazên xwe yê otorîter, ku bi rêya rûspîyan dimeşe, veşêre û desthilatiya xwe bide meşandin, an jî bi sedeman derveyî destê xwe zexm bike.”

Di heman demê de, li Guetamala’yê, xweçih her tim di bin zextê dagirkeriyê de ne. Di meha Gulana 1992’an de Xanim Rigoberta Menchú li wê derê Xelata Aştiyê ya Nobelê wergirt, pişt re jî ew bû nûnera taybet a serokatîya neolîberal a Oscar Berger. Şîlî her tim qanûnê li dijî terorîzmê yê Pinocchet bi kar tîne ku Mapuchan di bin zextê de bihêle. Li Venezuelayê, birêz Hector Eduardo Okbo Asokma, şefê xweçihên Bari yê Saimadoyî’yê, bi awayekî bêdeng meşa xwe didomîne: “Di aliyekî de em elektrîkê, rêyên baş, tevî piran dixwazin, di aliyê din de jî em naxwazin ji kevnepoyîyên xwe dûr Kevin. Mayîna di navbera teknîk û kevnepoyîyê de. Em bi her duyan jî bawer dikan.” Li Ekvatorê, di meha Adarê de, bi alîkariya ekolojîstan, muduriyeta Conaie li dijî serok Correa, ku ji aliyê hevkarên xwe ve hatibû ser Peywirê, şer îlan kir. Ev şer di nava wan nîqaşan de pêkhat ku sebareta bi pêşxistina madenvaniyê, lêgerîna ji bo neftê û bikaranîna avê dihatin meşandin. Her dem, bi taybetî bi ya şîrovekarê siyasî Pedro Saad, “Rêvebirên Conaie, ji ber banga wan a serhildanan, ji aliyê xweçihan ve nayên şopandin.” Ji Amazoniyan cudatir, ên ku di piraniyê de ne û li cihên bilind dijî, – la Sierra – piştgirîya xwe ya ji bo serokdewletê ku her tim bi pîrsgirêkên xwe ve mijûl e, didomînin.

Çendî wê berxwedaneke demdirêj, di dîroka cihana nû de meşandibe jî, dînamîka nasnameyî jî xwedî sinorên xwe ne. Di vî warî de, bi dijberiya fikrên xweçihîyê, “authentique”, “Wisa diyar e ku çermesor rêbazeke sosyal a biyanî derdixin holê. Ev tenê bi xwe re rewşeke nû ya biyolojîk dernaxe holê, lê belê, ew rêbazeke nediyar, a ku tenê ji aktorên xwe re dikare kêrhatî be, jî diafirîne. Hebûna wê tenê bi ya nîqaşên separet bi wê de hatine kirin û yê ku wê werin kirin xwediyê nîrxê ye.”

Wergera ji fransî
Ahmet Dere

Hilbijartinên Brîtanyayê

SERGE HALIMI

Ev afîşke kampanyaya hilbijartinê bû ku mirov ne li bendê bûn. Serokwezîrê Partiya Karkeran Gordon Brown bi kêfxweşî dida zanîn: “Min qelşa navbera dewlemend û xizanan mezintir kir; Destûrê bidin min ez berdeham bikim.” Ev jêgirtin gumanbar e, lê mijara ku ew qala wê dike rast e. Di dawiyê salê rêvebirîya Thatcher-Major de ji sedî 1’ê brîtaniyê herî dewlemend xwediyê ji sedî 17’ê tevahiya jêhatina aborî ya neteweyî bûn; ji dema ku Antony Blair û Brown bûn desthilatdar û vir ve ev rêje gihîştê ji sedî 21’ê.

Plakata îronîk digihîje vê encamê: “Dengê xwe bidin muhafazakaran.” An ku em hinekî şahidiya şerekî hilbijartinan ê berevajî dikan, Partiya Karkeran parêzvanîya golden boys (xortên zêrîn) ên bajêr dike, ji aliyê din ve hevrikên wê serê xwe herî zêde bi derdorên populer diêşînin. Tiştê di ser vê re nîn e, bi taybetî jî di rewşa dawî de. Lê belê di her du partiyên mezin de hevkeşîyê siyasî pêk dihê. Ev her du partî jî durrî hemanên xwe ketine ku berdevkiya wan dikirin. Ne Thatcher ne jî Blair: Kraliyetê Yekgirtî dest bi serdemê nû dikan.

Mijarên ku dema dirêj qedexekirî bûn jî, ji nû ve di nava gengeşîya siyasî de derdikevin holê: Çînê civakî, destwerdana bi destê dewletê, sendîka. Ji bo şerê dijwar ê li pêşiyê, muhafazakaran mijara deynan a ji bo wan kêrhatî tercîh kiribû. Neçar man nîşana armanca xwe çêtir bigirin; sererastkirina malî ne bi tenê bi kêmkirina lêçûnê budçeyê dibe, her weha bi bacên nû jî wan êdî li ber çavan digirt. Ew êdî pesnê National Health Service (Xizmeta Tenduristiyê ya Neteweyî) didin. Ew soz didin ku ewê budçeya vî sistema civakî ya xizmeta tenduristiyê her sal zêdetir bikin, ev sistema ku Thatcher jê nefret dikir. Ya rastî ew ji helwesta xwe ya li dijî hevzayendhezan (homoseksuelan) a berê poşman in û wan niha rengê xwe jî kiriyê kesk (nota wergêr: maskeya siyaseta ekolojîk). Ew gelekî girêdayî rêvebiriyên şirketan e, lê belê li ser vî mijarê dijwar e mirov wan ji hevrikên wan cihê bike. Partiya Karkeran jî kir ku 1036 tawanên din jî bi cezaya girtîgehê bikaribin werin cezakirin.

Partiya Karkeran her weha her tişt bi ya lîberalîzasyonê eyar kiribû û London veguherandibûn navenda sosret û skandalên darayî. Êdî ya ku diviyabû topavêtin bû. Lihevderneketina budçeyê ya gelekî mezin (ji sedî 11.9’ê hilberîna brut a neteweyî) ku mirov dikare bi ya Yûnanistanê bide ber hev (ji sedî 13.6) dike ku parlemonto ji lêçûnên xizmetên civakî qut bike. Vê yekê jî bandora herî xerab li hilbijartîyan kir ku beriya çend mehan ji bo nûkirina xaniyên xwe yê duyemî û ji bo kîrîna xanîkên piçûk ên li bergolan ji bo parastina werdekan pere ji xezîneya dewletê stendibûn. Şermokîya Partiya Karkeran ji nû ve siyaseta pîşesaziyê dixê rojevê. Û heta carinan, ... bankavanan jî aciz û zivêr dike!

Demokratên lîberal bi xwe şansa wan heye: Sistema siyasî bi skandalan qirêj bû û demokratên lîberal bi ya hevrikên xwe hindiktir bi qirêja van skandalan bûne. Serokê wan Nick Clegg – kurê bankavaneke, li Cambridge xwendiyê, bi parêzereke bazirganiyê re zewiciye, şewirmendê berê yê Leon Brittan e ku komîserê gelekî lîberal ê Yekîtiya Ewropayê ya li ser mijara hevrikiya bazirganî bû – wî jî xwe jê neda alî ku fikrên xwe çepgir bike. Ev berhema xwerû ya elîtê bi vî helwesta xwe anî ziman ku bihuştê berê ya Thatcher û Blair dibe ku bi “tevlîheviyê civakî mîna ya li Yûnanistanê” re rû bi rû bimîne.

Wergera ji fransî
Lokman Turgut

DOSYA YA AFRÎKA'YÊ

Parzemîna ku li rûyekî nû digere

Foto: Paşa Imrek

Mirov di navbera dîplomatê gabonî Jean Ping, ku ji bavekî çînî ye û Serokê Komisyona Yekîtiya Afrîka'yê ye û Profesore norwecî Erik Reinert ku li Estonya'yê aborîyê fêr dike û her wiha ji The Other Canon, komeke aborînasên rexnedêr re serokatîyê dike de dikare çi hevbeşiyê bibîne? Daxwazeke hovanê ji bo pêvajoya pêşxistinê bîne ziman û girtina biryarên ku cesaretê didin welatên kêma endûstriyel.

Her du xwendevan, di dîrokê de, li ser pêşveçûna dewletên kêma bibandor de bandoreke neyînî çêkirine. Ji bo Reinert, kombînezona cîhana hemdem û sistemeke "primitisation"ê - tevliheviyeke cezakirinê, ya piçûkxistina ku cefa ya dagirkeriyê

kişandiyê - ji makîneya berde-wamkirina neteweyan û hemwelatîyên Başûr re rê vekir. Li gorî wî, çareseriyên ku hatine pêşniyarkirin, wekî hedefên hezarsalî yên Neteweyên Yekgirtî, tenê çareseriyên demî ne, ji ber ku ew nikarin ji pirsgerêkên girîng ên pêşsaziyê re bibin bersiv.

Ping dibêje ku dewletên afrîkî her tim mehkûmê bêhêztîyê ne û mehkûmê wan rêvebiran in ku rolên wan bi hin "saziyên navneteweyî" re di nava nakokîyan de ne. Ew gazinan dike û dibêje ku "vegera anachronique a imperiyala antan", "çarçoveyêke teng a çend neteweyên taybet, hêzên mezin ku herdem serkeftî û qure, tim li ser moral û li ser qanûnan re, biryardêrên bi tena serê xwe dikarin daxwaza xwe bi cîhanê û bi taybetî jî bi Af-

rîka'yê bidin qebûlkirin, bêyî ku ji bo berjewendiyên xwe, ji bo pirsgerêkên xwe ji bo rastiyên xwe, ji bo taybetmendiyên xwe, ji bo kederên gelê xwe tu meraqekê bikin." Ew modeleka "rojavayî ya ebedî" ku bi taybetî ji aliyê Banka ya Cîhanê û Fona Diravî a Navneteweyî (IMF) ve hatiye naskirin pêşniyaz dikin. Bi vî awayî ew dixwazin ku ev parzemîn bi çêwerê were îdarekirin û bikeve xizmeta aborî û çanda globalîzmê. Bi ya Ping, yekbûn û hevkarîya Afrîka'yê dikare bibe çareserîya pêşxistina parzemînê.

Reinert dide xuyan ku her du dibistanên fikrî yên aborî, kapitalîzm û marksîzm ber bi xitimandinekê ve diçin. Cureyên wekî neo-liberalîzmê aborîyên demî afirandine, bi taybetî li derdora welatên endûstriyel ev yek

zêdetir dixuye. Tevî Ping, aborînasê norwecî tîne ziman ku, pêkhatina "Hevbîriya Washington'ê" bûye sedem ku, welatên xizan nikaribin pêşsazîya xwe biparêzin û her weha bûye sedemê ku ew welat kapasîteyên xwe yên înisîyatîfa bûdçeyê xerab bikin. Her wiha, Reinert dibêje ku, di dîrokê de hatiye dîtin ku, parzavanî û pêşxistina pêşsaziyê her tim ji aliyê dewletên dilxwaz ve pêk hatine.

Di vî rewşê de, ji bo bidestxistina derfetên tevgêrê û her wiha serxwebûna afrîkî, ew rêyeke sêyemîn diyar dike. Bi taybetî ew pêşsazîyeke berpirsiyar û her weha ekolojîk, li ser esasê ku afirîneriya ku dikare ji aborîyê re derfetên alîkariyê pêşbixe pêşniyar dike. Tu welatekî, bê kapasîteya çêkirinê, afirîneriyê û çêştdariyê, nikaribûye xwe li

pêş bixe. Astengkirina welatên feqîr, ji bo ku ew vî rêyê neşopînin, dihê wateya cinayetê û kêmasiyêke mezin a wekhevîyê.

"Gavavêtina" ji bo pêşveçûn û paşveçûnên Afrîka'yê, ev yek ji bo Ping wisa ye, bi taybetî di dema piştî dagirkeriyê de, nahêle ku Reinert jî bédeng bisekine. Ev gotinên dawî yên zanyarên aborîya dînamîk in ku John Maynard Keynes û Joseph Schumpeter jî wan re dibin referans. Lê belê, Serokê Komisyona Yekîtiya Afrîka'yê, di şûna "hezar agirî" de wî dikaribû sebarek bi hezar ronahiyê biaxifîya "navê pirtûka wî ye." Ji ber ku agir dikarin zû bitemirin.

YVES EKOUE AMAIZO

Wergera ji fransî
Ahmet Dere

Çalakiyeke nav-parzemînî

Banke ya Afrîkî ya Pêşxistinê (BAD) ji welatên ku hilberînan wan ên navxweyî, ji bo her hemwelatîyekî, ji 1050 dolarî birut (773 euro) derbas bibe alîkar dibe. Fona Afrîkî ya Pêşxistinê (FAD), alîkariyên xwe ji bo welatên ku hilberîna wan, ji bo her hemwelatîyekî/ê, di bin 540 dolarî (397 euro) de ye rezerve dike. Di sala 2008'an de Misir, Tûnis, Fas, Afrîka ya Başûr, Uganda û Gana ew welat in ku ji Koma Banke ya Afrîkî ya Pêşxistinê herî zêde alîkarî wergirtin. Ev kom (GBAD) ji BAD'ê FAD'ê û Fona Taybet a Nîjerya'yê çêdibe (1). Alîkariya ku van şeş welatan wergirtin bi giştî dikir du mîlyar dolar, lê belê wê salê bi tevahî 3 mîlyar dolar ji bo 53 welatên afrîkî hatibû veqetandin. Tenê Misir, Tûnis û Fas'ê ji 800 mîlyon dolarî zêdetir alîkarî wergirtibûn.

Welatên Magreb'ê û Misir'ê ji bo projeyên rê, avê û hawîrdorê û her weha yên hilberîna enerjîyê, bi taybetî yên neftê dihên piştgirîdan. Afrîka'ya Başûr ji alîkariya BAD'ê sûtê werdigire ku ew bikaribe ji Standard Bank of South Africa û ya Nedbank Ltd'ê krediyê bistîne.

Magreb û Misir bingeha aboriya xwe li ser neftê, tûrîzmê û tekstîlê ava dikin. Afrîka ya Başûr jî bingeha aboriya xwe li ser dewlemendiya xwe ya zêr, platîn, elmas û ji demeke nêzîk ve jî ya neftê ava dike. Alîkariya bi armanca pêşxistina van welatan ji bo BAD'ê û piraniya rêvebirên wê balkêş e, heman rêvebir hevkarên aborî yên van welatan in. Wekî mînak, Fransa welatê yekem ê biyanî ye ku li Fas û Misir'ê kar dike.

Uganda û Gana alîkariya FAD'ê distînin. Alîkariya ku Uganda ji heman saziyê werdigire, ji ber projeyên wê yên sebare bi hilberîn û belavkirina enerjîyê û her weha yên ji bo nûkirina dezgehên cotkariyê û yên perwerdehiyê ne. Gana jî ji ber bernameya kêmkirina xizaniyê ji FAD'ê alîkariyê werdigire. Ev her du welat, ji bo welatên afrîkî yên herêmên rojava malên wekî neft, paxir, kobalt, qehwe, ji bo welatên rojhilat afrîkî jî yên rojhilat jî zêr, elmas, boksît, alûmînyûm û kakao hildiberînin. Di sala 2008'an tu welatekî Afrîka ya Navîn, ne jî tu firmayeke wan, ji heman saziyê alîkariya aborî wernegirtin. Ev rewş bi nebûna

Foto: Adem Sönmez

seqemgîriyê dikare were şîrovekirin.

Welatên bakurê Afrîka'yê û welatên xwedî dewlemendiya binerdî ya wekî neftê ne, bi dolarên BAD'ê û yên FAD'ê hatine avdan û her weha ew, di dîroka xwe de, ji bo Koma BAD'ê her tim bûne xwedî ciheke taybet. Ji çil salan vir ve, ji % 30 alîkarî ji bo Magreb'ê û Misir'ê hatiye veqetandin. Di serî de Fas dihê, pişt re jî Tûnis, Misir, û Cezayîr dihên. Ji sala 1967'an û vir ve Afrîka ya Rojava ji % 22'yê alîkariyê werdigire. Nîjerya, Gana, Beravên Ivoire û Malî, ji ber dewlemendiyên xwe yên neft, zêr, elmas, boksît, qehwe û ên kakao, li vê herêma jêrîn bûn

welatên sereke.

Bi rêya rapora xwe ya sala 2008'an, GBAD diyar dike ku ew ê hewlê bide ku xizaniya ku li 53 welatan heye kêmtir bike û her weha ew ê tev li xebatên ji bo pêşxistina wan, a di warê aborî û civakî de, bibe. Ji bo ew bigihîje vê armançê, heman Koma BAD'ê giraniyê dide ser welatên pêşketî yên perzemîna Afrîka'yê û her weha ser welatên ku bikaribin zêdetir finansorên biyanî bikişînin.

Di nava konseya rêvebir a BAD'ê de, mafê dengan bi ya hebûna welatan û ya aboriyê ku di nava BAD'ê de heye, hatiye parvekirin. Dê were zanîn ku welatên afrîkî (ên ku wekî endamên

herêmî hatine naskirin (PMR)) xwediyê ji % 60.31 dengan in, welatên din jî tenê xwediyê ji % 39.69 dengan in. Ji aliyê din de, her welat bi ya giraniya xwe di nava komên binî de jî cih digirin. Dîsa, di sala 2008'an de, Afrîka ya Başûr, ku xwediyê cihê pêncemîn e di nava rêvebirîya BAD'ê de (di nava konseya rêvebir a BAD'ê de xwediyê 99 890 dengan e) di koma 2'emîn de, yên herî bibandor de, cih digire. Her weha, Misir rêvebirê çaremîn e, (xwediyê 112 454 dengan e) di nava koma 10'emîn di nava rêvebirîya BAD'ê de Nîjerya xwediyê cihê herî bibandor e, (xwediyê ka pasîteyê 193.802 dengan e, di nava koma

1'emîn de cih digire), piştî wê Dewletên-Yekgirtî (xwediyê kapasîteyê 140.749 dengan e, û di koma 8'emîn de cih digire) û Japonya (xwediyê 120.025 dengan e û di koma 4'emîn de cih digire) dihên. Almanya, Cezayîr, Lîbya, Fransa, Kanada û Côte d'Ivoire di rêza şeşan heta ya dehan de cih digirin.

ANNE FRINTZ

Wergera ji fransî
Ahmet Dere

(1) Rapora salane ya 2008'an a Banke ya Afrîkî ya ji bo Pêşxistinê. Tunis, 2009, <http://www.afdb.org>

Lêgerîna pisporiyeke tendurûstiyê

“Afrîka bi diwariyên girîng ên sebare bi tendurûstiyê rû bi rû ye, ev rewş li ser pêşxistina aborî, civakî û her weha li ser hewldanên ji bo çareserkirina xizaniyê jî xwedî bandoreke mezin e. Ji derveyî asta bilind a nexweşiyên wekî HIV/Aids, ên enfeksiyonê, tuberkuloz û yên din ku ji laşan derbasî laşan dibin, tevlihevbûna mirovan û hatin û çûn bûne sedema belavbûna nexweşiyên din jî û her weha asta qeza û travma jî zêdetir bûye.”

Deh salan piştî damezirandina wê, di sala 1975'an de ku Banke ya Afrîkî ya Pêşxistinê (BAD) dest bi hewldanên xwe yê sebare bi tendurûstiyê kir. Ji heman demê bi şûn de wê saziyê xwe aktîf nîşan kir. Di navbera salên 1975 û 2005'an de dora heftê proje ji aliyê heman saziyê ve, li çil û şeş welatên afrîkî hatin finanskirin. Di Sibata 2010'an de çil û yek proje, li bîst û heşt welatan, ku di nava wan de Fas jî hebû, dimeşyan, ji % 12 yê wan di nava pêvajoyeke xebata aktîf de ye.

BAD di nava lêgerîna ji bo pêşxistina pisporî û bandora çalakiyên xwe yê di wê sektorê de ye ku ew tê de kar dike. Di rapora xwe ya 2006'an de, ku sebare bi pêşxistinê hatibû nivîsandin, ew balê dikişîne ser girîngiya reqabeta li parzemîna û weha dibêje: “Afrîka bi diwariyên girîng ên sebare bi tendurûstiyê rû bi rû ye, ev rewş li ser pêşxistina aborî, civakî û her weha li ser hewldanên ji bo çareserkirina xizaniyê jî xwedî bandoreke mezin e. Ji derveyî asta bilind a nexweşiyên wekî HIV/Aids, ên enfeksiyonê, tuberkuloz û yên din ku ji laşan derbasî laşan dibin, tevlihevbûna mirovan û hatin û çûn bûne sedema belavbûna nexweşiyên din jî û her weha asta qeza û travma jî zêdetir bûye. Vê pirsgrêkê bi xwe re buhayê sîstema tendurûstiyê jî, li gelek welatên Afrîka'yê xerabtir kiriye. Koçberbûna pisporên tendurûstiyê ya ber bi bajaran û welatên din, dîsa ya ber bi parzemînan din, her weha qelsiya binasaziya welatan, nemaze jî kêmbûna ava vexwarinê, rewşa xerab a sîstema rêyan û ragihandinê û dîsa kêmasiya paqî-

jiya saziyên tendurûstiyê jî heman rewşê xerabtir kiriye.”

Di navbera salên 1987 û 2005'an de, koma BAD (BAD, Fona Afrîkî ya Pêşxistinê (FAD) û Fona Taybet a Nijeriya'yê (FSN) nêzîkî 990,72 milyon yekîneyên hesaban bi deyn dane ku binasaziya ji bo tendurûstiyê amade bibe, an ku ji % 3.4 xebatên wan ku di wê demê de çêbûye. Di navbera salên 1996-2005'an de ev ast digihîje ji % 4.1 puanan. Asta hewldanên di wê qadê de hatine kirin du caran ji yê perwerdehiyê, deh caran jî ji yê xebatên bingeha welat, pênc caran jî ji yê cotkariyê û kişandinê kêmtir e. Hewldanên aborî yê ji bo karê tendurûstiyê sê rewşan nas kirine:

1) 1987-1992: Bilindbûna ji rêjeya % 18'yê.

2) 1992-1995: Nizmbûna konjonktorel, a ji ber pirsgrêkên birêvebirina navxweyî yê FAD'ê.

3) Rewşeke din jî ya bilindbûna perexistinê ya ji % 101.3 yekîneyên hesaban tenê di sala 2004'an de.

Bi her awayî, di salên dawî de pêşketineke baş di kalîteya perexistinê di qada tendurûstiyê de çêbû. Ev jî bû sedema ku heman perexistin di qada destgehên bingehî û di qada nixên civakî de kêmtir bibin. Bi ya birêz Tshinko B. Ilunga, mudurê beşa tendurûstiyê ya BAD'ê, bi taybetî perwerdehiya personelên tendurûstiyê bûye sektoreke girîng ku divê banke li ser rawestin. “Çi sebare bi pêşxistina personelên nexweşxaneyan, çî jî sebare bi dibistanên ku bijîşkan û perestaran perwerde dikin, BAD fêhm kiriye ku divê ew li ser perexistinê heman sektoran baştir raweste û kapasîteyên sîstemên herêmî

yên tendurûstiyê raweste” Ev siyaseta nû, ku wê di sala 2010'an de fermî bibe, valahiya stratejiya ku ji salan vir ve didome tije dike.

Her du planên ku di navbera salên 1996 û 1999'an de hatine nîqaşkirin, çî sebare bi nexweşiyên taybet be, çî jî sebare bi astengiyên destgehî ku bi sîstema tendurûstiyê ve girêdayî be, bûne xalên sereke yê rexneyan. Ev her du dokûmanên wekî kilît mudaxaleya BAD'ê, ku ji aliyê kêmasiya derfetên aborî ku ji aliyê “civaka navneteweyî” ve û hukûmetên afrîkî ve hatine finanskirin, diyar dike. Ev her du dokûman girîngiya heman sektoran jî derdixin pêş ku divê ew ji pirsgrêkên destgehên bingehî û saziyan zêdetir werin dîtin (wisa dihê guman kirin ku ji % 80 perexistinê wê, yê di qadên cur bi cur de hatine kirin, di vî warî de çêbûne). Ev dihê wateya ku tendurûstî rewşeke pir taybet diyar dike ku divê bang li qadên pişeyî û pisporiyên din ku di nava BAD'ê de ne were kirin.

Dê siyasetên wê werin ziravkirin ku ji pirsgrêkên heyî yê parzemîna re çareserî were dîtin. Di sala 1998'an de, ji bo personelên BAD'ê fermanekê hatibû nivîsandin ku ew baştir bingeha pirsgrêkan fêhm bikin û siyaseta wê ya tendurûstiyê di jiyana de pêk bînin – bi awayekî pratîk-. Ev belge her weha pêvajoya gotûbêjan, a ku dihê xwestin, di navbera bankeyê û welatên daxwazkar de wê bimeşe jî diyar dike. Ji bo perexistin ew her sê rewşên pêwîst jî weha nîşan dike: siyaseta tendurûstiyê ya girseyî, durûstkirina sîstemên tendurûstiyê û afirandina hawîrdoreke tendurûst û paqij.

Digel ku ev ferman hin xalên

balkêş ên programatik jî bi xwe re diyar dike, ew tu car di nava BAD'ê de nehatiye belavkirin. Hin fermanên din, ên taybet û sebare bi nexweşiyên wekî HIV/Aids, di sala 2001'an de, sebare bi tayê di sala 2002'an de, sebare bi nexweşiyên ku ji mirov derbasî mirovan dibin di sala 2004'an de hatine nivîsandin û belav bûne. Heman belge her weha ji bo çareserkirina nexweşiyên û ya pirsgrêkên destgehên bingehî û dîsa sebare bi çareseriyên klasîk jî wekî referans e. Lê belê di hemû belgeyên wê de agahiyên zelal ên sebare bi mudaxaleyên tendurûstiya ku li ser civakê de bibandor e kêmasî hene.

Wekî ku birêz Ilunga dibêje “BAD ji daxwazan re dibe bersiv lê belê ew bijartina rêbazên çareseriyê, bi ya daxwazên wan, ji welatan re dihêle.” Bêguman ev nêzîkbûn bi ya wateya berpirsiyartiya rêvebiriyên afrîkî xwe nîşan dike. Di wê navberê de tu tişt nabe asteng ku, bi awayekî ciddî, em diyar bikin ku projeyên ji aliyê BAD'ê ve dihên finanskirin li ser tendurûstiya civakê de bibandor in. Di rastiyê de, ji bo zelalkirina pêdiviya sererastkirina konseptê xwe û rêbazên rêvebiriya xwe, bankeyê dest bi pêşketinekê kiriye. Bi rêya rapora xwe ya 30'ê Cotmeha 2006'an banke pêwîstiya bi pêşxistina pisporiyekê dide xuyan. Heman pisporî sebare bi analîzkirina rewşa tendurûstiya gel, sebare bi kapasîteyên sîstema tendurûstiyê û her weha sebare bi pêşxistina buhayan be.

Rêvebiriya van projeyan, ku bi awayekî asayî ji aliyê koordinatoran ve hatiye garantîkirin, bi kêmasiyên personel ve rû bi rû ye. Digel BAD'ê şefek li sê û çar projeyan dinihêre, lê belê,

mînak, digel banke ya ji bo pêşxistinê ya asayî pir pispor li ser yek projeyê dixebitin. Vê kêmasiyê bi xwe re pirsgrêkeke reel a stratejîk derxistiye holê. “Matmayî nîn e, di şûna ku proje bi ya analîzeke rast a sebare bi pêdiviyên girseyê were hiştin, ew li hêviya daxwazên hukûmetan hatiye hiştin”, ev nihêrîna Dr Marc Mitchell e, ew ji zanîngeha Harvard'ê ye û sebare bi pêşxistina BAD'ê berpirsiyar e.

Xebateke din ku ji bo bankeyê girîng e: Tevkariya di navbera beşdarên fonê ye. Parçeyeke kêmasiya wan a tevlihevbûnê ji aliyê mekanîzmaya saziyê ve dihê îzahkirin. Mînak, prosedûra rêvebiriya BAD'ê jê re destûrê nade ku ew tev li hin civînan ku ji aliyê beşdarên fonê ve dihên rêxistin. Her weha ew rabe hî hin astengiyên ku jê re nahêlin ew tev li parvekirina hin paketên global ên pere jî bibe. Di rewşên weha de, wezaretên tendurûstiyê dikare bi ya pêdiviyên xwe tev bigere, ne bi ya pêwîstiyên beşdarên fonê.

Bêguman BAD dikare roleke sereke bileyze ku hukûmetên afrîkî bikaribin bi wê re hin projeyên saxlem bigirin dest. Siyasetê wê ya nû ya tendurûstiyê, ku li ber xelasiyê ye, ji diyarkirina stratejiya wê re û her weha ji hevkarîya wê ya bi rêxistinên civakî re bihevî ye, qada çalakiyên wê ku heya niha meşiyane jî di nav de.

KARL BLANCHET*

* Lêkolîvanê sebare bi sîstema tendurûstiyê de li London School of Hygiene and Tropical Medicine, Londra

Wergera ji fransî
Ahmet Dere

SENEGAL

Serxwebûn û krîza polîtîk

Foto: Adem Sönmez

“**B**ilindbûna Karim Wade ku kes nikare pêşî lê bigire”, “Karim Wade wê heta kê derê bilind be?”, “Heger Karim dixwaze bibe serok divê zimanê wolof zanibe...” Ev manşetên rojnameyên afrîkî ne ku piştigiriyê didin kurê serokê Senegal’ê Abdoulaye Wade. Ew îro şewirmendê taybet ê bavê xwe ye. Berî niha wî ji Rêxistina Konferansa Îslamî beşa Senegal’ê (Anoci) re serokatî dikir. Yanzdemîn civîna bilind a vê rêxistinê di Adara 2008’an de li paytext Dakar’ê pêk hatibû. Di 1’ê Gulana 2009’an de jî ‘Karim’ wekî wezîrê tekiliyên navneteweyî yê binesaziya welêt û yê rêyên heywî hat hilbijartin. Li welêt baweriyê wisa heye ku serok dewlet plan kiriye kurê xwe bîne ser textê serokatîyê.

Ev yek jî berdehamiya feno-

menên din e ku dibe sedema kirîzeke ciddî ya demokrasiya li Senegal’ê. Ji ber ku heta niha demokrasiya vî welatî ji bo tevahiya parzemîna Afrîka’yê referanseke baş bû. Piştî pêvajoya taybetî ya bi yek partiyeke polîtîk – ji serxwebûnê (1960) heta sala 1974’an –, serok Léopold Sédar Senghor sistema firepartî derxist pêş, lê herî zêde heta çar partiyên xwedî îdeolojiyên cuda dikaribûn xwe bi rêk û pêk bikin: baweriyaya sosyalîst ku bi xwe temsîla wê dikir, baweriyaya liberal ku di bin navê partiya demokratîk a Senegal’ê (PDS) de li hev civiya û serokê wê yê niha Wade ye. Ew piştî ku ji ‘sosyalîzma karker’ veqetiya, di bin navê ‘liberalîzma demokratîk’ de ala partiya xwe bilind kir. Her du baweriyên din jî, yek: partiya serxwebûna Afrîkayê (PAI) ye ku doza komunîzmê dike, ya din jî baweriyaya muhafa-

zakar e ku di tevgera komarger a Senegal’ê (MRS)’de li hev civiyaye.

Di nava dewletên Afrîkî de ku piraniya wan bi rêjîmên otorîter dihên birêvebirin, her çend hin kêmasiyên sîstema polîtîk a Senegal’ê hebin jî, xwedî taybetmendiyê erîmî ye. Wekî mînak serokê Tevgera Neteweyî ya Demokratîk (RND) profesor Cheikh Anta Diop – ku di cihanê de bi çalakiyên xwe yê pan-afrîkanîst dihê nasîn – gotibû heta ku destûr neyê dayîn ku muxalîfên dijwar ên rejîmê, ji illegalîteyê derbasî legalîteyê bibin, ewê bi xwe nebe endamê tu partiyeke polîtîk. Di Berfanbara 1980’ê de serok Léopold Sédar Senghor dest ji kar kişand û di şûna xwe de serokwezîr Abdou Diouf tayîn kir. Bi ya destûra bingehîn jî, dema textê serok dewletiyê vala be, wê serokwezîr şûna wî dagire. Serokê yekem ê Sene-

gal’a serbixwe jî vê jesta xwe ya destjîkarkîşandinê re du sedem rêz kirin: “ewê heta dawiya jiyana xwe di muxalefetê de bimîne” û sedema duyemîn jî ew e ku: “di 74 saliya xwe de divê mirov vî textî serbest bihêle da ku nifşa nû bikaribe ala rêvebiriyê dewr bigire..”

Ji aliyê din ve, bi ya xwendevanên zanîngehê yê senegalî Momar-Coumba Diop û Mamadou Diouf, du tirs û fikarên din ên serok Senghor hene: “Sîstem û polîtîkaya nû ya aborî jî aliyê îdeolojîk ve ketibû nava nakokiyayan, wî jî aliyê wijdanî ve nikaribû ev yek bihemanda” tirs a wî ya din jî “sîstbûna civakî û polîtîk bû”. Ya rastî, di wê serdemê de, Senegal bi armanca ku pirs-girêkên xwe yê ku di encama tevliheviyên civakî de derketibûn holê çareser bike, bi Fona Diravî ya Navneteweyî (IMF) re plana sererastkirineke bingehîn

îmze kir.

Serokê berê yê konseyê Mamadou Dia ku di sala 1962’an de, bi tawana xiyaneta bilind, ji aliyê serok Senghor ve, bi dijwarî ji peywira xwe hatibû girtin, di wê baweriyê de bû ku serokdewlet bi helwesta xwe ya daketina ji ser text nejdil e û gel manipule dike: Dia dibêje: “Serok wekî hukûmdarekî, çawa dikare di şûna xwe de kesekî tayîn bike. Tu ciwanmêrekî polîtîk ku heta niha Senegal bi rê ve biriye bi qasî Senghor mafê serdestiya gel bin pê nekirine. Ew xwe wekî xwediyê reformên destûra bingehîn dibîne. Qaşo sîstema welêt dikare, bêyî ku serî li fikrên wî bide, xwe bi ya vê destûrê bi rê ve bibe. Ev kesê bêkêr hîna nikare di hilbijartinan de li ser navê xwe piraniya dangan bi dest bixe. Bi ser de jî ev hilbijartin di bin kontrola partiya wî de hatin birêvebirin.

tîne vî welatî tûrîzm e. Rêwî û tûrîstên fransî herî zêde diçûn sere-dana herêma dîrokî û xwezayî Casamance'yê, lê belê ev demek e ji bo vê heremê qala kêmbûna ewlekariyê dihê kirin. Ne tenê ev pirsgirêk, her weha di navbera welatên Magrebî û yên Okyanûsa Hîndî de reqabetekê jî dest pê kiriyê. Rêwitiya hewayî ya ber bi Dakar'ê ve gelek buha bûye (ji ber ku saziya fermî ya rêyên hewayî yên Senegal'ê Air Sénégal International hema hema ji holê wenda bûye). Sedemeke din jî ew e ku buhayê euro li hemberî dolar bilind bûye.

Projeya mezin a ji bo dewlemendkirina kiştûkal û zad (Goana) ku di sala 2008'an de hat destpêkirin, û ji aliyê medya û çapemeniyê ve heta dawî hat piştgirîdan, nikaribû ewlekariya zad û xwerekana misoger bike. Konfederasyona Neteweyî ya ji bo Pêşxistina Herêmên Derveyî Bajaran (CNCR) awayê rêvebirina politikayên hukûmetê rexne dike. Bi ya plana hukûmetê (Reva, 2006-2015) diviyabû xebata rençberî û bikaranîna kiştûkal bihata teşwîqkirin da ku koçberiya ji herêmên çiyayî ya ber bi bajaran bihata rawestandî. Armanc ew bû ku bi taybetî jî rê li ber koçberiya ciwanan bihata girtin. Alîkariya ji bo teşwîqê – 31,1 milyar frank CFA (55 milyon euro) – di viyabû di destpêkê de bi awayekî

lezgîn ji bo hilberîna berhemên eksportê bihata bikaranîn. Ji ber ku ewlekariya zad û xwerekana ku ji krîza aborî zirareke mezin dîtiye, girêdayî pêşxistina berhemên exportê ye. Ji berpirsên Konfederasyona Neteweyî ya ji bo Pêşxistina Herêmên Derveyî Bajaran (CNCR) Mamadou Cissokho, dibêje: "Diviyabû me tev bi hev re projeyê civakî ku gel jî digire nava xwe, teşwîq bikirana (...) Pir girîng e ku em bi malbatan bidin fêmkirin ku divê ew her tim mal û hilberînên herêmî û neteweyî bi kar bînin da ku bi hezaran kesên ku îro di şirketên mezin û piçûk de kar dikin ji karê xwe nebin." M. Cissokho bi taybetî jî qala girîngiya cotkarî û rençberiya malbatî dike.

Hukûmeta Senegal'ê hewlê dide Şirketa neteweyî ya ku berhemên xwedî çavkaniya rûn (Sonacoss) dixê bazara cihanê, bifiroşe û arzî bike. Ev hewldana ku xebatên wê hê berdeham dikin, dikare aboriya gundî û ya şênîyên derveyî bajaran xerabtir bike. Ji ber ku şirketa Sonacoss'ê aktorê sereke yê vê sektorê ye. Peywira wê ew e ku ji gundiyan fistiq bikire, di palûkeyê de dendikên wan derxe û rûnê wê bixê bazara cihanê. Bi ya Konfederasyona Neteweyî ya ji bo Pêşxistina Herêmên Derveyî Bajaran (CNCR), "Şirketa Sonacoss"ê tenê di çarçoveya palûkeyan de na-

mîne, ew her weha perçeyê girîng a sektora xwe ye ku di salê de dikare ji 70 milyar firankî [106 milyon euro] zêdetir pere bîne. Ev hatina aborî jî, ji bo malbatên derveyî bajaran, ji bo şirketên transportê, ji bo şirketên navgîn û her weha ji bo banke yan û her wekî din sûdên mezin tîne. Ji aliyê din ve, arzîkirina Cassa Neteweyî ya ji bo krediya kiştûkalê, betalkirina bingehên alîkariyê, û her weha kêmkirina alîkariya ji bo gundî û cotkaran wekî Sonagraines, cîhana derveyî bajaran dixê nava tirs û fikaran. Ji xwe ev şênîya ku li gundên derdora bajaran dijîn di nava şertên pir dijwar de kar dikin. Rêjeya xizaniyê danekekiye ji ber ku ji % 60'ê şênîya Senegal'ê gundî ne, li derveyî bajarên mezin dijîn.

Senegal di çarçoveya daxwaza finansorên xwe de, politîkayêke arzîkirina şirketên xwe dide meşandin. Ev awayê arzîkirinê her tim ne serkeftî ye. Wekî mînak Saziya Neteweyî ya Elektrîkê (Senelec) di sala 1999'an de piştî ku hat arzîkirin şebekeya wê roj bi roj xerabtir bû. Di nava vê tevliheviyê de, dewlet biryar girt kontrola şirketa elektrîkê ji nû ve bixê destê xwe û di Mijdara 2009'an de, statuya wê guherand û kir perçeyê "malê hevbeşê dewlet û arzî." Îro şebekeya elektrîkê hê jî baş kar nake, bi taybetî jî li paytext Dakar'ê pir caran elektrîk

dihê birîn. Li ser înisyatifa muxalefetê, ya komên dilsoz û ya dîsaporayê, Konferansa Neteweyî di navbera 1'ê Pûşbera 2008'an heta 24'ê Gulana 2009'an gelek civîn li dar xistin û di raporên xwe yêncamê de qebûlkirin ku "şebekeya belavkirina elektrîkê baş kar nake, ji buhayê wê bigire heta di kalîteya xizmeta wê de pir kêmasiyên ciddî hene. Valahî û pirsgirêkên kronîk ên di hilberîna elektrîkê de, ji berê ve hene, lê belê ev yek ji ber krîza aborî ew qas girantir bû ku arzîkirina wê jî nikaribû jê re çareseriyêkê bibîne."

Bi ya anketên ku di navbera salên 2005-2006'an de sebarek bi xizaniya li Senegal'ê hatine kirin, ji % 64,7 kesan qebûl dikin ku ew di xwedîkirina malbata xwe de tengasiyê dikişînin. Di qada neteweyî de, ji % 40'ê xerc û danûstendinên aborî ji aliyê ji % 20'ê dewlemendên welêt ve dihê kirin. Piraniya xizanên Senegal'ê ji pêdiviyên bingehîn ên wekî (av, elektrîk, binesaziya rê) bi taybetî ji kontrola tendurûstiyê bêpar mane; ji % 45,9'ê gel bi nexweşiya tayê ketine (paludisme) nexweşiya kolera di sala 2004'an de heta paytext Dakar'ê berbelav bû û di destpêka 2005'an de li Touba hat dîtin.

Ji aliyê din ve, di sektora perwerdehiyê de ku ji % 40'ê budçeya welêt jê re dihê terxankirin,

pêşketineke berbiçav xuya dike. Rêjeya zarokan ku di dibistana seretayî de ne, di sala 1999'an de ji % 68,9 bû, lê di sala 2004'an de ev rêje derket ji % 80. Însiyatîfa bi tenê ya li Afrîka'ya Rojava bi qasî bîst û du hezar zarokên di navbera sal û 6 salî de perwerde dike. Hejmara keç û kuran, ji bilî herêmên çiyayî yên dûrî bajaran, hema hema wekî hev e. Lê belê kêmbûna hejmara mamosteyan her berdeham e û dibistanên pîşeyî hîna jî ji gelek îmkân û derfetan bêpar in.

Bi heman awayî, perwerdehiya bilind îro di krîzê de ye, grevên daîmî kampûsên zanîngehan dihejînin. Wer xuya ye ku ji bo tekoşîna li hemberî betalîyê û her weha ji bo pêşlêgirtina koçberiya almanên xwedî dîploma reforme di sîstema perwerdehiyê de şert e û lezgîn e. Di rastiyê de, ciwanên ku îro nikarin li nav welêt ji xwe re kar bibînin, xeterên pir giran, carnan mirin jî didin ber çavên xwe, hewlê didin berê xwe bidin xeribiyê.

TOM AMADOU SECK*

* Aborîzan, mamosteyê zanîngeha Reims, fakulteya huqûq û zanyariya politîk

**Wergera ji fransî
Bedran Dere**

KONGO

Pencî saliya serxwebûnê

Pir caran ew bi şerê yê bêdawî ku li Rojhilatê xaka wê dimeşe dihê naskirin, Komara Demokratîk a Kongo'yê (RDC) bi seqemnegîrî û dramana hatiye mehkûmkirin. Du berhemên ku bi argûmanên qayîm û bi çavkaniyên tespît-bûyî hatine çêkirin, ji bo fêrbûna rewşa rast a van welatên golên mezin ên Afrîka'yê rê nîşan dikin. Mudurê Navenda Belçîka ya Referansa ji bo Zanistiyên li ser Afrîka ya Navîn a li Bruksel'ê ku ji aliyê Théodore Trefon ve dihê birêvebirin, Reformên li Kongo – Hêvî û wendayîya xeyalan, bandora – sûdda an jî xirabker – mudaxelaya navneteweyî ya li RDC pêkhatî analiz dike. Kêfxweşiya rêvebiran, a ku bi alîkariya çapemeniya neteweyî û navneteweyî hatiye avdan, nikare di rastiyê de xirabiya alîkariya bi-

yanî veşêre.

Em dikarin bibînin ku, ji ber sedemên nakokiyên di navbera wan de, çawa ev alîkarî ji aliyê saziyên navneteweyî ve hatiye astengkirin. Di aliyekî de Komisyona Ewrûpa'yê û çend welatên endam ên ku firehbûna ber bi Rojhilatê jî bo wan ji paşeroja welateke afrîkî zêdetir biavantaj e, di aliyê din de jî, bédiliya welatên ku naxwazin li ser vê parzemîna reş pozîsyona xwe xurttir bikin, ji vê yekê re dibin sedem.

Di nava rewşeke bêewle û şiddeta civakî ku roj bi roj tûjtir dibe û her weha aboriya ku rewşa wê hatiye xerabkirin û deyndariya ku pir bi jor de çûyî de, kongoyî ji hêza mudaxalekirina hukûmeta xwe bêpar mane. Qasî derdorên bijarte yêncamê kongoyî, ku tenê bi berjewendiyên xwe ve têkildar in, berpirsariyên vê rewşê dixin ser "ci-

vaka navneteweyî" jî. Derdorên bijarte yêncamê kongoyî berjewendiyên xwe yêncamê jî yêncamê welat zêdetir girîng dibînin.

Di vê navberê de, çiqas jî munasîb be, karê ku ji aliyê Trefon ve hatiye koordînekirin di nava pakêta çanda neo-lîberal de asteng maye. Di aliyê din de, nakokiyên ku zehmet e pê bawerî were kirin, ên di navbera rewşenbîrên kongoyî (yek) û rewşenbîrên biyanî (neh) de garantiyêke întelektûel dide ser zaroktiya mezin a Afrîka ya Navîn.

Ji şer ber bi serhildanên gel ve, hatina Joseph Kabila û bûyîna komara sêyem ji bo fêmkirina RDC elemanên nû datîne pêşberî me. Di heman demê de ew, bi awayekî pir bidîqqet binê pêşveçûna dîrokeke zinde jî xet dikin. Di meha Çile yê 2001'î û her wiha bi hatina birêz Kabila wekî serokê dewletê û her wiha bi pêkhatina hilbijartinên giştî

yên Tîrmeh a 2006'an; tiştên ku nivîskar wekî mucîze bi nav dike hatine sekinandin. Her wiha ev berhem xwe wekî çirokekê û wekî hacetekê referansa analizkirinê jî dide naskirin. Ev du berhem ji aliyê kolleksiyona "Cahiers Africains" a Mûze'ya Qiraltiya Afrîka ya Navîn li Terwuren'ê (Bruksel) ku bi Navenda lêkolîn û ragihandinên sosyo-polîtîk (CRISP) a Belçîkî, ku sebarek dîroka Kongoyê pir xebatên zanyarî kiriyê: nivîseke pirhejmarî ku li ser pratîkên civakî û her wiha projeyên aktorên herêmî, ku hemû dagirkeriyê red dikin pêwendîdar e. Dîroka Kongo'yê binivîsîne, bixwîne û fêr bike... Lê belê kîjan? Her weha ev analîzeke rexnekêr a sebarek bi dîroka dagirkeriya belçîkayê ye ku ji aliyê Guy De Boeck et Isidore N'Daywel ve dihê pêşniyarkirin ku dîsa were xwendin. Bi vê ve girêdayî, wê

hemû bandora wê ku li ser rewşa trajîk a îroyîn de heyî jî were fêmkirin. Di nava bi dehan salan de rayedaran sebarek bi dîroka kongoyî li Belçîka'yê, an bi înkarkirîna, an jî bi kêmkirina şidde-ta dagirkeriyê, kar kirine. Pişt re, heman dîrok ji aliyê mareşal Joseph Mobutu ve, bi armanca ku ji bo berjewendiyên xwe yêncamê xas, hate xebitandin û wê li ser prestîja wî bandor çêkir. Ev xwendineke rexnedar, a ku bi pir berhemana hatiye dewlemendkirin, sebarek bi mîtolojiyên ku hafizaya kongoyî reş kiriyê ye. Em dikarin li wê derê wateya dîrokeke ji sê hezar salan vir ve ji mirovahiyê re nûnertiyê dike jî bibînin...

ANICET MOBE

**Wergera ji fransî
Ahmet Dere**

ŞANO

Mafekî civakî wekî av û elektrîkê

EVELYNE PIELLER

Di van rojên me yên tijî fikar de, heycaneke gelek xweş e ku mirov li pişt xwe vegere û dîrokê bikole. Hem jî di van deman de ku rola şanoyê dihê nîqaşkirin, ku di jiyana civakî de biisrar e. Bi ya hin derdoran, divê hilberîn û serkeftina di her qadê de, bi taybetî jî di qada hunerî de, bikeve xizmeta berjewendiyên civakê. Di nava rûpelên dîrokê de, mirov dibîne ku, ew nixrên ku îro di bin navê realîzm û rastiya giranbuha de rexne lê dihê kirin, di hin serdeman de ji bo bidestxistina wan, tekoşîneke dijwar hatiye meşandin.

Rêwîti û gera di nava dîroka şanoya li Fransa'yê de, rastiyên balkêş derdixin pêşberî mirovan û dersên giranbuha jê dikarin werin derxistin. Ji ber ku tê de mijara bi nîqaş, armanca hunera şano û rola civakê pir baş dihê ronîkirin.

Di sala 1920'an de, li Fransa'yê, di encama hilbijartinên siyasî de, hukûmeteke koalîsyonê ya ku ji rastgiran û ji siyasethêdarên bêalî pêk dihat, derkete holê. Li her derê girêvên birçîbûnê berdewam dikirin, li hemberî çalakgeran zordariyeke dijwar dihat bikaranîn. Di demeke wisa de, partiya Komunist a Fransa'yê bi kongreya xwe ya li bajarê Turs'ê, damezrandina xwe ragihand. Dîsa di nava vê tekoşîn û tansiyoneke wisa bilind de, kurê karkerekî qelayê, Firmin Gémier bi ruhekî tijî hêvî dibe rêvebirê Şanoya Netewî ya Gel (TNP) û di pêşxistina wê de roleke girîng dilîze. Gémier di 1869'an de li bajarê Aubervilliers'ê ji dayîk bûye, şewaza rêvebirîya wî ya şanoyê nêzikî ya André Antoine bû.

Ev baweriya vekirî ku şano dixwe xizmeta civakê, îlhama xwe ji tevgera dijwar a sosyalîst distîne. Armanca ew e ku ji vê tevgera civakî re, ji bilî teoriyê, bingehheke pratîk û sazîyên pêwîst ava bikin. Dihata xwestin ku tenê ji bo karkeran, zanîngeheke gelêrî were avakirin û ji bo her kesî jî şanoyeke mezin a wekî yûnanan an jî ya Elîsabeth were birêkûpêk kirin. (1)

Dem pir zû buhurî, van sazi-

Foto: Adem Sönmez

yan roj bi roj hêz wenda kirin û di 1935'an de, du sal piştî mirina Gémier, ji ber kêmasiyên alikariya dewletê ku nikaribû salona mezin a şanoyê (xwedî pênc hezar cih), li ser piyan bigire, Şanoya Netewî ya Gel TNP bi demborî hat girtin. Bi vî awayî ev şano bi ruhê xwe yê şoreşgerî û avaker, bandoreke giran li derdorê nekir. Lê belê di serdema xwe ya "duyemîn" de TNP a bi rêvebirîya Jean Vilar ji wan prensîbên destpêkê bi dûr neket û şano wekî xizmeteke civakê nixrênd. Vilar dibêje "çawa ku av, gaz û elektrîk di xizmeta civakê de ye, divê şano jî fonksiyoneke wisa bibîne."

Helbet ev nêrîneke mirovan e ku xwe bi vî awayî dide der. Mafê xwezayî yê mirovan e ku ew hobiyan xwe, kêf û seyrana xwe pêk bînin, xwe agahdar bikin û bibin xwedî zanebûnê. Gémier di çarçoveya baweriya sosyalîzma navneteweyî de, hewl da xebata xwe ya pratîk pêk bîne, lê ji bo ku wateya vî

karê xwe bigihîne asta herî bilind, diviyabû jê re pîvaneke estetîk ava bike. Bi konferaseke 1919'an û bi nivîsareke sala 1921'an ku ji aliyê pisporên serreke ve hat pêşkeşkirin (2), teoriya Gémier a ji bo fonksiyon û rola şanoyê ya civakî hat destekirin. Vê baweriyê ku dixwest deriyê şanoyan ji her beşa civakê re vekirî be, teoriyên din ku di wan deman de pir dihatin destek kirin, tev serûbin kir. Armanca wan ew bû ku ev bawerî ne tenê di teoriyê de bimîne lê belê her weha bi aliyên xwe yên herî hessas di pratîkê de jî were pêkanîn û xebatên şanoyê bigihînin rastiya xwe ya esasî. Ev armanca bingehîn e, ji ber ku her xebatên di vê rêyê de, hem polîtîk û hem jî hunerî, li ser bingeha lêpîrsînê, tekoşîn û pevçûnê hatine avakirin. Ger wisa nebe, hunera şano wê yan ber bi populîzmê ve bişiqite yan jî ewê ber bi "avant-gardisme" ve biçe, an ku ji rastiya îro ya civakî dûr ku pêşerojê xeyal dike.

Rojên piştî azadiyê bi êş derbas dibin, pêvajoya şerê sar, pîrsgirêka stalinîzmê, bidawîbûna pêvajoyên dagirkeriyê û tevliheviyên cîhana polîtîk tevbandor li wan rojan dikin. Lê pêşketineke balkêş çêdibe. Hunera Şanoyê dibe mijara bingehîn a cîhana entelektuelî. Bi taybetî jî derdorên sendîka û partiyan polîtîk eleqê nîşan didin. Jacques Lemarchand (3), nivîskar û rexnegirê şanoya drama helwesta xwe diyar dîke û aliyê xwe hildibijêre. Ew diçe aliyê "şanoya macera" bi gotina wî, ew kesên ku bi azadiya gotinan, dikarin hebûna ecêb a miriyan pîroz bikin. Ew ne li aliyê "çep" e, lê belê li hember heval û derdorên xwe yên "burjuva" biisrar hewlê dide şanoya helbestvanên dramaya nûjen ên wekî Beckett, Ionesco, Adamov, Schéhade pê bîne û ronî bike. Çawa ku hin rexnegiran îddîa dikir, şanoya wî tenê xitabî kesên "elît", (çîna serdest) nedikir. Tixûbên şanoyê wisa berfireh in ku ji go-

tinên demogojîk derbastir dibin. Hunera tiyatroyê daxwaz û nêrîna mirovan a ber bi asoyên nû ve berfireh dîke: jêsteke bihêz e ku mahremiyeteke hevbeş a civakê diafirîne. (4)

**Wergera ji fransî
Bedran Dere**

(1) Şanoya gel a Bussang ku di sala 1895'an de, ji aliyê Maurice Pottecher ve hat avakirin, karê xwe hê îro jî berdewam dîke.

(2) Firmin Gémier, nivîsên berhevkerî ji laiyê Catherine Faivre-Zellner ve, Actes Sud, coll. «Papiers», 2009, 96 rûpel, 11 euros.

(3) Jacques Lemarchand, Le Nouveau Théâtre (şanoya nû) 1947-1968. Un combat au jour le jour. (Tekoşîneke rojane) Nivîsên berhevkerî ji aliyê Véronique Hoffmann-Martinot ve, Gallimard, Paris, 2009, 448 rûpel 28,90 euros.

(4) Kovara Cassandre/Horschamp, balê dikîşîne ser kêmasiyên gotûbêjên di barê girîngiya çand û hunerê ya di civakê de. www.horschamp.org

Ji nivîskar û ji demokrasiyê

Foto: Paşa İmrek

“**M**e çî bi demokrasiyê kir? Me ew bi çî da guherandin? Wê çî bi qewi-me dema ku me naveroka de- mokrasiyê vala kir? Ji dema ku me naveroka wê vala kir û bi şûn de wê çî biqewime? Dema ku hemû saziyên wê bi tişteki xeter ve têkildar bin wê çî biqewime? Wê çî biqewime dema ku demokrasî û aboriya bazarê bi hev re xwe kirin di şûna saziyekê de, ku tenê bandora wê li ser der û dorê nihêrîna ku xwedî armanca zêdekirina sûdê ye? Gelo guhertina vê pêvajoyê guncan e? Tişteki ku carekê hate guhertin dikare vegere ser rewşa xwe ya berê?” Arundhati Roy di pirtûka xwe ya dawî de van pirsan dike.

Ji deh salan vir ev pirtûka çaremîn e ku nivîskar sebareti pirsgirêkên welatê xwe dinivîsîne, Hindistan, ku ji aliyê medyaya navneteweyî û her weha siyasetmedarên sereke ve wekî “demokrasiya herî baş a cihanê” dihê nîşankirin û dihê gotin ku di rêya pêşxistin û pêşketinê de ye. Nivîskar gav bi gav, encam bi encam, çarçove bi çarçove dojeha ku ji aliyê neoliberalîzmê ve dihê çêkirin dişopîne -ji ber ku rêbazên weşartina rastîyan ku her roj pêş dikevin. Li vê derê ez bi xwe gotina faşîzma aboriyê bi kar tînim.

Di vê pirtûkê de, sebareti bi êrişên dîrokî yên li dijî azadiyê, bûyer piştî bûyeran û bi alîkariya encamên lêkolînên xwe ze-

laliyê çêdike (nîşeyên sebareti bi çavkaniyên wê bîst û pênc (25) rûpelan tije dike). Hemû xebata wê bi alîkariya şahid û kesên nêzîkî wan hatiye zelalkirin- di pir aliyên de ew, wekî çîrokbêjê mezin Robert Cappa dinivîsîne û her weha wêneyan jî digire- û, di vê navberê de, bi rêya panorameyekê ew tevahiya bûyeran li asîmanan dineqîşîne.

Dîroka van hemû bûyeran, ku di nav de trajediyekê teqandî heye, ji aliyê medyayê û şîrovegerên fermî ve ketiye rewşeke ku nayê fêmkirin. Çend mînak: komkujîya buhara 2002’an, li nava dewleta Gujarat’ê, mîlyonek musulman, ji aliyê girseyê ve hate lînçkirin, şewitan- din û destdirêjî li namûsa wan hat kirin. Ev yek hemû li ber çavên hêzên ewlekariyê pêk hatin. Ji bîst (20) salan vir ve geliyê Cachemire’ê ji aliyê leşkeran ve hatiye dagirkirin. Niv mîlyon leşkerên hindistanî li vê herêmê kiryanan pêk tînin, li cihanê heman herêm bûye herêma herî mîlîtarîst.

Bandora Partiya Bharatiya Janata (BJP) her ku diçe mezintir dibe û derfetên wê firehtir dibin. Ev partiyeke faşîst a hîndû ye û kampanyaya xwe li ser esasa Hindistan’a Hîndû dimeşîne (ku li vî welatî ji sed û pêncî (150) mîlyonî zêdetir musulman hene). Sebareti bi çend pirsgirêkan, nemaze şerê li dewleta Chhattisgarh’ê jî di nav de, Partiya Kongre’yê, ku par-

tiya herî radikal a Nehru ye, niha bi awayekî de fakto hevkarê BJP’ê ye.

Şerê Chhattisgarh’ê, li herêma mezin ku lê daristanek heye û li navenda Hindistan’ê ye, li dijî gelê Adivasis’ê, ku gelê xwecih e, dimeşe. Binerdê daristana vê herêmê xwedî dewlemendiyeke mezin e, lewre pir firma, bi awayekî bêsebr, li bendê ne ku hukûmet vê daristanê ji holê rake; gelê Adivasis, ê “maoîst” jî naxwaze rêbazên jiyana xwe xerab bike, ji ber vê yekê ew nahêlin kes nêzîkî axa wan bibê. Hêzên hukûmetê ku xwediyê helîkopter û çekên modern in zêdeyî şeş sed (600) wargeh vala kirin, her weha ew hewlê didin ku eşîretan li dijî hev rabikin. Hîna sê sed hezar (300 000) Adivasis li ber xwe didin, çeka wan tenê ji kemînen daristanan û ji çoyên di destê wan de ne pêk dihê. Şerêkî din ê asîmetrîk.

Dîroka van bûyerên cuda, xwe bi mantiqeke ku li her derê dihê dîtin dinivîsîne, ew parçeyekê sîstema firmayan e ku wekî nîzama nû ya cihanê dihê naskirin. Detay, bi ya parzemînê û her weha bi ya dîroka herêmî diguherin, lê belê şema her tim wekî xwe dimîne. Şemayekê girover.

Ferqa navbera xizan û derdorên dewlemend her ku diçe mezintir dibe. Hemû tengavî û pêşniyarên sebareti bi pergala civakî hatine belawelakirin. Civaka mezaxê di heman demê de

hemû pirsan jî bi xwe re dişewitîne. Dema ku mirov hemû kesayetîya xwe wenda dike, her weha wateya nasnameya wan jî, dikeve nava rewşeke ku ji xwe re dijminan diafirîne ku pozîsyona xwe bi ya wan diyar bike. Girêdayînen nasnameyî çî dibe bila bibê, mirov her tim ji xwe re dijminan di nava xizanan de peyda dike. Çembera teng wisa temam dibe.

Li kêleka dewlemendiyê, sîstema aborî jî zêdetir xizaniyê diafirîne, zêdetir malbatên bê cih û war çêdike, her weha ev hemû jî bi xwe re, di warê siyasî de, îdeolojîyên, ku xizanên nû li derveyî hejmara pergala jiyânê dihêlin, diparêze.

Ev çembera nû, ya siyasî û aborî ku cesaretê dide mirovan da ku bikevin nava hewldanên kiryarên tunekirina mirovahiyê, Roy teşwîqê vê xebatê dike. Ew qebûl dike ku rojekê bêje “Em li ser dîwarên ku di wan de kunên mezin hene û her weha di wan de pencere jî hene binivîsîn. Û mirovên ku tenê xwedî pencere nîkarin fêmkirin.”

Arundhati, şerê bi te re nade rawestandî, lê belê ji me re her weha çîrokên ku te li aliyê wan cih girtin jî tîne ziman, heman çîrokên ku, di dirêjahiya vê şeva dirêj de, te bi wan re rêwîti kir. Pêwîstiya me bi wan heye.

JOHN BERGER

Wergera ji fransî
Ahmet Dere

Le Monde Diplomatique kurdi
Ji aliyê Independent Kurdish
Media Group GmbH
ve tê weşandin

Editorê giştî
Faysal Dağlı

INDEPENDENT KURDISH
MEDIA
GROUP GMBH

Konrad-Adenauer-Ufer 39
50668 Köln / Almanya

Desteya rêvebiriyê
Murat Satık
Rıza Dinç
Metin Göktepe
Faysal Dağlı

Le Monde Diplomatique kurdi

Şewirmenda weşanê
Berivan Aymaz

Asîstanta edîtor
Semra Polat

Asîstantê weşanê
Sharo İbrahim Garip

Rêvebirê hunerî
Hasan Hüseyin Deveci

Designer
Mehmet Nazmi Demir

info@lemonde-kurdi.com
www.lemonde-kurdi.com

ABONETÎ

Independent Kurdish Media
Group GmbH
Post Bank
Konto: 371219609 - BLZ:
50010060
IBAN: DE84 5001 0060 0371
2196 09
BIC: PBNKDEFF

Almanya:

Salane: 50 euro - 6 meh: 25 euro

Dervayê Almanya:

Salane: 60 euro - 6 meh: 30 euro

Le Monde Diplomatique

Damezrêner

Hubert Beuve-Méry

Rêvebir

Serge Halimi

Sernûser

Maurice Lemoine

Cîgirên sernûser

Martine Bulardi

Philippe Rivière

Anne-Cécile Robert

Redaksiyon

Alain Gresh

Mona Chollet

Pierre Rimbart

Dominique Vidal

Rêvebirê hunerî

Alice Barzilay

Dokumantasyon

Olivier Pironet

Sekreter

Sophie Durand

Monique Salomé

Tel: 00 33 (0) 153 94 96 01
Fax: 00 33 (0) 153 94 96 26

1-3, rue Stephen-Pichon,
F-75013, Paris, France